

שער ראשון

המשפט כערך אוניברסאלי 'דינים' ב'בני נוח'

התוכן

17	פרק ראשון: מבוא
19	פרק שני: מקור החיוב ב'שבע מצוות בני נוח'
25	פרק שלישי: דין טבעי ודיני יושר
30	פרק רביעי: 'דינא במלכותא דינא' ו'דין המלך'
	פרק חמישי: תוכן הדינים
34	א. היש זהות בין דיני בני נוח לדיני ישראל?
41	ב. השינויים המפורשים בדיני בני נוח
47	פרק שישי: סמכות בני נוח לדון את ישראל
49	פרק שביעי: סמכות ישראל לדון את בני נוח
53	פרק שמיני: התדיינות בני נוח בבית דין של ישראל
56	פרק תשיעי: סיכום

פרק ראשון

מבוא

החובה לקיים מערכת משפט, מופקדת במקורות המשפט העברי כחובה בסיסית, שנתחייבו עליה בני אומות העולם עוד לפני שניתנה התורה לעם ישראל. את החובה לקיים מערכת משפט כינו חכמים בשם 'מצוות דינים', והיא אחת המצוות שנצטוו עליה בני נוח, או אדם הראשון¹. המצוות שנתחייבה בהן האנושות כולה נקראו 'מצוות בני נוח', מפני שבני האדם שקדמו לנוח הושמדו במבול שבא לעולם, ומן המבול ואילך הכול הם צאצאיו של נוח; וכדברי ר' יעקב אנטולי², 'לפי³ שמחה השם זכר הכל ונקרא השם על בני נח, ולפיכך נקראו כל העמים בשם הזה מלבד בני ישראל'⁴. זאת ועוד, 'בנח⁵ הקים אלוהים ברית עם המין האנושי ועם הארץ שלא יישחתו עוד. כך כל בני האדם כולם שרויים בחסותו של נח, בברית שבין אלוהים ובין נח'. וזה לשון התוספתא⁶: 'על שבע⁷ מצוות נצטוו בני נח, על הדינין ועל עבודה זרה ועל

¹ כך הוא במדרש בראשית רבה, פרשה טז, אות ו, וראה המקבילות שציין תיאודור בהערותיו לבראשית רבה, שם, ובתורה שלמה לבראשית ב, טז (כרך ב, עמ' רכט, אות רל). וראה שאילתות דרב אחאי, שאילתא ב (דבריו מובאים להלן, פרק שישי, ליד ציון הערה 218), שכאשר הוא מדבר על חשיבות המשפט, הוא מזכיר שכבר נצטווה אדם הראשון על הדינים. וכך הוא ברמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה א: 'על ששה דברים נצטווה אדם הראשון'; ראה דבריו להלן. וראה תורת נביאים, למהר"ץ חיות, פרק י: מצוות בני נוח, כל ספרי מהר"ץ חיות, כרך א, עמ' סא, בהגהה.

² ר' יעקב בר' אבא מרי אנטולי - חתנו ותלמידו של ר' שמואל אבן תיבון; רופא, מתרגם ודרשן, נולד בשנת ד"א תתק"ס (1200) בערך.

³ מלמד התלמידים, לייק 1866, דף יב ע"א.

⁴ וראה רש"י לנדרים לא ע"א, ד"ה שאיני נהנה לבני נח: '... שכל העולם יצאו מבני נח'. וראה א' קירשנבאום, 'הברית עם בני נח מול הברית בסיני', דיני ישראל ו(תשל"ה), עמ' 31-48.

⁵ הרמן כהן, דת התבונה ממקורות היהדות (תרגום צבי וויסלבסקי), ירושלים תשל"ב, שער טז, עמ' 355-356.

⁶ תוספתא, עבודה זרה, פרק ט, ד; ומובאת בשינויים גם כתלמוד הבבלי, סנהדרין נו ע"א-ע"ב.

⁷ ובספר החינוך, מצווה תטז (=מצווה תכד במהדורת שעוועל), בעניין האיסור להתאוות למה שביד אחר, הוא אומר: 'גם כל בני העולם מחוייבים בה, לפי שהיא ענף למצוות גזל, שהיא אחת מן השבע מצוות שנצטוו עליהם כל בני העולם. ואל תטעה בני בזה החשבון של שבע מצוות בני נח הידוע, והמוזכר בתלמוד, כי באמת שאותן שבע הן כעין כללות, אבל יש בהן פרטים הרבה...'. וראה חולין צב ע"א: 'אלו שלושים מצוות שקבלו עליהם בני נח'. פירוט של שלושים המצוות שמנה ר' שמואל בן חפני גאון, פרסם ר"א גרינבאום, בפירוש התורה לרב שמואל בן חפני גאון, ירושלים תשל"ט (בפירושו לבראשית לד, יב: 'הרכבו עלי מאד מהר ומתן ואתנה'). מצוות דינים אינה נמנית שם. וראה במבוא של המהדיר, עמ' 67 ואילך. ר"א ליכטנשטיין (Aaron Lichtenstein) בנספח לספרו, The Seven Laws of Noah, N.Y. 1986, P. 117, מציע הסבר, לפיו מצוה יח, החסרה בכתב-היד, היא מצוות דינים. ור' מנחם עזריה מפאנו [מגדולי המקובלים באיטליה; ש"ת (1548) - ש"ף (1620)], כיאר כי שלושים המצוות הן פירוט של שבע המצוות ('שבע מצוות כלליות ופרטן שלושים'), והוא מונה את כולן (עשרה מאמרות, מאמר חקור דין, חלק ג, פרק כא; ראה גרינבאום, שם, עמ' 69).

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

קללת השם ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ועל הגזל. על הדינין⁸ כיצד? כשם שישראל מצווין להושיב בתי דינין בעיירות שלהן כך בני נח מצווין להושיב בתי דינין בעיר שלהן. [על חמש מן המצוות שנצטוו בהן בני נוח נאמר שאפשר היה לעמוד עליהן 'בדין', כלומר על ידי מידות ההיגיון. וכך מובא בספרא⁹. "את משפטי תעשו" (ויקרא יח, ד) - אלה הדברים הכתובים בתורה, שאילו לא נכתבו, בדין היה לכתבן, כגון הגזלות והעריות ועבודת אלילים וקללת השם ושפיכת דמים, שאילו לא נכתבו בדין היה לכתבן. דברים מאלפים בעניין זה מובאים בהקדמת התלמוד¹⁰ לרב נסים גאון¹¹. לאחר שהוא מבהיר כי אין הקב"ה יתעלה נצח מצווה ומזהיר אלא למי שהוא בן דעת, הוא מציג את השאלה: 'ואם ישיב המשיב ויאמר: הואיל ואתם אומרים כי כל מי ששלמה דעתו נתחייב במצות, ולמה ייחד הקב"ה את ישראל לתת להם התורה... והלא כולם הם שוין בדין המצות'. על כך הוא משיב: 'והרי אנו פושטים אלו תשובת הטענות ונאמר כי כל המצות שהן תלויות בסברא ובאובנתא דליבא [=ובהבנת הלב], כבר הכל מתחייבים בהן מן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ, עליו ועל זרעו אחריו לדורי דורים'¹². לפי התוספתא, משמעותה של מצוות דינים היא למנות שופטים קבועים שיהיו מזומנים לדון בכל עת לפי הצורך. וכך היא כנראה גם דעת הרמב"ם, שכתב בהלכות מלכים¹³: 'וכיצד מצווין הן על הדינין? חייבין להושיב דיינין ושופטים בכל פלך ופלך לדון בשש מצות אלו ולהזהיר את העם'¹⁴.

- אבל השווה ירושלמי, עבודה זרה, פרק ב, הלכה א (ט ע"א בדפוס וילנא): 'אילו שלשים מצות שעתידין בני נח לקבל עליהן. וראה ר"ר מרגליות, טל תחיה, משפטי גר תושב, עמ' סו.
- ⁸ בפירוש חסדי דוד, על התוספתא, שם, גרס 'על הדינין', וציין כי מן הלשון 'על הדינין' (ולא: על הדינין) מוכח גם כן כשיטת הרמב"ם, שמצוות דינים עניינה מינוי הדיינים. ראה על כך להלן, פרק שביעי. וכן ראה שו"ת הדר הכרמל - לר' מאיר לרנר, אב"ד אלטונה - חלק חו"מ, סימן ב, ומאמרו של ד' פרימר (המצווין להלן, בהערה 63), עמ' 99, הערה 55. ומכל מקום, מתוך שהתוספתא מפרשת שמצוות דינים היא ש'בני נח מצווין להושיב בתי דינין', משמע כשיטת הרמב"ם.
- ⁹ ספרא, אחרי, פרשתא ט, אות י. וראה גם מדרש לקח טוב, בראשית ב, טו: 'כי כל אלה הן מצות הדעת, שאפילו לא נתנה תורה לישראל, נוהגין היו בהן הדורות לשמרן בדעתן. וראה יומא סו ע"ב.
- ¹⁰ נדפסה בש"ס וילנא, בראש מסכת ברכות.
- ¹¹ גדול חכמי קירואן בדורו ומגדולי חכמי ישראל בצפון אפריקה; נפטר בשנת תת"י (1050).
- ¹² אמנם, הוא ממשיך ואומר שציווה הקב"ה גם על קיום מצוות 'של שמועה', היינו 'מצוות שמעיות' שאין הדעת מחייבת עליהן, אלא הציווי מה', ושבע מצוות שנצטוו עליהן בני נוח, יש מהן שהדעת מחייבתן ויש שהציווי מחייב עליהן: 'והמצות שהן נודעות מדרך שמועה מדברי הנביאים, לא חשך אלהינו מלחייב לקדמונים מה שהיה ראוי בעין חכמתו לחייבם, אלא מצינו שאדם הראשון הטען מהם קצת מצות, כמו שאמרו רבותינו: שבע מצות נצטוו בני נח... והיו מתוספים והולכים עת אחר עת עד שעלה חשבון המצות של שמועה כ"ח, ויש שאמרו כי ל' מצות הן שנצטוו בהם קודם מתן תורה. ואף על פי שהמצות הלמודות מן הכתוב, דכתיב 'ויצו ה' אלהים', אינן כולן של שמועה, כי חיוב ידיעת הקב"ה, לשמוע בקולו ולעבדו מדין הדעת הן ראויין, ושפיכות דם נקי והגזל מדרך השכל הן אסורין, ולא נצטרפו מצות השמועה שניתנו לאחר מיכן אלא עם אותן שהן של שמועה כיוצא בהן' (דבריו האחרונים טעונים ברור).
- וראה גם רש"י לויקרא יח, ד. וראה תורת ה' תמימה, לרמב"ן (כתבי רמב"ן, כרך א, עמ' קעג): 'שעל דרך הפשט אלו מצות שכליות הן וכל נברא מכיר את בוראו צריך ליהדר מהן, וכמו שכתוב באברהם 'ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט'. וראה א"י השל, 'פרקים לעניין תורה מסיני', הגות עברית באמריקה א (תשל"ב), עמ' 308-317, בעמ' 316.
- ¹³ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה יד.
- ¹⁴ ובהמשך דבריו מסביר הרמב"ם, שנתחייבו בעלי שכם הריגה משום ש'הם ראו וידעו ולא דנוהו'. האם רק על

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

פרק שני

מקור החיוב ב'שבע מצוות בני נוח'

אסמכתאות למצוות 'דינים' מצאו חכמינו בציווי שנצטווה אדם הראשון: 'ויצו ה' אלוקים על האדם לאמור מכל עץ הגן אכול תאכל, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו' וכו' (בראשית ב, טז-יז), ובמה שנאמר על אברהם: 'כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט' (בראשית יח, ט). וזה לשון הגמרא¹⁵: 'מנהני מילי? אמר ר' יוחנן: דאמר קרא "ויצו ה' אלוקים על האדם לאמור מכל עץ הגן אכול תאכל", "ויצו" - אלו הדינים, וכן הוא אומר: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו" וגו' [לעשות צדקה ומשפט].'

היה מי שהדגיש כי הציווי הראשון בהיסטוריה האנושית, שנצטווה בו אדם להימנע מעשיית דבר - מאכילה מעץ הדעת - הוא המקור לחוקי המוסר של כלל האנושות¹⁶. נראה שמקור זה מן המקרא אינו היסוד שנקבעה המצווה על פיו, אלא שהסמיכו החכמים את המצווה על פסוק זה כרמז בעלמא. וכבר אמר ר' יהודה הלוי, בספר הכוזרי¹⁷: 'או שהשתמשו בפסוקים על הדרך הנקראת אצלם "אסמכתא", שאינה כי אם סימן לדבר שהיה ידוע להם בקבלה, כך בארו את הפסוק "ויצו ה' אלוקים על האדם לאמור, מכל עץ הגן אכול תאכל" כרמז ל"שבע מצוות שנצטוו בני נח", בדרשה "ויצו" - אלו הדינים... מה רב המרחק בין הענינים האלה ובין הפסוק הזה! אין זאת כי אם קבלה היה בידם ענין שבע "מצוות" אלו, וסמכוה על ה"פסוק" הזה דרך "סימן" למען הקל בזה על זכירת המצוות'. וכך גם מדגיש הרמב"ם, שהמצוות הללו 'קבלה הם בידנו ממש רבינו', וזה לשונו¹⁸: 'על ששה דברים נצטווה אדם הראשון: על ע"ז, ועל ברכת ה', ועל שפיכות דמים, ועל גילוי עריות, ועל הגזל ועל הדינים. אע"פ שכולם הם קבלה בידנו ממש רבינו והדעת נוטה להם - מכלל דברי תורה יראה שעל אלו נצטווה, הוסיף לנוח "אבר מן החי",... נמצאו שבע מצוות'. אמנם הרמב"ם מוסיף על 'הקבלה', גם (א) 'שהדעת נוטה להם'; וכן (ב) 'מכלל דברי תורה יראה שעל אלו נצטווה'¹⁹. וכבר העיר על כך אחד מחכמי הדור הקודם, ר' מאיר דן פלוצקי²⁰: 'הנה²¹ דברים אלו סתומין וחתומין, ואיני יודע מה כוונתו של רבינו ז"ל בזה, ועיינתי בהם הרבה לירד לסוף דעת רבינו ז"ל, ולא עלה בידו'.

יש לציין כאן כי במקביל לקבלה ממש רבינו, לדעת נוטה להם' ול'מכלל דברי תורה יראה שעל אלו נצטווה', קובע הרמב"ם שמי שעושה את שבע המצוות 'מפני הכרע הדעת'

הימנעות מלדון את העבריים מתחייבים בני נוח, או שיתחייבו גם על הימנעות מלמנות שופטים? ראה חמדת ישראל, קונטרס נר מצוה, דף צט ע"ב, שנסתפק בזה. וראה עוד בעניין זה, להלן, פרק שביעי, ליד ציון הערה 229.

¹⁵ סנהדרין נו ע"ב.

¹⁶ ראה פירוש רש"י הירש לבראשית ב, טז.

¹⁷ ספר הכוזרי, מאמר שלישי, סימן עג (בתרגומו של יהודה קויפמן אבן שמואל). וכן ראה כסף משנה על הרמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה א.

¹⁸ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה א.

¹⁹ ראה תורת הנביאים, למהר"ץ חיות, פרק י, מצוות בני נוח, כל ספרי מהר"ץ חיות, חלק א, עמ' סג.

²⁰ שימש ברכנות בדווארט ובאוסטרוב שבפולין: תרכ"ו (1866) - תרפ"ח (1928).

²¹ חמדת ישראל, קונטרס נר מצוה, דף פו ע"א. וראה תורה שלמה, מילואים לכרך יז, עמ' ריט, הערה 1.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

- 'אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם אלא מחמיהם'²², ואילו מי 'שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שציוה בהן הקב"ה בתורה'²³ והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן'²⁴, הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא'²⁵.

וכך שנינו במשנת ר' אליעזר²⁶: 'הפרש בין חסידי ישראל לחסידי אומות העולם. חסידי ישראל אינן נקראין חסידים עד שיעשו כל התורה, אבל חסידי אומות העולם, כיון שהן עושין שבע מצוות שנצטוו בני נח עליהן, הן וכל דקדוקיהן, הן נקראים חסידים. בד"א? כשעושין אותן ואומרינן: "מכח שצוה אותנו אבינו נח מפי הגבורה אנו עושין". ואם עשו כן, הרי הן יירשו העולם הבא כישראל, ואע"פ שאינן משמרין את השבתות והמועדות, שהרי לא נצטוו עליהן. אבל אם עשו שבע מצוות ואמרו: "מפי פלוני שמענו", או מדעת עצמן, שכך הדעת מכרעת, או ששיתפו שם ע"ז, אם עשו כל התורה כולה, אין לוקחין שכרן אלא בעולם הזה'. ואפשר שמכאן המקור לדברי הרמב"ם. אלא שעדיין יש לברר את ההבדל בין לשון משנת ר' אליעזר 'מכח שצוה אותנו אבינו נח מפי הגבורה', לבין לשון הרמב"ם 'מפני שציוה בהן הקב"ה בתורה, והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן'.

הפסוק האמור אצל אברהם - 'כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו לעשות צדקה ומשפט' - נתפרש על ידי חכמים שהוא אמור לא רק על בני האומה העברית שאברהם הוא ראש לה, אלא בבני אומות העולם בכלל, שהרי שאל רב המנונא²⁷: 'וכי נשים של בני נוח אינן בכלל המצוה, והרי כתוב: "כי ידעתיו... ואת ביתו" (וביתו - זו אשתו)?!

²² רמב"ם, שם, פרק ת, הלכה יא. הגרסה 'אלא מחמיהם' היא גרסת כתב-היד ואינה גרסת הדפוס שלפנינו; וכן היא הגרסה גם בהקדמה לספר מעשה אפד, לר' יצחק בן משה המכונה פריפוט דוראן הלוי, 'ממלכות קאטאלוניה בשנת קס"ג', וכן בספר כבוד אלהים (בסופו), לר' יוסף ב"ר שם טוב אבן שם טוב (פיררא שט"ז). וראה מהר"ץ חיות, תורת נביאים, פרק יא, כל ספרי מהר"ץ חיות, כרך א, עמ' סו בהגהה, וכרך ב, עמ' תתרלה, וכן ראה אגרות ראי"ה, כרך א, איגרת פט, עמ' ק. וראה עוד בשאלת הנוסח שבדברי הרמב"ם במאמר Steven S. Schwarzchild, 'Do Noahites Have to Believe in Revelation', JQR 52 (1961-1962), p. 297, at p. 301-303, ובמאמרו של מ' פוקס, להלן, פרק שלישי, הערה 79, וכן בנספח למאמרו של י"י דינסטאג (Jacob I. Dienstag), Natural Law in Maimonidean Thought and Scholarship, JLA 6 (1978), p. 75-77.

וראה שו"ת עונג יום טוב, אורח חיים, סימן יט, שמבחין בין 'שב ואל תעשה', שאין אדם מקיים מצווה אלא אם כן התכוון לשם מצווה, לבין 'קום ועשה', שאף על פי שלא התכוון לשם מצווה תיחשב לו למצווה. ומאחר שאין בשבע מצוות בני נוח 'קום עשה', לכן כתב הרמב"ם, שאם עשה את המצווה מפני הכרע דעתו - אינו מחסידי אומות העולם.

²³ והשווה רמב"ם, סוף הלכות ספר תורה, פרק י, הלכה יא: 'מי שיושב לפני ספר תורה - ישב בכבוד ראש, באימה ופחד: שהוא העד הנאמן לכל באי עולם, שנאמר: "והיה שם כבוד לעד" (דברים לא, כו)'. וראה ב'עשרה מאמרות', לר' מ"ע מפאנו (למעלה, הערה 7), שכולל במצווה הרביעית - ברכת ה' - את המצווה 'כבוד התורה', הטפלה אליה. ובפירוש 'יד יהודה', שם, מבסס על כך את דברי הרמב"ם בדבר עשיית המצוות 'מפני שציוה בהן הקב"ה בתורה'.

²⁴ וראה אור שמח על הרמב"ם, הלכות מלכים, פרק י: תורה שלמה, מילואים לכרך יז, עמ' רך.

²⁵ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ח, הלכה יא; וראה על דברי הרמב"ם הללו, גם להלן, פרק שלישי, ליד ציון הערה 75. והשווה גם שו"ת הרמב"ם, מהדורת בלאו, סימן קמח: 'ובלבד שיעשנה כשהוא מודה בנבואת משה רבינו המצווה זאת מפי אלהים יתעלה, ומאמין בזה, ולא שיעשנה (לסבה) אחרת או על פי דעה שראה לעצמו, כמו שנתבאר בברייתא של ר' אליעזר בן יעקב, וכמו שבארנו בסוף חבורנו הגדול'.

²⁶ משנת ר' אליעזר, מהדורת ענעלאו, פרשה שישית, עמ' 121. וראה מה שהביא י"י דינסטאג (למעלה, הערה 22), בעמ' 72-74, לעניין זיקתם של דברי הרמב"ם למשנת ר' אליעזר.

²⁷ סנהדרין נו ע"ב.

מקור החיוב ב'שבע מצוות בני נוח'

ועל כך הוא משיב: 'בניו - לדין, ביתו - לצדקה'. כלומר, החיוב 'לעשות צדקה ומשפט', מתפרש כך, שבניו חייבים במשפט, ואשתו בצדקה. ומכאן סיוע לפירוש הרמב"ם שמצוות דינים עניינה מינוי דינים, ומצווה זו אינה באישה, ולא עיקר החיוב בדינים, שאם כן, וכי אישה אינה בכלל אלו?²⁸

חיובם של בני נוח במצוות 'דינים' מניח שיש מכנה משותף בין ישראל לעמים: כשם שישראל מצווים על מינוי שופטים כך נצטוו אומות העולם על מינוי שופטים²⁹. לאור זאת, עולה השאלה מהי משמעות הפסוק: 'מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי ומשפטם כל ידעום' (תהלים קמז, יט-כ)? שהרי מפסוק זה אנו שומעים על קיומו של שוני בין ישראל לעמים בתחום המשפט.

על כך אנו מוצאים במדרש תנחומא³⁰: "'דבריו" - אלו דברי תורה, "חוקיו" - אלו המשפטים, "ומשפטיו" - אלו הדינים. לא נתן הקדוש ברוך הוא את התורה ואת המשפטים אלא לישראל בלבד. ומניין אתה למד שישראל ונכרי שיש להם עסק זה עם זה שאסור לישראל לומר לנכרי: "לך עמי לערכאות שלכם", ושהוא עובר בלאו? שנאמר: "לא עשה כן לכל גוי ומשפטם כל ידעום הללויה". והלא אומות העולם נצטוו על הדינים שהיא אחת משבע מצוות בני נח, ומהו "ומשפטם כל ידעום"? אלו דקדוקי הדין³¹.

הר"ן, ר' נסים בר' ראובן גירונדי³² - בפירושו לפסוק 'שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך... ושפטו את העם משפט צדק' (דברים טז, יח) - מסביר שעניינו של המשפט בישראל הוא 'לשפוט'³³ במשפט הצודק האמיתי, אף אם אין בכך משום הסדר המדיני ולא משום צורך השעה, ועל ידי קיום המשפט יחול באומתנו 'השפע האלוקי'. וכך הוא מסביר את ההבדל בין המשפט שלנו למשפט אצל אומות העולם: 'וזה שנתחדה בו תורתנו הקדושה מגמוסי האומות הנ"ל שאין להם ערך בזה כלל כי אם בתקון ענין קבוצם'³⁴.

ועם זאת יש מן המשותף בין ישראל ואומות העולם והוא הצורך במשפט לקיומה של החברה: 'המין האנושי צריך לשפוט שישפוט בין פרטיו, שאם לא כן איש את רעהו חיים בלעו ויהיה העולם נשחת, וכל אומה צריכה לזה ישוב מדיני עד שאמר החכם שכת הלסטים הסכימו ביניהם היושר, וישראל צריכין זה כיתר האומות'³⁵.

²⁸ וראה עוד שו"ת יהודה יעלה, חלק ב, סימן א, ד"ה איברא ואילך: תורה תמימה, בראשית יט, אות מב: חמדת ישראל, קונטרס נר מצוה, צט ע"א.

²⁹ והשווה ספר העיקרים, מאמר א, פרק כה: 'ולזה תמצא שתורת בני נח ותורת בני משה, עם שהם חולקות בענינים פרטיים, כמו שיבא, הנה הם מסכימות בענינים הכוללים אשר מצד הנותן, ושתיהן נמצאות בזמן אחד, שאפילו בזמן המצא תורת משה לישראל היתה נמצאת תורת בני נח לכלל האומות, והיו מתחלפות כפי התחלפות הארצות, רצה לומר: ארץ ישראל מחוצה לארץ, וגם כפי התחלפות האומות זו מזו מצד האבות, ואין ספק שהאומות היו מגיעות על ידי תורת בני נח, אחר שהיא אלוהית, להצלחה האנושית, עם שלא היתה במדרגת ההצלחה המושגת לישראל מצד התורה, אמרו רבותינו ד"ל: חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא'.

³⁰ מדרש תנחומא, שופטים, א.

³¹ והשווה מדרש ילמדנו, שמות כא, א, בשינוי קל: 'והלא בני נח נצטוו על הדינים? שאין להם דקדוקי דינים, כמעשה וכדק בן זכאי בעוקצי תאנים'. ובמדרש הגדול (דברים, עמ' שסח במהדורת ר"ש פ"ש): 'אלא אלו דרישות וחקירות שלא ניתנו אלא לישראל בלבד'. וכן ראה ילקוט לתהלים, רמז תתפח.

³² מגדולי חכמי ישראל בספרד במאה ה"ד: נפטר בברצלונה בערך בשנת ק"ם (1380).

³³ דרשות הר"ן, דרוש יא.

³⁴ וכן ראה להלן, הערה 242, בעניין הציווי 'לא תגורו' להבחנה בין הגויים, המצווים על המשפט מפני ישוב העולם, לבין ישראל, שאצלם המשפט לאלוקים הוא.

³⁵ ראה גם להלן, ליד ציון הערה 107, בדבר ההקבלה בין דין המלך לדיני בני נוח.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

ולצורך קיומה של החברה הוענקה סמכות משלימה למלך בישראל, שהוסמך גם לשפוט. ואם קיום הדין על ידי השופט, הפועל לפי דקדוקי הדינים, עלול להזיק לסדר החברתי, כגון שיתרבו שופכי דמים ולא יגורו מן העונש... לכן ציוה השם יתברך לצורך ישובו של עולם במינוי המלך... נמצא שמנוי המלך שוה בישראל וביתר אומות שצריכים סדור מדיני, ומנוי השופטים מיוחד וצריך יותר בישראל, וכמו שהזכיר עוד ואמר "ושפטו את העם משפט צדק", כלומר שמנוי השופטים ויכלתם הוא שישפטו העם במשפטים צודקים אמתיים בעצמם.

הרב קוק³⁶, שעה שהוא מבקש להוכיח שאין המצוות שנצטוו בני נוח בגדרי המצוות שנצטוו ישראל, אלא חיובם של בני נוח הוא יותר מצד הטבע, אומר³⁷: 'הכל [אצל בני נוח] - דברים מפורסמים, שלא הצריכתם תורה ללמוד פרטי ודקדוקי משפטים, על זה נאמר "מגיד דבריו ליעקב, חוקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום"'. ובמקום אחר³⁸ הובאו, בשם הרב קוק, הדברים הבאים: "לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום" (תהילים קמז, כ) - כללו של המשפט נמצא גם באומות העולם, אולם פרטי הדינים, פרטם של המשפטים, זה נמסר רק לישראל. "כל הנחלים הולכים אל הים" וגו', "אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת" (קהלת א, ז) - בחינת ים מסמלת את ההקפה הכללית, שכל הדברים המסתעפים, מקצועות התורה המתפלגים, חוזרים אל מקורם ויונקים ממקורם. ולישראל נתגלה לא רק הים, אלא גם הנחלים ההולכים אליו והשבים ללכת ממנו³⁹.

כאן יש להעיר שיש דעה שנצטווה עם ישראל במיוחד על הדינים לפני מתן תורה. על הפסוק: 'שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו' (שמות טו, כה), נדרש בברייתא שנצטוו ישראל על הדינים כבר במרה. וזה לשון הברייתא⁴⁰: 'עשר מצוות נצטוו ישראל במרה: שבע שקיבלו עליהן בני נח, והוסיפו עליהם: דינין ושבת וכיבוד אב ואם'⁴¹ (ושם שואלת הגמרא מברייתא זו על מה שנאמר שכבר בני נוח נצטוו על הדינים, והיא מתרצת שברייתא זו היא כדעת תנא דבי מנשה 'דמפיק ד"ך ועייל ס"ך', כלומר שמוציא מכלל שבע מצוות את ד"ך⁴², היינו: מצוות דינים וברכת השם, ומכניס במקומם את ס"ך, היינו: מצוות סירוס וכלאיים).

מדוע היו צריכים ישראל להצטוות במרה על שבע מצוות שקיבלו עליהם בני נוח, והלא מצווים ועומדים הם? הרשב"ש, ר' שלמה בן ר' שמעון דוראן⁴³, נשאל על כך, והשיב⁴⁴ כי

³⁶ רבה הראשי של ארץ ישראל; תרכ"ה (1865) - תרצ"ה (1935).

³⁷ עץ הדר, פרק לח (עמ' קפד במהדורת ר"י זולדן).

³⁸ תתומין ז (תשמ"ו), עמ' 275. וכן השווה דבריו ב'ערפילי טוהר', עמ' צג, במהדורת ירושלים תשמ"ג.

³⁹ וראה עוד בספר נחליאל, לר' יצחק ברויאר, ירושלים תשמ"ב, עמ' שיג-שיד.

⁴⁰ סנהדרין נו ע"ב. וראה תורה שלמה, לשמות כא, א, ובמילואים, כרך יז, עמ' יז; אנציקלופדיה תלמודית, ערך 'דינים', כרך ז, עמ' שצו.

⁴¹ וראה רש"י לשמות טו, כה: 'במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת ופרה אדומה ודינין'. וראה מאמרו של ח' מילקובסקי, 'פרה אדומה לפני סיני - מסורת קדומה או טעות סופרים', עיונים בספרות חז"ל במקרא ובתולדות ישראל, לכבוד ע"צ מלמד, ירושלים תשמ"ב, עמ' 268.

⁴² יש מבקשים לתקן: ד"ב.

⁴³ רבה של אלג'יר לאחר מות אביו; ק"ס (1400) בערך - רכ"ז (1467).

⁴⁴ שו"ת הרשב"ש, סימן תקמג. וראה כל ספרי מהר"ץ חיות, כרך ב, עמ' תתרלה, בקונטרס אחרון, שעל פי דברי הרשב"ש יובן מקור חיובם של בני נוח להאמין במשה שהוא שליח גם אל האומות.

מקור החיוב ב'שבע מצוות בני נוח'

הציווי נשנה כאן כדי לחייב את בני נוח, משום שאם לא היה נשנה הציווי היו חייבים בזה רק בני ישראל ולא בני נוח, וכדברי הגמרא: 'כבר אמרו שם: "כל מצוה שנאמרה לבני נח ולא נשנית בסיני - לישראל נאמרה ולא לבני נח; ושנאמרה לבני נח ונשנית בסיני - לזה ולזה נאמרה" (סנהדרין נט ע"א). אם כן, לפי זה, אם לא נצטוו ישראל בשבע מצוות של בני נח, היו בני נח פטורים ולא היו מצווים בהם, אלא ישראל. ועכשיו שנשנו - נתחייבו בהם בני נח וישראל ישמחו ולישרי לב שמחה'.⁴⁵

פירושים שונים נאמרו במשמעות הציווי של נתינת המצוות שבמרה. יש שאמרו שהקב"ה רק הודיע לבני ישראל שהוא עומד לתת להם מצוות אלו,⁴⁶ ויש שפירשו שהכוונה במצוות דינים היא לנורמות של התנהגות, אבל לא במובן של חוקים ממש. ואלה דברי הרמב"ן⁴⁷: 'ועל⁴⁸ דרך הפשט... שם להם במחיתם ובדרכיהם מנהגים אשר יתנהגו בהם עד בואם אל ארץ נושבת; כי המנהג יקרא "חק"... ויקרא "משפט" בהיותו משוער כהוגן... ומשפטים שיהיו בהם לאהוב איש את רעהו ולהתנהג בעצת הזקנים והצנע לכת באהליהם בענין הנשים והילדים, ושינהגו שלום עם הבאים במתנה למכור להם דבר, ותוכחות מוסר שלא יהיו כמחנות השוללים אשר יעשו כל תועבה ולא יתבוששו'.

ומאלף הדבר כי בסמוך למלים 'חוק ומשפט', האמורות בפסוק, נאמר: 'והישר בעיניו תעשה' (שמות טו, כו). וראה פירוש הרמב"ן⁴⁹: 'ובמכילתא אמרו: "והישר בעיניו תעשה" - זה משא ומתן; מלמד שכל הנושא ונותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו - מעלה עליו כאלו קיים כל התורה כולה. ועוד אבאר זה בהגיעי בפסוק "ועשית הישר והטוב"'.⁵⁰

ועל חשיבות מצוות 'דינים', שבגללה הקדימה תורה לצוות עליהם עוד לפני מתן תורה, עומד הרמב"ם, בספרו 'מורה נבוכים'⁵¹: 'כבר נתבאר בכתוב ובקבלה גם יחד, כי צווי ראשון שנצטוינו בו לא היה בו דברי עולה וזבח כלל... כי צווי ראשון שבא אחר יציאת מצרים הוא אשר נצטוינו בו במרה, והוא אָמְרוּ לְנוּ שֵׁם "אם שמוע תשמע לקול ה' אלוקיך" וגו' "שם שם לו חק ומשפט" וגו' ובא בקבלה האמתית שבת ודינין במרה אָפְקוּד [=נצטוו]. נמצא כי ה"חק" האמור כאן הוא השבת, וה"משפט" הוא הדינין, והוא סלוק סוגי העול'.
ואף ישנה דעה ולפיה פרשת 'ואלה המשפטים' (שמות כא, א) נאמרה במרה. וזה לשון המכילתא⁵¹: 'רבי יהודה אומר "ואלה המשפטים" - במרה, שנאמר: "שם שם לו חק ומשפט"⁵²'.

על חשיבות המשפטים, הבאה לידי ביטוי בסמיכות פרשת 'ואלה המשפטים' לעשרת

⁴⁵ אבל ראה דברי הרמב"ם בפירוש המשנה לחולין, המובאים להלן, ליד ציון הערה 54.

⁴⁶ ראה פירוש רשב"ם לשמות טו, כה.

⁴⁷ ר' משה בן נחמן. מגדולי חכמי ישראל בספרד וממייסדי הישוב היהודי בירושלים אחרי עלייתו לארץ ישראל: ד"א תתקנ"ד (1194) - ה"א ל' (1270) בערך.

⁴⁸ פירוש הרמב"ן לשמות, שם: וראה מאמרו של א"י השל (הנוכר למעלה, בהערה 9), עמ' 310 ואילך.

⁴⁹ פירוש הרמב"ן לשמות כב, כו.

⁵⁰ מורה נבוכים, חלק ג, פרק לב.

⁵¹ מכילתא, נזיקין, פרשה א.

⁵² והשווה משנת ר' אליעזר, פרק טו. וראה תורה שלמה, לשמות כא, א, אותיות ה-ו, ובמילואים שם, עמ' ריו. וכן ראה מאמרו של א"י השל (הנוכר למעלה, בהערה 9), עמ' 311 ואילך.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

הדברות, עומד ר' יעקב אנטולי, בספרו 'מלמד התלמידים'⁵³: 'והשם ברחמיו כאשר בחר בעמו ישראל הגיד לו דבריו בסודות המציאות ובמצות השומרות אמונת(!), כמו שבאו בעשרת הדברים, והודיעם חוקיו ומשפטיו הצריכים בכל עת ובכל מקום לקיום יישוב מדיני הצריך למין האדם. לפיכך סמך פרשת "אלה המשפטים" לעשרת הדברים, ללמדך שאין שלמות האדם מושג בחכמה ובאמת בלבד עד שיהיו דינין מסודרין ביניהם בדרך שיחיו אלה עם אלה'.

האם ישראל חייבים במצוות שנצטוו בני נוח מכוח הציווי שנצטוו בני נוח או מכוח ציווי שנתחדש לאחר מכן לישראל כתורה? מאלפים בעניין זה דברי הרמב"ם בפירוש המשניות למסכת חולין⁵⁴, האומר: 'ושים לבך לכלל הגדול הזה המובא במשנה זו והוא אמרם "מסיני נאסר", והוא, שאתה צריך לדעת שכל מה שאנו נוהרים ממנו או עושים אותו היום אין אנו עושים זאת אלא מפני צווי ה' על ידי משה, לא מפני שה' צוה בכך לנביאים שקדמוהו, דוגמא לכך, אין אנו אוכלים אבר מן החי לא מפני שה' אסר על בני נח אבר מן החי, אלא מפני שמשנה אסר עלינו אבר מן החי במה שנצטווה בסיני שישאר אבר מן החי אסור. וכן אין אנו מלים בגלל שאברהם מל את עצמו ואנשי ביתו, אלא מפני שה' צונו על ידי משה להמול כמו שמל אברהם עליו השלום. וכן גיד הנשה אין אנו נמשכים בו אחרי אסור יעקב אבינו אלא צווי משה רבינו, הלא תראה אמרם שש מאות ושלוש עשרה מצות נאמרו לו למשה בסיני, וכל אלה מכלל המצות'.

ואף על פי כן, מבקש ר' יוסף ענגיל⁵⁵, בחיבורו 'בית האוצר'⁵⁶, ללמוד דבר מלשון הרמב"ם במקום אחר⁵⁷, שכתב שם הרמב"ם: 'על ששה דברים נצטווה אדם הראשון... עד שבא משה רבינו ונשלמה תורה על ידו', ואומר ר' יוסף ענגיל: 'ומוכח מלשון הרמב"ם, דמצוות דבני נח וכן דמילה וגיד הנשה הם עדיין אצלנו מכח החיוב שמקודם מתן תורה, והתורה היתה רק השלמת שאר המצוות שלא ניתנו עדיין'⁵⁸. וכן ראה דבריו של ר' מאיר שמחה מדווינסק⁵⁹, ש'במצוות'⁶⁰ שנצטוו בני נח גם בישראל הקטנים שהגיעו לכלל דעה - איסורא רמי עלייהו... דלגבי קדושת המצות ודאי דמצווין אחר מתן תורה מה שהיו מצווין קודם, רק לענין עונשין, אם עבר ועשה, טפי חסה רחמנא על דם ישראל, ואקיל גביה'. ובספר 'המקנה'⁶¹ דן בתשובת הרשב"ש⁶² ואומר: 'על שבע מצות שהיה עונש לבני נח,

⁵³ מלמד התלמידים, פרשת משפטים, עא ע"ב. על ר' יעקב אנטולי, ראה למעלה, הערה 2.

⁵⁴ פירוש המשניות לרמב"ם, מסכת חולין, פרק ז, משנה ו (על פי תרגום ר"י קאפח). וראה משנה למלך, על הרמב"ם, הלכות מלכים, פרק י, הלכה ז, ד"ה והנה מצאנו להרא"ם: תורת נביאים, למהר"ץ חיות, פרק יא, כל ספרי מהר"ץ חיות, כרך א, עמ' סד ואילך. וראה אגרות הראיה, כרך ג, אגרת תתיא, עמ' צב, שנמצא ששיטת הרמב"ם מתאמת לדעת הירושלמי, ושיטת הגאונים [שמה שנאמר לאבות הולך ונמשך בחיוב בלא הפסק, אלא שבאה התורה להוסיף את מה שניתן בסיני] כהכבלי'.

⁵⁵ שימש ברבנות בקראקא; תרי"ט (1859) - תר"ף (1920).

⁵⁶ בית האוצר, מערכת א-ב, אות ז, דף ה ע"א. וראה להלן, פרק חמישי, הערה 208.

⁵⁷ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה א.

⁵⁸ וראה המשך דבריו, בבית האוצר, שם, וכן בדף ח ע"ב.

⁵⁹ שימש כרב בדווינסק שבלטביה; תר"ג (1843) - תרפ"ו (1926).

⁶⁰ אור שמת, הלכות איסורי ביאה, פרק ג, הלכה ב.

⁶¹ ספר המקנה, חלק א, כלל ח, פרט ה.

⁶² שו"ת הרשב"ש, סימן תקמג (התשובה הוכאה למעלה, ליד ציון הערה 44).

מקור החיוב ב'שבע מצוות בני נוח'

בודאי גם לישראל עונשין בלא אזהרה, וכלל זה [שאינן עונשין אלא אם כן מזהירין] על שארי מצות נאמר שנתחדש לישראל⁶³.

פרק שלישי

דין טבעי ודיני יושר

במסכת סנהדרין⁶⁴ מובאים דברים בעניין דרכי ראיות ושיפוט בפלילים בבן נוח: 'אשכח [=מצא] ר' יעקב בר אחא דהוה כתיב בספר אגדתא דבי רב [=שהיה כתוב בספר אגדות של בית רב]: "בן נח נהרג בדיין אחד ובעד אחד, שלא בהתראה, מפי איש ולא מפי אשה ואפילו קרוב". משום ר' ישמעאל אמרו: "אף על העוברין". ועל כך שואלת הגמרא: מהו המקור לקביעות הללו? והיא משיבה, בשם רב יהודה, שהמקור הוא במקרא: 'ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו. ומיד האדם, מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם' (בראשית ט, ה). וכך נדרש שם: "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש" – אפילו בדיין אחד; "מיד כל חיה" – אפילו שלא בהתראה; "אדרשנו. ומיד האדם" – אפילו בעד אחד; "מיד איש" – ולא מיד אשה; "אחיו" – אפילו קרוב. ובמדרש בראשית רבה⁶⁵: "שופך דם האדם" וגו', אמר ר' חנינה כולהם בהלכות בני נח, בעד אחד, בדיין אחד, בלא התרייה, על ידי שליח וכו'⁶⁶. וכך פסק הרמב"ם⁶⁷: 'ובן נח נהרג בעד אחד ובדיין אחד, בלא התראה ועל פי קרובין, אבל לא בעדות אשה, ולא תדון אשה להם'.

להלן, בפרק חמישי, נדון באחדים מכללי דרכי השיפוט ודיני הראיות, ואילו כאן נציין רק שנתפרשו כללים אלו ככללים טבעיים-אנושיים. דיני התורה החלים על ישראל קבעו כמה הגבלות, כגון שיהיה השיפוט בבית משפט בהרכב של שלושה שופטים, ובנפשות – בהרכב של עשרים ושלושה שופטים, ושתהיה הכרעת הדין על פי עדותם של שני עדים. הדין הטבעי אינו מחייב את ההגבלות הללו, והן אינן מחייבות את בני נוח.

וכך נקבעו הלכות אחדות בתחום המשפט, שהן חלות על בני נוח, אם יסודן של הלכות אלו הוא "בשכל הישר". ולפי זה עשויה להיות משמעות מעשית לשאלה – שהיא רק תיאורטית לכאורה – והיא אם הלכה מסוימת יסודה ב'גזרת הכתוב', באחת המידות שהתורה נדרשת בהן, או בסברה; שאם יסודה בסברה, הרי שהיא צריכה לחול גם על בני נוח⁶⁸.

⁶³ וראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך 'אין למדין מקודם מתן תורה', כרך א, עמ' תרלה. וראה הרעיונות שהעלה ד' פרימר (D.I. Frimer) במאמרו: Israel, the Noahide Laws and Maimonides: Jewish-Gentile Legal Relations in Maimonidean Thought, Jewish Law Association Studies, 2 (1986), p. 89, ביחוד מעמ' 92 ואילך.

⁶⁴ סנהדרין נו ע"ב. ⁶⁵ בראשית רבה, פרשה לד.

⁶⁶ ועיין שם בהערת תיאודור.

⁶⁷ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק י, הלכה יד.

⁶⁸ וראה להלן (ליד ציון הערה 92, ובהערה 92, ובפרק חמישי, ליד ציון הערות 201, 203, 209, 215), שנקבעו עניינים אחדים בתחום המשפט על פי מה שהשכל הישר מחייב.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

אף כלל מצוות בני נוח נתפרשו כמי ש'הולכים יותר מצד הטבע', בהבדל מן הדינים של ישראל ש'הנם מוגבלים מצד קדושת דברי תורה', כהגדרתו של הרב קוק זצ"ל⁶⁹ בספרו 'עץ הדר'⁷⁰. כך, למשל, מסביר הרב קוק⁷¹ את ההבדל שבין בני נוח, שהעיקר אצלם היא משפחת האם, לבין ישראל, שלעניין כמה דברים דווקא משפחת האב קרויה משפחה⁷². ובחיבורו 'חבש פאר' כותב הרב קוק⁷³: 'אבל מעלת דרך-ארץ הטבעית, טהרת המדות, בנטיה נקיה אל הצדק והיושר המוחש והמורגש ושנאת הרשע והעול במדה הגלויה, זאת היא נחלת כל האדם אשר על פני האדמה, וכלל תורת-בני-נוח הם הנם יסודי המוסר הטבעי'⁷⁴.

שאלה מעניינת בעניין זה, עולה מתוך דברי הרמב"ם, שכפי שראינו למעלה⁷⁵, הוא מבחין בין מי שמקיים שבע מצוות 'מפני הכרע הדעת', לבין מי שמקיים שבע מצוות 'מפני שציוה בהן הקב"ה בתורה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן', שרק האחרון הוא מחסידי אומות העולם ויש לו חלק לעולם הבא, מה שאין כן הראשון, שאינו מחסידי אומות העולם אלא מחכמיהם.

מלשון הרמב"ם עולה, כי קיום שבע המצוות 'מפני הכרע הדעת' נחות מקיום מצוות 'מפני שציוה בהן הקב"ה בתורה'. לכאורה נקבעת כאן נתיחות קיום מצוות מטעמים מוסריים-טבעיים גרידא, לעומת קיום מצוות מחמת ציווי דתי, ובוה יש לכאורה גם סתירה להשקפה בדבר מהותן של שבע מצוות בני נוח כמצוות 'טבעיות', או כ'חוק טבעי'. הרמן כהן⁷⁶ טרח הרבה בסתירת טענות שפינוזה⁷⁷ כנגד הרמב"ם בנושא זה, ונדחק

⁶⁹ ראה עליו למעלה, הערה 36.

⁷⁰ עץ הדר, ירושלים תרפ"ז (יצא לאור מתדש, ירושלים תשמ"ו, עם ביאורים ומקורות מאת יהודה זולדן), פרק א. וראה שם בהערה 8.

וראה עוד במצות ראייה, למרן הראי"ה קוק, על חושן משפט, סימן א, שדן במחלוקת בדבר סמכותם של הדיינים בימינו לדון על פי הכוח הנוכח מ'שליחותיהו קא עבדינן', אם הוא מדרבנן או מן התורה. על כך הוא כותב: 'ונראה לעניות דעתי, דעל כל פנים לא נגרע מכני נח, דהוהרו על הדינים... ולפי זה יש לומר דמן התורה חייבים אנו לדון בכל מקום ובכל זמן דין יושר על פי שקול הדעת, אלא שחכמים ראו שלא יושלם ענין ישראל כי אם כדיני התורה, על כן נתנו לנו כח בשליחותיהו במידי דשכיחי ואין בו חסרון כיס', ומכאן הוא מחדש דבר נוסף: 'אם כן, יש לומר דכשמסתפק לנו דין בתורה, שראוי לדון על פי היושר, ויש לומר דהוא מן התורה. וכשהדין מרופה בידינו יש לומר דהוי דין תורה לגבן [=לגבינו] כספק תקנה, דאוקמינן [=שאנו מעמידים] אדין [=על דין] תורה'.

ובענין זה ישנה תוספת בדברים שבעל פה ממרן הראי"ה קוק, כמובא ב'שמועות הראי"ה' לפרשת יתרו, תרפ"ט, אותם הראה לי גיסי, הרב ישעיהו הדרי, העוסק בההדרת השמועות. וכן מסר לי הרב הדרי שהרב דן בעניינים אלה ב'שמועות' נוספות.

⁷¹ עץ הדר, שם. וראה שאר ראיותיו שם. וכן ראה ר"ר מרגליות, טל תחיה, משפטי גר תושב, עמ' עג. והרחיב את הדברים ר"י שטיגליץ, במאמרו 'מצוות בני נוח', בקובץ מתחיה, עמ' 85-100.

⁷² ראה יבמות נד ע"ב: 'משפחת אב קרויה משפחה, משפחת אם אינה קרויה משפחה'.

⁷³ חבש פאר, עין איה, סימן טז, מד ע"א, וראה גם שם, דרושים, דרוש ג, כט ע"ב.

⁷⁴ וראה דברי רש"י הירש, בפירושו לבראשית ב, טז, המובאים למעלה, ליד ציון הערה 16, ששבע מצוות בני נוח הן 'חוקי המוסר של כלל האנושות'; וראה גם הכתב והקבלה, דברים כ, י: תורה תמימה, לבראשית ב, אות לט, ולשמות כא, אות רעז; ש' אטלס, מעמדו המשפטי של בן נח ומצוותיו, בתוך ספרו: נתיבים במשפט העברי, ניר-יורק תשל"ח, עמ' 21-40.

⁷⁵ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה יא: ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 22.

⁷⁶ דת התבונה ממקורות היהדות (ראה למעלה, פרק ראשון, הערה 5), עמ' 359-360.

⁷⁷ מאמר תיאולוגי-מדיני, סוף פרק ה (תרגום עברי של ח' וירשובסקי, ירושלים תשכ"ב, עמ' 7, 62-63).

דין טבעי ודיני יושר

לייחס לרמב"ם הבחנה בין המושג המשפטי הטבעי של בן נוח, ובין זכויותיו וחובותיו של בן נוח כ'גור תושב'. לדעתו כדי להיחשב כ'גור תושב' עליו להתחייב 'רק נגד האפשרות שתבונתו, דעתו, תביא אותו באחד הימים להכרעה אחרת, למשל לגבי ההימנעות מעבודה זרה במדינה יהודית, או לגבי ההימנעות מגילוי עריות. אילו נשארה ההכרעה לשיקול דעתו, כיון שקיבל את המצוות לכתחילה מתוך הכרע הדעת, כי אז לא היתה המדינה מוגנה מפני הסובייקטיביות שלו'.

פירוש מפתיע בדברי הרמב"ם מציע הרב קוק זצ"ל⁷⁸, ולפיו משתנים דברי הרמב"ם מן הקצה אל הקצה: 'ודעתי נוטה שכונת הרמב"ם שמעלת "יש להם חלק לעולם הבא" היא מעלה ירודה מאד, אף על פי שהיא גם כן טובה גדולה, אבל כיון שאפילו רשעים ועמי הארץ שבישראל זוכין לה, היא לפי ערך המעלות הרוחניות מעלה ירודה, והרמב"ם סובר שהמושכלות מצליחים את האדם הרבה עוד יותר מהצדק של ההנהגה, על כן סובר שהמדרגה של "יש להם חלק לעולם הבא" היא מעלה של חסידי אומות העולם דוקא שלא גברו במושכלות...; אבל מי שעל ידי הכרע הדעת זכה להשיג ז' מצוות בני נח הוא באמת חכם לב ומלא תבונה, הוא נחשב מחכמיהם... ואין צריך לומר שיש לו חלק לעולם הבא, כי אם הוא עומד במדרגה קדושה, שצריכה להתפרש במבטא יותר מלא מהלשון "יש לו חלק לעולם הבא"⁷⁹.

ומכאן לשאלה: מה צריך להיות התוכן של דיני בני נוח? האם בעצם קביעתם של כללים כנורמות חוקיות, מתקיימת החובה לקיומה של מצוות דינים? אם ננקוט דרך זו, הרי שאנשי סדום המקראית, וגם מדינת 'סדום' מודרנית כגרמניה הנאצית, קיימו כביכול מצוות דינים כשקבעו כללים מרושעים כנורמות מעוגנות בחוק⁸⁰.

ממה שנאמר אצל אברהם: 'כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו לעשות צדקה ומשפט' (בראשית יח, ט), כבר אנו שומעים על הזיקה שבין המשפט לצדקה. ופסוק זה הובא במסכת סנהדרין בקשר לפסוק 'ויצו ה' אלוקים על האדם...' (בראשית ב, טז).

⁷⁸ אגרות ראיה, חלק א, אגרת פט, עמ' ק.

⁷⁹ מה שהיה אצל הרמן כהן 'ספק בדבר, אם בבחינת חכם כבר מובטח לו חלקו לעולם הבא' (עמ' 360), הוא בבחינת וודאי אצל הרב קוק. וראה ש' אטלס (למעלה, הערה 74), בהקדמה, עמ' 12, הערה 4, שמבקש לומר שלפי המקור הגרמני בדברי הרמן כהן, 'כוונתו לוודאי שהוא כן, כלומר שהחכם זוכה לחיי אושר ולחיי עולם'. וראה עוד בדברי אטלס, שם, עמ' 6-15. אבל ראה גישתו של מ' פוקס (M. Fox), במאמרו Maimonides and Equinas on Natural Law, דיני ישראל ג (תשל"ב), מדור אנגלי, עמ' 5, בייחוד מעמ' 12 ואילך, שהוא נסמך בו על הגרסה 'ולא מחכמיהם', וטוען שהיא תואמת את שיטת הרמב"ם השולל את המשפט הטבעי, ומדגיש את המקור האלוקי.

וראה י"י גוטמן, דת ומדע (תרגום מגרמנית, ירושלים תשט"ו), עמ' 200-201. וכן א"צ רבל, 'לכירור דעת הרמב"ם בעניין שכר ועונש', חורב ב (תרצ"ה), עמ' 112. במאמרו של י' כ"ץ, 'שלושה משפטים אפולוגטיים בגלגוליהם', ציון כג (תשי"ח-תשי"ט), עמ' 174, עומד המחבר על גלגולה של האמרה 'חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא', ובמיוחד על עמדתו של מנדלסון בנושא. וכן ראה בספרו בין יהודים לגויים, ירושלים תשכ"א, עמ' 172-176.

וראה שו"ת מהר"ם אלאשקר, סימן קיז. המחבר דוחה בו את השגותיו של ר' שם טוב ו' שם טוב על הרמב"ם, שלדעתו חסיד אומות העולם, 'כאשר קנה הידיעות הרי הוא כאחד משלמי ישראל... כי אין לזה יתרון מזה'. וראה י' טברסקי (I. Twersky), בספרו: Introduction to The Code of Maimonides (Yale University Press, 1980), עמ' 455, הערה 239. ומאמרו של י"י דינסטאג, שצוין למעלה, פרק שני, הערה 22.

⁸⁰ וראה להלן, שער שני, על שלטון החוק, במבוא.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

אמנם כבר נאמר למעלה, שאין פסוק זה מהווה את הבסיס המשפטי לחיוב בני נוח במצוות דינים, אלא הובא כחלק מדרשה שעניינה מעין אסמכתא. ברם, בדברי הרמ"א⁸¹, המובאים להלן⁸², כבר אנו שומעים כי דיני בני נוח צריכים להיות משפטים של יושר. שהרי כשהרמ"א מגדיר את שיטתו של ר' יוחנן, הלומד את מצוות דינים מן הפסוק 'ויצו', הוא קובע כי 'בן נח אינו מצווה רק [=אלא] לשמור המנהג המדיני ולדון בין איש ובין אחיו ובין גרו משפט יושר'. כלומר, מצוות דינים אין עניינה קביעת חוקים גרידא, אלא השלטת משפט של יושר.

רעיון זה עובר כחוט השני בדבריהם של כמה מן החכמים כשהם דנים בתוכנה של מצוות דינים. כך, למשל, כותב ר' שלמה חלמא⁸³, בספרו 'מרכבת המשנה'⁸⁴: 'ובהכרח פי' [מצוות] דיינים למנות דיינין שיקיימו משפט נכון ולהציל עשוק מיד עושקו, וצריכיין הדיינין ללמוד כל דיני עושק וחמס להבין ולהורות: ... מינוי הדיינין שילמדו חוק ומשפט להחזיק היושר ולהרוס החמס, והיינו דאיכא בדיינין "קום עשה", להוציא החמס מהחמסן, ו"שב ואל תעשה" - להציל העשוק שלא יעשקנו פריץ'.

ועל יסוד ההנחה שדיני בני נוח צריכים להיות מבוססים על יושר, הסביר אחד מחכמי דורנו, ר' איסר זלמן מלצר, את ההלכה בדיני אבדה, שאם דין המלכות הוא להחזיר אבדה אף לאחר ייאוש, דין זה מחייב, ואף על פי שאינו כדין תורה, מכל מקום הוא אינו נגד דין תורה, מאחר שאף לפי דין תורה מן היושר הוא להחזיר אבדה לאחר ייאוש. דברים אלה הולכים בעקבות שיטת רש"י שצירף לכלל 'דינא דמלכותא דינא', את מצוות דינים, המוטלת על בני נוח⁸⁵. ואלה דבריו של רא"ז מלצר⁸⁶, בחיבורו 'אבן האזל'⁸⁷: 'הדבר פשוט דבהחזרת אבדה אחר יאוש, או חזרת גנבה שמכרה אחר יאוש, שייך בזה דינא דמלכותא דינא, והטעם בזה דתקנה כזו שתיקן המלך אינה נגד דיני התורה, כיון דמצד דין התורה נמי [=גם כן] צריך להחזיר לפנים משורת הדין, ולכן בזה מהני [=מועיל] דין המלך, והוי בכלל "בני נח מצווין על הדינים", שהיו מחוייבים לתקן דינים קבועים שיהיו ביושר ולא בגזל וחמס, וכיון דדין זה הוא יושר, לכן אף דהתורה אמרה דאבדה לאחר יאוש מותרת, מכל מקום לא נפקע בזה כח דין המלך. ודוקא היכי שהמלך פוסק דין שהוא נגד דין התורה, שאין בזה לפנים משורת הדין, אז אמרינן דאין בכח המלך לשנות דין התורה, והוי כמו שחקק דין של גזל, אבל בחזרת אבדה לאחר יאוש, כיון שהוא דין של יושר, מהני [=מועיל] דינו, משום דיש בכוחו לתקן תקנות מועילות'⁸⁸. וכן כתב חזון איש⁸⁹: 'וענין⁹⁰ דיניהם היינו

81 ר' משה איסרליש, בעל המפה על השולחן ערוך; רפ"ה (1525) בערך - של"ב (1572).

82 ראה להלן, פרק חמישי, ליד ציון הערה 119.

83 שימש כרב בחלם (פולין) ובלבוב (גליציה); תע"ו (1716) - תקמ"א (1781).

84 מרכבת המשנה על הרמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה יד.

85 רש"י לגיטין ט ע"ב, ד"ה כשרין; ראה להלן, פרק רביעי, ליד ציון הערה 100.

86 שימש ראש ישיבה בסלובודקה, בסלוצק וכישיבת 'עץ חיים' בירושלים; חר"ל (1870) - תשי"ד (1954).

87 אבן האזל על הרמב"ם, הלכות נזקי ממון, פרק ח, הלכה ה.

88 והשווה התעוררות תשובה, לר' שמעון סופר [רב בהונגריה; נכדו של החתם סופר; תר"י (1850) - תש"ד

(1944)], חלק ב, סימן כד, המבסס את זכות היורשים ביצירת מורישם על דינא דמלכותא דינא. לדבריו, אנו

למדים מן הדין, המחייב השבת אבדה לאחר ייאוש על סמך דין המלכות, שדבר שהיושר מחייב אותו מצד

'ועשית הישר והטוב' - וכדאיתא ברמב"ן על התורה שם, שכל עשיית היושר המוסכמת משכל האדם בכלל

מצוה הלזו' - חל בו הכלל דינא דמלכותא דינא. ראה על כך בחיבורי: על זכות היוצרים, ירושלים תשמ"ט, שער

דין טבעי ודיני יושר

כשנתחייבו בדינים יש להם לחוקק חוקים לפי יושר בני אדם וטוב ההנהגה, ואינם חייבים בדיני התורה, אלא במה שנאמר עליהם בהדיא [= בפירוש].

הקביעה שמצווה מסוימת חלה על בני נוח משום שהיא מצווה שכלית, מצויה אצל בעל 'משך חכמה'⁹¹, הסבור שכן נוח נענש על שבועת שוא ושבועת שקר. ואף שהוזהרו בני נוח על שבע מצוות, ולא הוזהרו על שבועת שוא ושבועת שקר, אין זה אלא משום שאינם נהרגים על כך בידי אדם, אבל בידי שמים הם נענשים על זה, משום שהיא מצווה שכלית⁹². הרעיון בדבר היושר האנושי מודגש פעמים אחדות אצל הרב קוק⁹³, כאשר הוא קובע שהמצוות שנצטוו בהן בני נוח (לאו דוקא מצוות דינים), אינן כמצוות שנצטוו בהן ישראל: 'ולדעת'⁹⁴ הרמב"ן, שפרטי הדינים הם ודאי יכולים להיות מחולקים מדיני ישראל, שבדיני ישראל העיקר הוא קדושת התורה, ובבני נח הכרעת היושר האנושי'. ובהמשך⁹⁵: 'אלא ודאי שדין תורה הוא שהדינים שבני נח מצווים עליהם הם רק בכללות, ובפרטי הדינים

ראשון, פרק רביעי. והשווה גם דבריו בעניין זה, בשו"ת התעוררות תשובה, חלק א, סימן רלב. וכן ראה שם, סימן קט, בעניין דינא דמלכותא, לפי דבריו שם, אם ניתנת לעוכד תוספת שלוש שנים זו אחר זו חייבים לתיתה לו עולמית, שכן הוא קובע: 'ועוד דבר פשוט נראה לי הכא, דגם מדין תורה, מצד "ועשית הישר והטוב" בענין הא [= זה] שייך לעשות כן, רק בית דין אין כופין אותו על כך, לכך "דינא דמלכותא" שעשה זה לחק קבוע - שייך בו שפיר "דינא דמלכותא".'

והשווה עוד לדרכו של בעל התעוררות תשובה, בדבריו שם, סימן קיח, שאסור לגוי לגנוב דעתו של גוי, מקל וחומר מגנבת ממנו, 'והגם שקל וחומר מ"שלוש עשרה מדות שהתורה נדרשת" נתנה רק לישראל ולא לבני נח, מכל מקום מסתברא שכן הוא'.

⁸⁹ ר' אברהם ישעיהו קרליץ; מגדולי התורה ומחשובי הפוסקים בדור האחרון; תרל"ח (1878) - תשי"ג (1953).

⁹⁰ חזון איש, ב"ק, סימן י, אות ג.

⁹¹ משך חכמה, שמות כ, ז. על ר' מאיר שמחה הכהן ראה למעלה, הערה 59.

⁹² והוא מציין גם למשנה למלך, הלכות מלכים, פרק י, הלכה ז, ד"ה שוב ראיתי, ושם אומר 'משנה למלך': 'וכ"ש שבועה שהוא מצוה מושכלת שלא להשבע בשמו לשקר' (וראה עוד על דברי משנה למלך, בשדי חמד, פאת השדה, מערכת ג, סימן ו, אות ל. ובשאלת חיובם של בני נוח בשבועת שוא ושבועת שקר, ראה שדי חמד, מערכת ג, אות נה, סעיף כה, ובפאת השדה, מערכת ג, סימן ו, אות יז. וראה עוד בפירוש רב שמואל בן תפני גאון לבראשית לד, יב, שצויין למעלה בהערה 7, המונה את 'האיסור על שבועת שקר, כאמרו "ועתה השבעה לי באלקים" (בראשית כא, כג), ואילו היה מאמין שמותר להפר את השבועות לא היה דורש אותן. וכן ראה בהסכמתו של ר' אלעזר משה הלוי, איש הורוויץ, אב"ד פינסק, לש"ס וילנא תרכ"ב, המובאת בחיבורי על זכות היוצרים, ירושלים תש"ן, 'שער שני, פרק עשירי, סעיף 11). והשווה דבריו של בעל 'משנה למלך' בחיבורו 'פרשת דרכים', הסבור כי אף שאין בן נוח מצווה על קידוש השם (ראה רמב"ם, הלכות מלכים, פרק י, הלכה ב), יתחייב בשפיכות דמים אף כשאנסוהו לכך, משום שדבר זה נלמד מסברא: 'מאי חזית דדמא דידך סומק טפוי וכו' (סנהדרין עד ע"א). ראה דברי המגיה למשנה למלך, על הרמב"ם, הלכות מלכים, שם. וראה מרגליות הים, לסנהדרין נו ע"ב, אות ח, בשם אהבת עולם (לר"ש אלגאזי), שיתחייב בן נוח על שבע מצוות, אפילו כשעבר עליהן בשוגג, משום שהן מצוות שכליות. וראה אור החיים, לשמות י, כד, לעניין הצורך להקדים תנאי למעשה: 'ואם היה מקדים המעשה לומר "גם טפכם" וגו' ואחר כך יאמר "רק צאנכם" - המעשה קיים והתנאי בטל, ואולי שגם בין הגויים יקפידו על דיוק זה להיות דברי סברא והם דברים הרגילים במקח וממכר'. אין בעל 'אור החיים' מדבר על החיוב של הגויים בגדר מצוות דינים אלא הוא מסביר את המקרא על פי מה שהיה מקובל כנראה אצל הגויים. והוא הדין במה שכתב הרדב"ז בהסברת מצוות הגדת עדות, שכך כתב בספרו על טעמי המצוות (מצודת דוד, מצווה תקסח): 'טעם המצות אלו לפי הפשט מבואר מהשכל, ובעלי הדתות הנמסיות דגין בהם, שראוי לאדם שיעיד מה שראה, ובזה יתקיים הישוב, שאם לא יעידו העדים יתרכה הגזל והחמס והרציחה וכיוצא בזה'.

⁹³ ראה עליו למעלה, הערה 36.

⁹⁴ עץ הדר, פרק מ, ליד ציון הערה 11.

⁹⁵ שם, ליד ציון הערה 16.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

אינם מצווים על פי התורה אלא לפי מה שיגזרו עליהם שופטיהם על פי היושר האנושי.⁹⁶ ושוב, במקום אחר⁹⁶: 'על כל פנים, בהא נחתינן ובהא סלקינן [=בזה אנו יורדים ובוזה עולים; מסקנתנו היא], דפרטי דינים מסורים הם לבני נח על פי מדת היושר של השופטים שיהיו רוצים בצדק ובתיקון המדינה, והדברים משתנים לפי המצב, בודאי מסתבר דלשמוע משופטים שלא היו בימיהם אין נוהג אצלם כלל'.

זירו לכל מי שיש בידו להשפיע על בן נוח שישמור על שבע מצוות, שיעשה כן, אנו מוצאים בדבריו של האדמו"ר מליובאביץ', הקובע שמי שיש לו קשרים עם בני נוח בענייני מסחר וכיוצא בזה, עליו לנצל את הקשר 'בכדי להשפיע עליו ולהסבירו בדברים היוצאים מן הלב שהקב"ה צוה אותו בשבע המצוות שתכליתן למלא העולם בצדק וביושר'⁹⁷.

פרק רביעי

'דינא דמלכותא דינא' ו'דין המלך'

לציווי שנצטוו בני נוח על הדינים, נודעת השפעה על מערכת היחסים המשפטיים שבין ישראל לנכרים, על פי הכלל דינא דמלכותא דינא⁹⁸.

במסכת גיטין מובא⁹⁹: 'תנו רבנן: בשלושה דרכים שוו גיטי נשים לשחרורי עבדים... וכל השטרות העולים בערכאות של עובדי כוכבים, אע"פ שחותמיהן עובדי כוכבים - כשרין, חוץ מגיטי נשים ושחרורי עבדים'. מהו יסוד ההבדל בין שטרות סתם - שהם כשרים, לבין גיטי נשים ושחרורי עבדים, שהם פסולים? רש"י מסביר זאת בדרך מעניינת. אשר לכשרות השטרות הוא אומר¹⁰⁰: 'דינא דמלכותא דינא, ואע"פ שהנותן והמקבל ישראלים הם'¹⁰¹; ואשר להבחנה בין גיטי נשים לשטרות, הוא אומר¹⁰²: 'חוץ מגיטי נשים - דלאו בני כריתות נינהו [=הם], הואיל ולא שייכי בתורת גיטין וקידושין; אבל על הדינין נצטוו בני נח'. כלומר, הנכרים אינם שייכים לדיני קידושין וגירושין, אבל הם שייכים למצוות דינים - ולכן יש תוקף משפטי לשטרות העולים בערכאותיהם, על פי הכלל דינא

⁹⁶ שם, פרק מב, ליד ציון הערה 7. וכן ראה דבריו בשו"ת אורח משפט, חושן משפט, סימן ד: 'ובזמן הזה דדיני תורה בטלים מן התורה, דאנן הדיוטות אנן לרוב הפוסקים, יש לומר דעל כל פנים דיני יושר נוהגים מן התורה מטעם דינים דבני נוח, דלא גרעינן מינייהו [=שאין אנו גרועים מהם], ובמקום שרואה הדיין שיש עיוות אשר ראוי לעשות למגדר מילתא בדרך שהדיעה הישרה וכבוד שם השם יתברך מחייב לפי מצב הדור, וכבוד תורתו כחכמת לבבו יעשה'.

⁹⁷ ראה האדמו"ר מליובאביץ', ר' מ"מ שניאורסון, 'שבע מצוות בני נוח', הפרדס נט, חוברת ט (סיוון תשמ"ה), עמ' 7-11, בעמ' 11. וכן מובאים דבריו בשו"ת השבי"ט, לר' ש"ט שטערן, חלק ז, עמ' ד.

⁹⁸ ראה להלן, שער שני, על שלטון החוק.

⁹⁹ גיטין ט ע"א-ע"ב.

¹⁰⁰ רש"י לגיטין ט ע"ב, ד"ה כשרין.

¹⁰¹ וזאת בעקבות הגמרא בגיטין י ע"ב.

¹⁰² רש"י לגיטין ט ע"ב, ד"ה חוץ מגיטי נשים.

'דינא במלכותא דינא' ו'דין המלך'

דמלכותא דינא¹⁰³, אבל בעניינים שהם אינם שייכים בהם לא יחול הכלל דינא דמלכותא דינא¹⁰⁴.

וכך היא גם דעת ר' יעקב אנטולי, שלאחר שהסביר את מצוות דינים, המוטלת על בני נוח, הוא ממשיך¹⁰⁵: 'ורבותינו ז"ל אמרו: דינא דמלכותא דינא'.

[ר"י אנטולי הרחיב דברים בפרשת משפטים, ודבריו שם חשובים מבחינות אחדות: הוא משמיע דברי ביקורת על מה שאמרו בעניין דינא דמלכותא דינא ש'קרוב אצלי שטעו בו רבים', ומוסיף דברים בדבר רוב הדינים הנגררים אחר הסברא, ובעניין חופש החקיקה של הציבור, ושיקול הדעת המסור לשופטים במשפט, וכן בעניין חשיבות המשפט בכללו. בשל חשיבות דעותיו נביא את דבריו בלשונו¹⁰⁶: 'וכל הדינים הנזכרים שם [בפרשת משפטים] באו דרך קצרה מאד, גם דינים רבים הניחה התורה שלא הזכירה כלל דבר מענינם, אפילו על דרך רמז, והם נזכרים בתלמוד ולא נאמר בו עליהם "מנא לן", ולא מצינו שנאמרו על פה, וזה לפי שמצות דינין היתה קדומה, ואינה כשאר מצות התורה, כי כשנצטוו בני נח על הדינין לא היתה המצוה אלא שיסדרו דינין ביניהם לפי שהעולם עומד על הדין. וכבר התבאר זה בפרשה "אלה תולדות נח", וכן היה העניין אחר מתן תורה על מה שלא נצטווה בפירוש, שהמצוה ההיא היתה מסורה לשופטים להניח חוקי המשפט כפי הנהגה ראויה למדינה.

וזה דבר נהוג היום בין האומות, גם לסוחרים ולבעלי מלאכה היה מסור לקבוע חוקים ביניהם, כמו שאמרו: "רשאיין חמרין להתנות ביניהם כל מי שיאבד לו חמור שמעמידין לו חמור", וכן הספנין רשאיין להתנות ביניהם על מי שתאבד לו ספינה שמעמידין לו ספינה, וכמו שאמרו: "מאן דעביד ביומא דלאו דיליה לקרעוה למשכיה" [=יקרעו את עורו: עור

¹⁰³ וראה דברי אור זרוע (המובאים להלן, פרק שישי, הערה 220), שהסתמך על דברי רש"י אלו. ¹⁰⁴ ועיין הגהות אשרי, לגיטין, פרק א, סימן י, בשם 'ספר החכמה', שעובדי כוכבים אינם פסולים לעדות מן התורה. וכן ראה שו"ת רד"ך, בית כ (ד"ה וכן נמי, דף נ, טור ג), 'שמשמע מדבריו [של רש"י] דמשום דמאחר דנצטוו על הדינין, אם כן מן התורה כשרים לעדות, דאם נאמר שגם הוא סוכר כמו רבינו יצחק בעל התוספות זכרו לברכה, אם כן מה לי נצטוו מה לי לא נצטוו... אלא ודאי נראה דסבירא ליה היכא דידעינן ביה דלא משקר עדותו כשר מן התורה'. וכן ראה בעניין זה, תשב"ץ, חלק א, סימן עח; שו"ת מבי"ט, חלק א, סימן לז; שו"ת באר יצחק, אבן העזר, סימן ה, ענף ו; שו"ת משפטי עזיאל, חלק ג, חו"מ, סימן יז; שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק א, סימן נה, ד"ה ומה; שו"ת ציץ אליעזר, חלק יג, סימן קה, בעמ' רטז. וראה להלן, פרק שמיני, הערה 247, בדברי ר' מ"ד פלוצקי.

וראה בחידושי חתם סופר, לגיטין י ע"ב, ד"ה בשלמא, שמבקש להסביר את מחלוקת ר' יקיר והמרדכי בדבר כשרותו של נכרי. ושם הוא גם תולה את שאלת שייכותו של הנכרי בממונות, בשאלה אם הנכרי מצווה בממונות כישראל, או שדינו שונה משל ישראל. וראה שו"ת עזרת כהן, סימן כב; ר"ר מרגליות, טל תחיה, משפטי גר תושב, עמ' עד; וכן ראה הרב מ' שלזינגר, 'שיטת רש"י בעדות גוי', שעלי דעת ה (אב תשמ"ז), עמ' 9-12.

וראה שו"ת מהרי"ט, חלק ב, חו"מ, סימן לה, ד"ה ועוד: 'וכיון דבני נח מצווים על הדינים להתנהג בנימוסיהם - דיניהם דין'. וכן ראה שו"ת מהרש"ם, חלק ה, סימן כא; אבן האזל על הרמב"ם, הלכות נזקי ממון, פרק ח, הלכה ה; פסקי דין רבניים, כרך ה, עמ' 268; שו"ת ציץ אליעזר, חלק יג, סימן קה, עמ' רטז, שמשגיג על דברי ר"י בעגון, בשו"ת שדה יצחק, סימן טז, המבקש לומר, על יסוד דברי רש"י ו'ספר החכמה' הנ"ל, שבמצוות שנצטוו בני נוח דינם כישראל גמור והרי הם כ'אתיק'. וראה ש' שילה, דינא דמלכותא דינא, ירושלים תשל"ה, עמ' 82-83. וכן ראה להלן, שער שני, על שלטון החוק, הערה 15.

¹⁰⁵ מלמד התלמידים, יב ע"א.

¹⁰⁶ מלמד התלמידים, עא ע"ב - עב ע"א.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

בהמתו], ובדרך שאמרו בהנהו דיקולאי ובהנהו אמוראי דאתו לזבוני במתא אחריתי דבני מתא מעכבי עליהו, וכן כל כיוצא בזה, הוא דין כאלו היה כתוב בתורה, וכל העובר עליו עובר על דברי תורה, אחר שצותה התורה לשמוע אל השופט אשר יהיה בימים ההם. ואל זה הענין נמשך מה שאמרו: דינא דמלכותא דינא, כי אחר שמצות דינין היא קדומה ואי אפשר לבאר פרטיה, כי הענינים המתחדשים בין בני אדם הם מאין תכלית, והמלך שהוא מושל בארץ ההוא ראוי הוא שכל דין שיגזור אותו כללי בארצו ולא יהא בו סתירת דבר מן התורה שיהא דינו דין ונדון בו, וזה דבר שצריך בו השתכלות, כי קרוב אצלי שטעו בו רבים. גם קצת חכמי התלמוד היה עולה על דעתם להרחיב המאמר הזה במה שלא עלה על לב שמואל, והוא מה שנאמר בו בפרק ראשון מגיטין. והוא אצלי כאלו אמר מן האמוראין הא אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא, ולא עמד הטעם ההוא. סוף דבר, לפי הענין הנזכר היו נעשים קצת הדינין בימי חכמי התלמוד לפי סברתם, במה שיראה להם שהוא הנהגה טובה בין בני אדם בכלל, מה שלא היתה ראייה נמצאת אל הסברא ההיא או על סותרה, כמו שאמרו: "כבר הורה זקן", ואמר: "מה שעשה על פי ב"ד עשה", וזה כלו נסמך למה שאמר יהושפט המלך: "ועמכם בדבר המשפט", אין לדיין אלא מה שעניו רואות, כלומר מאחר שהוא מסתכל וטורח להוציא המשפט לאור, השם מסכים עמו, ושכינה שרויה בין הדיינין, כמו שבא הכתוב: "אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט". ולפי שרוב הדינין נגררין אחר הסברא, ולא נודעו מתורה שבכתב ולא מתורה שבעל פה, נצרך יהושפט להזהיר השופטים ולומר להם: "ראו מה אתם עושים, כי לא לאדם תשפטו כי ליי", רצה בו שדרך המשפט הראוי בין בני אדם היא להדמות בדרכי השם המעמיד המציאות במשפט, כי כל דרכיו משפט, כמו שקדם לנו באמרו: "הלא היא הדעת אותי", ואחר שהוא כן, השם הוא נשפט במשפט ההוא. וכן הוא סובל שיאמר בפירושו כי לא בעבור האדם, כלומר בעבורי שאני מצוה אתכם, רק בעבור השם ולמצותו. ולשני ענינים אלה אמרו ז"ל: "ויהיו הדינין יודעים את מי הם דנין ולפני מי הם דנין". ולפי הענין הנזכר, היה משה יושב ודן ולא היה צריך לבקש מאת השם על כל דין ודין, ואחר זה בחר שופטים והדבר הקטון שהיו יודעים לגזור בו כפי סברתם היו דנין, כמו שאמר: "ושפטו את העם בכל עת, את הדבר הקשה יביאון אל משה והדבר הקטון ישפטו הם", וזה נכתב בתורה קודם שנכתב בה עשרת הדברים].

בהמשך לרעיון, שעמדנו עליו למעלה, שדיני בני נוח הם דינים טבעיים, כלל אנושיים, אנו מוצאים הקבלה מעניינת בין דיני בני נוח לדיני המלך, שאף הם הוכרו כדין טבעי¹⁰⁷. אחד מחכמי הדור הקודם, ר' מאיר דן פלוצקי, מבקש לבסס הלכות אחדות בדיני המלך על יסוד ההקבלה לדיני בני נוח, כמו למשל לעניין סמכות המלך לדון בעד אחד. וכן הוא אומר בספרו 'חמדת ישראל', על ספר המצוות לרמב"ם¹⁰⁸: 'הנה ידוע שיש שני הנהגות בעולם, הנהגה הטבעית, והוא הנהגת בני נח, והנהגת התורה הקדושה, והוא שניתנה לישראל מעת שקבלו התורה הקדושה, דבן נח נהרג בעד אחד ובדיין אחד, אמנם הנהגת התורה הוא דאינו נהרג אלא בבית דין של כ"ג ובעדים ובהתראה, והוא הנהגת התורה למעלה מן הטבע. וענין מלך היא הנהגה הטבעית, כמו שמבואר בקרא "ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגויים אשר סביבותי" [דברים יז, יד], ועיין בדרשות הר"ן ז"ל, דרוש י"א, מה

¹⁰⁷ ראה גם למעלה, ליד ציון הערה 33.

¹⁰⁸ חמדת ישראל, קונטרס נר מצוה, אות עב, מצווה רפח, עמ' לח.

'דינא במלכותא דינא' ו'דין המלך'

שביאר בזה. ולכן מלך דן בדיני נח, ובן נח הורג בעד אחד, לכן גם מלך הורג בעד אחד כמו בן נח.

זאת ועוד; לפי דרכו, הוא מבקש לצמצם את סמכותו של המלך לדון רק בעניינים הנוגעים למצוות בני נוח ולא יותר: 'ומעתה נראה לעניות דעתי דזה דוקא בז' מצוות בני נח, שהם מפני תיקון העולם, בזה יכול המלך לדון בעד אחד... מה שאין כן במצוות שנצטוו ישראל ממתן תורה ואילך, בזה לא שייך דין מלך כלל, כיון דכל הצווי הוא מכח התורה, ובמצוות התורה אין נהרגין אלא בשני עדים והתראה ובבי"ד של כ"ג'¹⁰⁹.

ולצד שני, ניתן ללמוד על דיני בני נוח גם מתוך מה שנתפרש בדין המלך. בספר 'החינוך'¹¹⁰ כתב, שבן נוח נהרג בהודאת עצמו, ותמהו עליו מניין לו זאת. ואילו ר' מאיר דן פלוצקי סבור שאף הרמב"ם סובר כן, שהרי כתב¹¹¹, שזה שהרג דוד לגר העמלקי בהודאת פיו היה מדין מלך, ואם נאמר שאין בן נוח נהרג על פי הודאת הנאשם, גם המלך לא היה יכול להרוג על פי הודאת הנאשם.

ובדרך זו, של השוואת דין המלך לדין בן נוח, הולך גם ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק¹¹², בחיבורו 'אור שמח' על הרמב"ם¹¹³. תחילה מביע רמ"ש מדווינסק את תמיהתו על מה שפסק הרמב"ם¹¹⁴ שהמלך יכול לענוש אדם על יסוד עדותו של עד אחד: 'אך זאת אני מתפלא על רבינו שכתב אפילו עד אחד, האם ע"י עד אחד נתיר גופו להריגה, אתמהה'.

והוא מציע הסבר ולפיו דווקא בדיני סנהדרין יש צורך בשני עדים על פי חוקי התורה, אבל כשמדובר במלך, שיש בכוחו להעניש כדי לתקן את העולם, דינו שווה לדיני בני נוח, הדנים על פי התורה הנימוסית שניתנה להם, וכשם שבני נוח דנים על פי עד אחד, כן המלך רשאי לדון על פי עד אחד, ואלה דבריו: 'והנראה לי דרבינו סובר, דהואיל ובן נח נהרג על פי עד אחד, לכן גם גואל הדם אם הרג לרוצח בעד אחד אין נהרג עליו, וכן מלך ישראל יש לו רשות להרגו, דדוקא לדון בדיני סנהדרין בחוקים תורנים שמצוה עליהן לדון צותה התורה דבעי [=שצריך] שני עדים, אבל בגואל הדם ומלך ישראל, דרשות ניתן להם, והוא לתיקון המדינה, דינם כמו שנתנה התורה הנימוסית לבני נח, וזה ענין מושכל'.

ועל פי זה מסביר רמ"ש מדווינסק גם את דינו של הרא"ש¹¹⁵, שיש צורך בשני עדים לדון בנכסי גוי, ולא שייך קל וחומר, שאם גופו נהרג בעד אחד, ממונו לא כל שכן?! שהאדם נהרג 'משום שהעול גדול, שרצח או נאף, אבל על שורו, שהזיק שור חבירו, בעי [=צריך] שני עדים, דאין העול גדול, שהיה רק היוזק ממון' (ואף יש דוגמה לדבר,

¹⁰⁹ וכן ראה בעניין זה, חמדת ישראל, שם, ק ע"א-ע"ב, וכן במפתחות והוספות לספר חמדת ישראל, יד ע"ב, וכן בחיבורו 'כלי חמדה' על התורה, פרשת שמות, עמ' 146, ופרשת שופטים, עמ' קיט, אות ו. וראה מאמרו של ר"ד בלייך, 'משפט מוות בדיני בני נוח', ספר היוכל לר"ד סולובייצ'יק, ירושלים תשמ"ד, כרך א, עמ' קצט, הערה 10.

¹¹⁰ ספר החינוך, מצווה קצב.

¹¹¹ רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק יח, הלכה ו.

¹¹² ראה עליו למעלה, הערה 59.

¹¹³ אור שמח, על הרמב"ם, הלכות מלכים, פרק ג, הלכה י.

¹¹⁴ רמב"ם, שם.

¹¹⁵ פסקי הרא"ש, כבא קמא, פרק א, סימן יט: ראה להלן, בפרק שמיני, ליד ציון הערה 256.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

ב'מצמצם', שפטור בדיני ממונות, וחייב בדיני נפשות¹¹⁶ משום שהעוול שעשה בהרגו נפש הוא גדול¹¹⁷.

פרק חמישי

תוכן הדינים

א. היש זהות בין דיני בני נוח לדיני ישראל?

כפי שראינו למעלה, מובא במסכת סנהדרין נו ע"ב שבן נוח נהרג בדין אחד ובעד אחד ושלא בהתראה. וכאן עולה השאלה, מהו תוכן הדינים של בני נוח, במערכת משפטית שלא נתפרש בה דבר? האם הדינים של בני נוח זהים לאלה של ישראל, או שיש להם לחוקק חוקים משלהם? אם חוקיהם זהים לאלה של ישראל, האם מוטל עליהם גם הפירוש שפירשו חכמי ישראל את החוקים בתורה שבעל פה, או שהם חייבים בחוקים שנאמרו בתורה שבכתב בלבד? ואם אינם זהים לאלה של ישראל האם יש להם רשות לחוקק חוקים ככל העולה על רוחם, או שמא יש כללים המחייבים אותם?

בעניין זה נקדים את המאוחר, ונזכיר את חידושו המעניין של הרמ"א, ר' משה איסרליש¹¹⁸, האומר דברים ברורים בעניין זה, ותולה את הדבר במחלוקת האמוראים בתלמוד. לאחר שנביא את דבריו, נבחן את השאלות: האם ניתן לעמוד על דעתם של ה'ראשונים' בעניין זה, ומהי עמדתם של ה'אחרונים'?

חידושו של הרמ"א, הוא בתשובתו המפורסמת בעניין מי שהסיג את גבולו של מהר"ם פאדובה, בהדפסת 'משנה תורה' לרמב"ם¹¹⁹. לדבריו, השאלה בדבר זהות הדינים, היא במחלוקת שבין ר' יוחנן ור' יצחק במסכת סנהדרין, שנחלקו בדבר מקור החיוב בבני נוח. לדעת ר' יוחנן, הלומד את המקור מ'ויצו'¹²⁰, רשאים בני נוח לקבוע להם דינים משלהם, ואילו לדעת ר' יצחק, הלומד את החיוב מ'אלוהים' (מגזרה שווה אל המלה 'אלוהים' האמורה בפרשת השומרים: 'ונקרב בעל הבית אל האלוהים'), דינם של בני נוח הוא כדינם של ישראל.

וזה לשון הרמ"א: 'ולכן נראה לומר שאין צריך [התלמוד] לפרש חלוק שבין רבי יוחנן ורבי יצחק, כי הוא ברור כשמש בצהרים, כי רבי יוחנן, הלומד "דינין" מ'ויצו', סובר שבן נח אינו מצוה רק לשמור המנהג המדיני ולדון בין איש ובין אחיו ובין גרו משפט יושר, אבל אינו בדרך ישראל שמסרם לנו משה מסיני, רק הוא חק נימוסי...; ורבי יצחק רוח אחרת עמו, ולומד "דינין" מ"אלוהים" בגזירה שוה ד'ונקרב בעל הבית' וגו', כלומר

¹¹⁶ על פי סנהדרין עו ע"ב.

¹¹⁷ וראה י' בלידשטיין, עקרונות מדיניים במשנת הרמב"ם, ירושלים תשמ"ג, עמ' 130 ואילך.

¹¹⁸ ראה עליו למעלה, הערה 81.

¹¹⁹ שו"ת הרמ"א, סימן י'. וראה עוד בעניין זה, בחיבורי: על זכות היוצרים, ירושלים תשמ"ט, שער שני.

¹²⁰ ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 15.

תוכן הדינים

וסובר שדיני בני נח הן אותן דינין שנצטוו ישראל בסיני, ולכן לומד אותן מקרא הנאמר בסיני, והכל אחד. ולדעת הרמ"א, יש לפסוק להלכה כדעת ר' יצחק, כלומר 'שעל כל דיני ישראל בכלל ובפרט נפקדו', והוא מביא הוכחות אחדות לחיזוק דבריו.

ועתה נפנה לבירור דעתם של הרמב"ם והרמב"ן. הרמב"ם¹²¹ כותב: 'גוי שעסק בתורה – חייב מיתה, לא יעסוק אלא בשבע מצוות שלהם בלבד'. ואת דבריו ניתן להבין כדרכים אחדות: בשבע מצוות חייב הגוי בכל פרטי המצוות כישראל, ומותר לו ללמוד את כל פרטיהן¹²²; או שאינו חייב בפרטי המצוות כישראל, ועל כך אומר הרמב"ם שמותר לגוי לעסוק בשבע מצוות אף על פי שמקורן בתורה. שהרי הרמב"ם¹²³ מגדיר את חסידי אומות העולם, כמי שעושים את שבע המצוות 'מפני שצויה בהן הקב"ה בתורה, והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן'.

אבל מדברי הרמב"ם במקום אחר¹²⁴, בדבר מי שמקיים שבע מצוות 'מפני הכרע הדעת', משמע שכן נוח אינו מצווה כישראל, שהרי אין להגיע בהכרע הדעת לפרטי המצוות שנצטוו בהם ישראל¹²⁵.

מקור נוסף אצל הרמב"ם, שמשמע ממנו לכאורה שדיניהם של נכרים אינם כשל ישראל, הוא דין בדיני נחלות. שכך כותב הרמב"ם¹²⁶: 'העכו"ם יורש את אביו דבר תורה, אבל שאר ירושותיהן מניחים אותו לפי מנהגם'¹²⁷. אבל כיון שהרמב"ם מדבר על 'מנהגם', אפשר שאף שדיניהם כדינינו, עשויים אלו להשתנות על פי חקיקה או מנהג, המשנים את הדין.

הרמב"ן¹²⁸, בדבריו שיובאו להלן¹²⁹, בהשגתו על דברי הרמב"ם בעניין בני שכם,

¹²¹ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק י, הלכה ט.

¹²² מקורה של ההלכה בסנהדרין נט ע"א, שם שואלת הגמרא מדברי ר' מאיר שאמר: 'מנין שאפילו עובד כוכבים ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול? שנאמר: "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" (ויקרא יח, ה)', והגמרא מפרשת את דברי ר' מאיר שהם אמורים 'בשבע מצוות דידהו [= שלהם]', ופירש רש"י: 'בשבע מצוות דידהו: עוסקין בהלכות אותן שבע מצוות להיות בקיין בהן'.

וראה בית הבחירה למאירי, סנהדרין (עמ' 229 במהדורת ר"א סופר): 'ומכל מקום כל שהוא עוסק בעקרי שבע מצוות ובפרטיהם ובמה שיוצא מהם, אף על פי שרוב גופי תורה נכללין בהם – מכבדין אותו אפילו ככהן גדול, שאין חשש לטעות אחריו, שהרי אף בשלו הוא עוסק'.

¹²³ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה יא.

¹²⁴ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה יא: ראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 17.

¹²⁵ וכן כנראה פשוט לר' חיים סופר (ראה עליו להלן, הערה 211), מחנה חיים, חלק ב, יורה דעה, סימן ח (עמ' לא, סוף ד"ה אך), שלרמב"ם הדינים בבני נח הם 'כפי הנמוסים שלהם'. וכן הוא בנחל יצחק, על שולחן ערוך חושן משפט, סימן צא: וכן ראה מרגליות חיים, לסנהדרין נו ע"ב, אות י, שמוכית שדעת הרמב"ם היא שאין דיניהם כדינו, והסכים עמו ר' כתריאל דוד קפלן, בתשובתו המובאת בשו"ת מנחת יצחק, חלק ד, סימן נב, אות ג. וכן משמע גם מדברי הרמב"ם, בהלכות מלכים, פרק י, הלכה יב (המובאים להלן, פרק שמיני, ליד ציון הערה 248): 'שני גויים שבאו לפניך לדון בדיני ישראל ורצו שניהם לדון דין תורה – דנין, האחד רוצה והאחד אינו רוצה – אין כופין אותו לדון אלא בדיניהם'. משמע שדיניהם אינם כדינו, אלא אם כן נפרש את דבריו לעניין דרכי הראיות, שאינן כשל ישראל.

¹²⁶ רמב"ם, הלכות נחלות, פרק ו, הלכה ט.

¹²⁷ וראה שו"ת יחיה דעת, חלק ד, סימן סה, שהסתמך על מקור זה להוכיח ש'אינם חייבים לדון בדיני התורה לפרטיהם'. וראה כתר דוד (קפלן), סימן יח, עמ' קא.

¹²⁸ ראה עליו למעלה, הערה 48.

¹²⁹ ראה על כך להלן, פרק שביעי, ליד ציון הערה 236.

המשפט כערך אונברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

אומר: 'אבל ציוה אותם בדיני גנבה ואונאה ועושק ושכר שכיר ודיני השומרים ואונס ומפתה ואבות נזיקין וחובל בחבירו ודיני מלוה ולוה ודיני מקח וממכר וכיוצא בהן, כענין הדינין שנצטוו ישראל, ונהרג עליהן אם גנב ועשק או אנס ופתה בתו של חבירו או שהדליק גדישו וחבל בו וכיוצא בהן'. לכאורה, עולה מדברי הרמב"ן שדיני בני נוח זהים לדיני ישראל. אבל נראה שאין להסיק מלשונו את זהות הדינים, ומלשונו 'כענין הדינין שנצטוו ישראל', נראה שזהו רק 'כעניין', אבל אין זהות בין הדינים¹³⁰.

אחד הקדמונים הנוקט כדבר פשוט שמצוות דינים של בני נוח אינה כשל ישראל, הוא ר' יעקב אנטולי¹³¹. ואלה דבריו בספרו 'מלמד התלמידים'¹³²: 'כשיבא אחד [להתגייר] ראוי לנו שנתן לו עצה הוגנת שיקיים שבע מצות עד שימצא מקום להתגייר בלא סכנה, ונלמד לו המצות ההן כמו שהתבארו בתלמוד, ואע"פ שהדינין לא התבארו והיא אחת מן המצות מאחר שנאמר שם "על הדינין". וידוע כי בכל עם ועם דינין מוסכמין, אם מפי איש שמתפאר שהוא שליח השם, אם מפי מלך, או מפי שופט העם ההוא, המצוה בזה היא לכל בן נח שיעשה כפי הדינין החקוק בעמו, כי הדין הוא לישוב העולם'. ראוי לציין, כי לדידו גם דינים שנקבעו על יסוד 'דתי' מפי איש שמתפאר שהוא שליח השם, הם דינים שיש לציית להם¹³³.

לכאורה אפשר להסיק מדברי הריטב"א שדיני ישראל חלים גם בנכרי. הריטב"א¹³⁴ נשאל¹³⁵ בדבר 'המוכר שטר חוב שיש לו על ישראל לגוי, אם הוא מכור, אם לאו?'. ועל כך השיב: 'תדעו בודאי שחזרתי על כל צדדי הענין ולא מצאתי שום ספק בדבר שהוא מכור, דהא קיימא לן דמכירת שטרות אינו מדרבנן כדי שנאמר שלא תקנו חכמים למכרה לגוי אלא לישראל... אלא מכירת שטרות דאורייתא היא'¹³⁶.

¹³⁰ והשווה גם את דברי הרמב"ן, על ספר המצוות לרמב"ם, סוף שורש יד. וכן ראה הערות הרב צבי יהודה קוק, לשו"ת משפט כהן, סימן יג.

¹³¹ ראה עליו למעלה, הערה 2.

¹³² מלמד התלמידים, פרשת נוח, דף יב ע"א.

¹³³ וראה כתר דוד (קפלן), סימן יח, שדן בחוק בטנג'יר, הבנוי על חוקי האיסלאם, ומפקפק אם הם מקיימים בזה מצוות דינים, 'כיון דחוקותיהם בנויים על חוקי האיסלאם מקורם מהכחשת תורתנו: אבל כנראה שחוקים אלו אין להם שורש ישר בדתם, אלא שכללו בדתם לשמור חוקותיהם'. וראה להלן, פרק שמיני, ליד ציון הערה 251.

¹³⁴ ר' יום טוב בר' אברהם ן' אשבילי, תלמידים של הרא"ה והרשב"א, מגדולי חכמי ספרד; י" (1250) בערך - ק' (1330) בערך.

¹³⁵ שו"ת הריטב"א, מהדורת ר"י קאפח, סימן יד.

¹³⁶ תשובה זו הובאה בבית יוסף לטור חו"מ, סימן סו, מתודש יח. במשכנות הרועים, לר' עזיאל לחאיך (מערכת ש, אות נד), הרחיב את משמעות דברי הריטב"א. הוא דן בישראל שהודה במקצת לגוי, אם יתחייב בשבועה, 'אי דיינינן הכי [=אם אנו דנין כך] בתובע גוי את ישראל, או דלמא שבועה דאורייתא לישראל נאמרה ולא לבני נח'. והוא משיב: 'מודעת זאת דבדיני ההקנאות כללא כייל (הרי"ף) [הריטב"א] ז"ל דכל דבר שקניינו מן התורה ישראל וגוי שוים הם, אבל דבר שקניינו מדבריהם - לישראל נאמרה ולא לכן נח "לא עשה כן לכל גוי", וכבר רמזתי זה במע' אות ג' בדיני גוי סימן (טר"ב) (מ"ב) ע"ש'. ולהלן הוא ממשיך: 'לדאתן עלה, אי מדמינן שבועות להקנאות, אף אנו נאמר, כיון דשבועת מקצת דאורייתא, לזה ולזה נאמרה'.

ברם, דומה שאין להסיק מלשון הריטב"א לעניין דיני בני נוח כינם לבין עצמם. ואף במה שקבע הריטב"א, בעניין קניינים שעשה ישראל, יש לדון במשמעות דבריו, אבל אין כאן מקומו. וראה עוד בדבר קניין שיסודו בתקנה אם מועיל בהקנאה לגוי, ב'אמרי בינה', חושן משפט, קונטרס בדיני קניינים, סימן טו (רכז ע"א).

תוכן הדינים

נחזור לשיטתו של הרמ"א, שכפי שראינו תלה את שאלת זהות הדינים במחלוקת שבין האמוראים, והכריע כדעת ר' יצחק בדבר זהות הדינים. האם דעתו של הרמ"א מקובלת על האחרונים?

חתם סופר¹³⁷ קיבל¹³⁸ את דעתו של הרמ"א, שיש לפסוק כר' יצחק, והוא מקשר בין דעתו של ר' יוחנן כאן לדעת ר' יוחנן בעניין אם אומרים 'קם ליה בדרכה מיניה' בבן נוח: 'ואנן קיי"ל כר' יצחק דסנהדרין נ"ו ע"ב הנ"ל, עפ"י תשובת רמ"א הנ"ל, דהנכרי מחוייב לדון בכל דיני תורה, ממ"ש 'וכדי רשעתו' גם לבני נח יסוב כמו לישראל...: ושייך גם "קים" ליה בדרכה מיניה"¹³⁹. וכן נראה שפשוט הדבר לבעל 'בית שלמה'¹⁴⁰ לפסוק בזה כדעת הרמ"א¹⁴². וכן בתשובה שהשיב ר' י"י ויינברג¹⁴³ 'לגאון אחד', 'בעניין¹⁴⁴ הרצאה במכללה נוכרית בנושא תלמודי', הוא מסכים עם דעת השואל 'שעל נושא משפטי הוא בכלל דינים שעליהם נצטוו בני נח'.

ולעומת אלה, יש מן האחרונים שאינם מסכימים לדעתו של הרמ"א. ר' נתן מ"ז¹⁴⁵, בחיבורו 'בניין עולם'¹⁴⁶, מחווה דעתו 'להלכה ולא למעשה', ותמה על הרמ"א, 'שדבר זה רחוק מן הדעת ומסברא שיהא בן נח מחוייב ללמוד כל דיני ממונות שלנו, ומה גם שמקרא מלא דיבר הכתוב: 'מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל. לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום', מלבד זה מוכח מסוגיא דילן שאין הדין כן. כמו כן, ר' חיים מוולוז'ין¹⁴⁷ סבור שבני נוח 'לא'¹⁴⁸ ניתן להם תורה בזה איך ומה, רק מה שהשכל גוזר. אף הנצי"ב מוולוז'ין¹⁴⁹ בחיבורו 'העמק שאלה'¹⁵⁰, משיג על הרמ"א, וסובר ש'לכולי עלמא לא ניתנו לבני נח פרטי דינים, ולא נצטוו אלא להושיב שופטים כפי דעתם, כערכאות שבסוריא'. ועוד הוא מוסיף שבבני נוח קיים איסור על עשיית דין עצמית, ולא עביד איניש דינא לנפשיה¹⁵¹.

וכן משמע מחזון איש¹⁵² שהוא סבור שדין ישראל אינו חל על בני נוח. ואלה דבריו¹⁵³:

- 137 ר' משה סופר; מגדולי החכמים והמנהיגים בהונגריה; תקכ"ב (1762) - ת"ר (1840).
- 138 שו"ת חתם סופר, חו"מ, סימן צא (הראשונה), ד"ה וכל זה.
- 139 אבל ראה דברי התוספות לעירובין סב ע"א, ד"ה בן נח, שלא שייך 'קים ליה בדרכה מיניה' בבן נוח. וכן ראה אור החיים, בראשית לד, כז: 'ובבן נח לא אמרינן: "קים ליה בדרכה מיניה"'. ובשדי חמד, מערכת ג, אות נה, סעיף לו, מפנה לשו"ת רמ"ץ, חלק אורח חיים, סימן מח, ולשו"ת בן יהודה, סימן ג.
- 140 וראה גם שם בתשובת חתם סופר, למעלה מזה, בד"ה ומה.
- 141 ר' שלמה דרימר; אב בית דין בסקאלא שבגליציה; תק"ס (1800) בערך - תרל"ג (1873).
- 142 שו"ת בית שלמה, חו"מ, סימן קלא.
- 143 רב, חוקר תלמודי והוגה דעות; שימש מרצה לתלמוד ורקטור בבית המדרש לרבנים בברלין; תרנ"ב (1892) - תשכ"ו (1966).
- 144 שו"ת שרידי אש, חלק ב, סימן צב.
- 145 ריש מתיבתא וריש דיינא דק"ק פראנקפורט דמיין; נפטר בשנת תקנ"ד (1794).
- 146 בניין עולם, על מסכת סנהדרין נו ע"ב, ד"ה שם בגמרא.
- 147 תלמידו המובהק של הגאון מוילנא; מייסד ישיבת וולוז'ין; תק"ט (1749) - תקפ"א (1821).
- 148 רוח חיים, על אבות ה, י, על האמור שם: 'שלי שלך ושלך שלי - עם הארץ'.
- 149 ר' נפתלי צבי יהודה ברלין; ראש ישיבת וולוז'ין; תקע"ז (1817) - תרנ"ג (1893).
- 150 העמק שאלה, על ספר השאלות, שאילתא ב, אות ג.
- 151 וראה גם מרומי שדה, לסנהדרין נו ע"ב, ד"ה דינין. וראה שו"ת משנה הלכות, חלק ז, סימן רנה.
- 152 ראה עליו למעלה, הערה 89.
- 153 חזון איש, בבא קמא, סימן י, אות ג.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

'וענין דיניהם, היינו כשנתחייבו בדינים, יש להם לחוקק חוקים לפי יושר בני אדם וטוב ההנהגה ואינם חייבים בדיני התורה אלא במה שנאמר עליהם בהדיא [= בפירוש], אבל מה שנאמר לישראל לשפוט בין איש לרעהו לא נצטוו בני נח. וכן דעת ר' יחיאל מיכל אפשטיין¹⁵⁴ בעל 'ערוך השולחן העתיד'¹⁵⁵: 'ופשוט הוא דדיניהם אין הכוונה כדיני התורה שלנו אלא נימוסיות, ויש שחקרו בזה, אבל האמת כמו שכתבתי, ואין להאריך בזה'.

וב'חמדת ישראל' לר' מאיר דן פלוצקי, נראה גם כן שהוא נוטה שלא לקבל את דעת הרמ"א בעניין זה, שהרי כתב¹⁵⁶: 'דמכאן ראה למה שכתבו הפוסקים להשיג על הרמ"א ז"ל שהחליט בתשובה דלהלכה קיימא לן כרבי יצחק דילפינן דינים מ"אלוקים", צריכים בני נח לדון ג"כ בדין תורה דווקא, והפוסקים השיגו על זה דלכולי עלמא לא צריך בבני נח אלא שיעשו גמוסין לדון, אבל לא צריך שיהיה על פי דין תורה דוקא'.

והרב צבי פסח פראנק¹⁵⁷, מבקש לתרץ את הברכה שבירך ר' חגי על הדין¹⁵⁸, אף שגם בני נוח נצטוו בזה¹⁵⁹, ואלו דבריו¹⁶⁰: 'ואולי דינין שאני, דיש הבדל גדול בין דינין שלהם המבוססים על שכל האנושי, לבין דיני ישראל שניתנו בסיני מפי הגבורה, ושפיר שייך לברך "וצונו", שלא עשה כן לכל גוי ומשפטים כל ידעום'.

וגם בשאלת דעתם של הרמב"ם והרמב"ן, בנושא שלפנינו, חלוקות הדעות. ר' יצחק אלחנן ספקטור¹⁶¹ הבין את דברי הרמב"ן שהדינים בבני נוח זהים לשל ישראל¹⁶²: 'והכסף משנה, שם¹⁶³, כתב בשם הרמב"ן... דציווי הדינין הוא להתנהג בהדינין על פי חוקי התורה כו', אכן מדברי הרמב"ם משמע דעיקר התנהגות מצות הדינין הוא אף על פי חוקי הנימוסיות כו'.

יש לציין שמרן הרב קוק זצ"ל¹⁶⁴, מציג במקום אחד¹⁶⁵, את מחלוקתם של הרמב"ם והרמב"ן כך, שלפי הרמב"ם 'דינים' של בני נוח הם כישאל, ואילו לרמב"ן אלו אינם על פי גדרי התורה, אלא רק מצד שיקול הדעת: 'אמנם יש להעיר קצת, שאצל בני נח יש לומר דפסול מצד אומדנא יהיה פסול מן התורה, על פי דעת הרמב"ן בפירוש התורה פרשת וישלח, דענין הדינין אצל בני נח הוא רק מצד שיקול הדעת, ולא על פי גדרי תורה, יש לומר דאומדנא לדידהו הוא ענין מספיק לגמרי. אבל גם בזה לא כל הדעות שוות, והרמ"א סי' יו"ד הכריע כדעת הרמב"ם, שדינים דבני נח לפרטיהם הם דיני תורה דישראל, חוץ ממה שמפורט שהם משונים בזה'.

¹⁵⁴ שימש כרבנות בערים שונות ברוסיה הלבנה ולבסוף בנובהרדוק: חיבורו העיקרי: ערוך השולחן על ההלכות שבארבעת חלקי השולחן ערוך; תקפ"ט (1829) - תרס"ח (1908).

¹⁵⁵ ערוך השולחן העתיד, הלכות מלכים, סימן עט, סעיף טו.

¹⁵⁶ חמדת ישראל, קונטרס נר מצוה, צט ע"ב.

¹⁵⁷ רב ראשי בירושלים, ממייסדי הרבנות הראשית לארץ ישראל: תרל"ג (1873) - תש"ך (1960).

¹⁵⁸ ירושלמי ברכות, פרק ו, הלכה א.

¹⁵⁹ לדעת רמ"ע מפאנו, במאמר העתים, שאין מברכין על מצווה שגם בני נוח מצווים עליה.

¹⁶⁰ הר צבי, אורח חיים, חלק ב, קונטרס מילי דברכות, סימן ב, אות א, בהערה.

¹⁶¹ מגדולי הפוסקים בדורו, שימש ברבנות בערים שונות ברוסיה ובליטא, ונחשב למנהיגה של יהדות רוסיה: תקע"ז (1817) - תרנ"ו (1896).

¹⁶² נחל יצחק, על שו"ע חו"מ, סימן צא, ענף א.

¹⁶³ כסף משנה, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה יד.

¹⁶⁴ ראה עליו למעלה, הערה 36.

¹⁶⁵ שו"ת עזרת כהן, סימן כב, עמ' ס-סא, ד"ה אמנם.

תוכן הדינים

אבל בספרו 'עץ הדר'¹⁶⁶, הבין הרב קוק את דברי הרמב"ם בדרך אחרת: 'ואפילו המצוות שנצטוו, כבר כתבתי דפרטי הדברים לא גמסרו להם, ומכל שכן בדינים דהם מצווים רק על כללות הושבת בית דין (וכד' הסוגיא דסנהדרין נ"ו ב', וכלשון הרמב"ם מלכים פ"ט הלכה י"ד). ואע"ג דהרמב"ן (בנימוקי תורה כפרשת וישלח בעובדא דשכם) חלק עליו, וסבירא ליה דגם לדון את הפרטים של הדינים גם כן חייבים כענין דיני ישראל, נראה פשוט דכוונתו הוא כענין דישראל, כלומר שכמו שיסוד מצות דינים בישראל הוא מה שמוטל על כל אחד לקיים הדינים, כך דיני בני נח, היינו מה שמוטל לקיים פרטי דינים של ענייני המשפטים, לעומת מה שכתב הרמב"ם שאין מצות דינים שלהם כי אם הושבת בית דין לבד, ולפי זה על הקיום של הדינים לדעת הרמב"ם אינם נהרגים, דאין זה מכלל שבע מצות. ולדעת רמב"ן שפרטי הדינים הם ודאי יכולים להיות מחולקים מדיני ישראל, שבדיני ישראל העיקר הוא קדושת התורה, ובבן נח הכרעת היושר האנושי'¹⁶⁷.

בכיוון הפוך, ולפיו ישנה זהות בדינים, וזאת תוך הסתמכות על דברי הרמב"ן, הולך כנראה ר' יעקב מליסא¹⁶⁸, כשהוא מוכיח שגם בבן נח הולכים אחר הרוב ואחר החזקה¹⁶⁹: 'וגם נראה לפי עניות דעתי דקרא ד"אחרי רבים להטות" גופא הוא גם כן בבני נח בדיינים שדנין בני נח אזלינן בתר רובא לזכות ולחיוב, והוא בכלל הדינין שנצטוו בני נח כמו שכתב הרמב"ן ז"ל שנצטוו על הדינין שנאמרו בישראל כגון אונס ומפתה...: וממילא דהלך אחר הרוב בדיינים והזמת עדים ושאר דינים. והא דנהרג בעד אחד ודיין אחד שלא כדין ישראל אפשר שהיא מהלכה או מאיזה קרא¹⁷⁰, ובשאר דינים אין להם שינוי מדייני ישראל, ואם כן פשיטא דאזלינן בתר רובא וחזקה בעכו"ם כמו בישראל'¹⁷¹.

¹⁶⁶ עץ הדר, פרק מ, ליד ציון הערה 11.

¹⁶⁷ וכן ראה בדבריו, שם, פרק מא, ליד ציון הערה 13: 'זמה שכתב הרמב"ן "כענין דיני ישראל", אין כוונתו דמיון גמור, וכמו שכתבתי'.

¹⁶⁸ רב בליסא ובקאליש. חיבוריו השפיעו על דרך הלימוד בישיבות בדורות האחרונים: תק"ך (1760) – תקצ"ב (1832).

¹⁶⁹ נחלת יעקב, חלק שני, שו"ת, סימן ג.

¹⁷⁰ ראה מה שכתב על כך במהר"ם שיק, חלק אורח חיים, סימן קמד: 'ועל זה אפשר שכיון ודרש המדרש "תתן לך – ולא לאומות העולם", דלהם לא בעי שופטים ושוטרים אלא סגי בדיין אחד'.

¹⁷¹ בשאלה אם הולכים בבן נח אחר רוב חכמה בדיינים, ראה מחנה חיים, חלק ב, יורה דעה, סימן ח, עמ' לא. לשאלה אם יש חזקת ממון בבן נח, ראה מתנה חיים, שם, סימן ו: עץ הדר השלם, עמ' ר-רא.

ובענין אם הולכים אחר הרוב בבני נח, ראה פרי מגדים, לשו"ע יורה דעה, שער התערובות, חלק א, פרק א, החקירה השלישית: שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, אבן העזר, סימן מב (תשובת בן המחבר): שו"ת חתם סופר, חלק יורה דעה, סוף סימן ע: שו"ת מחנה חיים, חלק א, סימן סג, ד"ה ואידי: שו"ת מהר"ם שיק, חלק אורח חיים, סימן קד.

וראה בספר המקנה, לר' זוסמן אליעזר סופר (ראה עליו להלן, הערה 194), כלל ח, פרט ב, דף כה ע"ב. שם מובאת סתירה בדברי חתם סופר בשאלה אם הולכים אחר הרוב, ושם הבחין בין סוגים שונים של רוב: 'ואני אמרתי באמת רוב – סברא הוא, ולסברא אמרינן בעלמא לא צריך קרא, דהוי אומדנא דכך הוא... אבל בבן נח דדייני בגיותי ב"ק קי"ב ובאומדנא אין צריך קרא לזה'. ועיין שם בהגהה שבמהדורת ניו יורק תש"ב, מראי מקומות נוספים לשאלה זו. וכן ראה בשדי חמד, מערכת ג, אות נה, סעיף כ, ובפאת השדה, מערכת ג, סימן ו, אות ג.

ובאגרות הראיה, חלק א, אגרת קמה, עמ' קפג, דן בשאלת הגדרת 'בישול', אם נכלל בה גם בישול בחמי טבריה (ראה פסחים מא ע"א), והוא אומר: 'אצלי העיקר שכל דבר שבתורה הוא כדרך העולם ברוב. וכיון שרוב הבישולים הם באש ודאי גם סתם (פירוש) [בישול ?] בשל פסח ג"כ הוא כך, והוא הדין נמי גבי שבת ומשכן גופא, דתלינן בדרך הרוב של בני אדם'. ובסוף האגרת הוא מעיר: 'ויל"ה [=ויש להעיר] קצת על סברא

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

ובספר 'זרע הארץ'¹⁷², כותב ר' יוסף צבי הלוי¹⁷³, שאינו סובר כדעת מרן הרב קוק, אלא 'כל מצוה שבתורה, אם לא כמו שביארו חז"ל, איננה מצוה כלל גם לבני נח, לכן חייבים בני נח ללמוד אותם ולעסוק בהם לדעת על בוריה וללמוד אצל חכמי התורה'. והוא מסתמך על דברי הגמרא בסנהדרין נט ע"א, המסבה את דברי ר' מאיר בדבר עכו"ם העוסק בתורה שהוא ככהן גדול, על שבע מצוות שלהם, 'ואם'¹⁷⁴ נאמר דהמצוות שניתן לבני נח לא ניתן רק העיקרין, אבל הפרטים לפי הבנתם הם ולא ללכת ללמוד ולשאול את פי חכמי ישראל, אם כן איזה לימודים יש להם שמצוה עלינו ללמדם, הלא המה לא צריכים לדעת אלא (השומות) [השמות] של המצוות, ותו לא, ופירושם לפי הבנתם בעצמם, ואינם צריכים ללכת ולשאול מחכמי ישראל'¹⁷⁵.

חידוש מעניין בדבר החופש הניתן לבני נוח לחוקק חוקים ולשנות את הדינים החלים עליהם, מחדש בעל 'חלקת יואב'¹⁷⁶. לדבריו¹⁷⁷, מה שנאמר בעברות בענייני ממון, גנבה גזלה ועושיק, שבן נוח חייב עליהן מיתה, אין זה אלא אם לא חקקו בני נוח דינים משלהם הבאים למנוע עברות אלו, אבל אם חקקו חוקים בתחום זה, אין דינם מיתה, אלא כפי מה שחקקו, וזאת מטעם מחילה שמחלו זה לזה. וזה לשונו: 'אך דלדעתי, הא דבן נח נהרג על שבע מצוות, יש חילוק ביניהם, והיינו דעל עבירות שבין אדם לחבירו, דהיינו גזל וגניבה, אף דחייב מיתה, הוא רק כל זמן שלא חקקו ביניהם דין ומשפט ונימוס, אבל אם המלכות קבעה דין ומשפט כמה יקנס הגנב ומה יהיה הדין של כובש שכר וכדומה, בזה שוב אין חיוב להרוג אותו, כיון דבן נח חייבים בדינים וקבעו דין ומשפט לגדור שלא יעשה אחד עול לחבירו, ואם יעשה - יקנס בכך ובכך, אם כן הוי כאילו מחלו זה לזה מקודם שאם יקיים הקנס והדין - הוא מוחל לו, וממילא אינו חייב מיתה'. אולם כל זה הוא רק בענייני ממון, אבל בענייני נפשות אין בכוחם למחול משום ש'הנפש של אדם אינה שלו'.

ובדרך זו הולך ר' כתריאל דוד קפלן, כשאומר שאף לדעת הרמ"א, שדיניהם של גויים כדינו, אבל 'אחרי שכבר חקקו ביניהם דינים אחרים, יש לומר דהווי כמחלו להדדי, כמבואר כהאי גוונא בס' חלקת יואב...', ולכן פסק ש'מותר להרואה חשבונות להיות למסייע לשופט בין שני גויים לפי חוקיהם'¹⁷⁸.

הנ"ל, דתולין בכל ענין שהי' כרוב, מהא דע"ז ו' ע"א ודילמא נח גופיה טריפה הוה, ולמה לא נלך בתר רובא גם על עובדא, וצריך להביא ראיה מכאן דלא אוליגן אצל בן נח בתר רובא, ויש לומר דהוא הדין במדות ההלכות שייכות להם, ושם עסיק ר"א במחוסר אבר דאסור לבן נח'.

¹⁷² זרע הארץ, על הלכות כלאים, ירושלים תש"א, עמ' רמב.

¹⁷³ שימש עשרות שנים כאב בית דין ביפו ובתל-אביב; תרל"ד (1874) - תש"ך (1960).

¹⁷⁴ זרע הארץ, שם, עמ' רמג.

¹⁷⁵ וראה עוד בעניין זה בשו"ת הדר הכרמל, לר' מאיר לרנר, אב"ד אלטונה, חלק חו"מ, סימן ב.

¹⁷⁶ ר' יואב יהושע ויינגרטן; תלמידו המובהק של בעל 'אבני נזר', ר' אברהם מסוכטשוב, שימש ברכנות בערים שונות בפולין ולבסוף בקינצק; תר"ז (1847) - תרפ"ב (1922).

¹⁷⁷ חלקת יואב, מהדורא תניינא, סימן טו.

¹⁷⁸ כתר דוד, סימן יח; והובאו דבריו גם בשו"ת מנחת יצחק, חלק ד, סימן נב, אות ג. וראה מנחת יצחק, שם, סימן נא, בראש התשובה, שבדין 'בין שני גויים - הנה אם ברור לו שהשופטים משתדלים לפסוק לפי האמת ואינם מקבלים שותד וכיוצא בזה, אפשר דעוד מצוה יעשה בזה לסייע להוציא את המשפט בצדק, שגם נכרים נצטוו על הדינים'. וראה שו"ת משנה הלכות, חלק ז, סימן רנה, אם מותר לישראל להיות עורך דין בבתי משפט של גויים.

תוכן הדינים

ב. השינויים המפורשים בדיני בני נוח

ועתה, אנו יכולים לחזור לכמה מן הפרטים שנתפרשו בבני נוח, שהם שונים מדין ישראל. כפי שראינו¹⁷⁹, נתפרש במסכת סנהדרין נו ע"ב, כי בן נוח נהרג בדין אחד ובעד אחד ושלא בהתראה וכו'. ויש לדון בזה מכמה צדדים. ראשית, האם נוכל להסיק, שנאמרו הלכות אלו כבן נוח בהנחה שדיני בני נוח שווים לדיני ישראל, ולכן משמיעה לנו הגמרא שבאלו המפורטים דינם שונה? דומה שאין הכרח לומר כן, שאף אם דינם שונה והם אינם כפופים לדיני ישראל, בכל זאת אפשר שהגמרא משמיעה לנו כי אין בני נוח חופשיים לקבוע כרצונם בדינים אלה, ואינם רשאים שלא לענוש, למשל, את מי שיש רק עד אחד המעיד עליו.

זאת ועוד, אפשר שכוונת הדברים היא שאין צורך בשלושה דיינים דווקא, ובשני עדים ובהתראה – כמו בישראל – ואפשר גם בדין אחד ובעד אחד ובלא התראה. אבל ייתכן שאין מניעה לקבוע דרישות אלו גם בבן נוח; ולצד שני, ייתכן גם שאין מניעה לקבוע למשל שאף בלא עדות כלל, כגון בראיות נסיבתיות, אפשר יהיה להרשיע גוי בדיני בני נוח.

בכיוון זה – שדינים אלו שנאמרו בבן נוח, בדבר עד אחד ודין אחד, אינם בגדר חובה אלא רשות – הולך ר' יוסף אליהו הנקין¹⁸⁰, בספרו 'לב איברא'¹⁸¹: 'שמה שאמרו חז"ל בבני נח אזהרתן זוהי מיתתן ובעד אחד, בדין אחד, הכוונה היא שהרשות לבי"ד בממונה שבהם לפסוק כן... אבל לא שהחיוב הוא לעשות כן תמיד, ויש לזה ראיות רבות מהמקראות, וכהאי גוונא בישראל לענין מכת מרדות נראה שהוא מהדברים שנמסרו לבי"ד, והרשות בידם לחייב ולפטור, וכן ענין כיפה נראה שרשות היא'.

בשאלת ה'שְׁעָה על פי אומד בבן נוח, דן בעל 'מנחת חינוך'¹⁸², והוא מסתפק בה¹⁸³: מצד אחד, כיוון שהוא נהרג אפילו על פי עדים פסולים ועל ידי אחד, אפשר שייהרג גם באומד. ומצד שני, על פי הסברא השוללת הרשעה על פי אומד בגלל אפשרות של טעות, אם כן גם בבן נוח יהא הדין כך. כלומר, אף שהאיסור לדון על פי אומדנה נאמר בישראל, אבל כיון שיסוד הדין אינו ב'גזרת הכתוב' – דין בלא טעם – אלא יסודו בסברא, כפי שהסביר הרמב"ם את הדין הזה ב'ספר המצוות'¹⁸⁴, אם כן אף בבני נוח יהיה הדין כן.

אמנם בשאלת עדותם של פסולי עדות בבני נוח סבור המאירי¹⁸⁵, שאין בן נוח נהרג בפסולי עדות של תורה¹⁸⁶. אבל בעל ספר החינוך¹⁸⁷ סבור¹⁸⁸, שכן נוח נהרג אפילו בהודאת

¹⁷⁹ למעלה, פרק שלישי, ליד ציון הערה 64.

¹⁸⁰ רב, פוסק ועסקן ציבורי בארצות-הברית: תרמ"א (1881) – תשל"ג (1973).

¹⁸¹ לב איברא, ניו-יורק תשי"ז, עמ' 125.

¹⁸² ר' יוסף באב"ד: רב בטרנופול שבגליציה; תק"ס (1800) בערך – תרל"ה (1875).

¹⁸³ מנחת חינוך, מצווה פכ. וכן ראה שו"ת עזרת כהן, סימן כב (למעלה, ליד ציון הערה 165). וראה אור החיים,

בראשית מד, י: 'שטען [יוסף] שאין בפיהם נכונה, שאמרו "ומת", כי אין חיוב מיתה אלא אם יש עדות על

הגניבה שראוהו שנטלו, אבל מציאות זה אינו אלא אומדנא, ולא נתחייב אלא מדינא דמלכותא'.

¹⁸⁴ ספר המצוות לרמב"ם, לא תעשה רצ, ראה שער חמישי, עד מדינה, ליד ציון הערה 44.

¹⁸⁵ ר' מנחם המאירי: מגדולי המפרשים לתלמוד בפרובינציא; נפטר בשנת ע"ה (1315).

¹⁸⁶ בית הבחירה לסנהדרין נו ע"ב (עמ' 224 במהדורת ר"א סופר). ראה להלן, ליד ציון הערה 203.

¹⁸⁷ אין ידוע מיהו מחבר ספר החינוך. בהקדמה לספר מכנה המחבר את עצמו 'איש מבית לוי ברצלונאי'. נוטים

ליחסו לרא"ה, ר' אהרן הלוי מברצלונה, אך נראה שהייחוס מוטעה.

¹⁸⁸ ספר החינוך, מצווה כו ומצווה קצב.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

פיו, ואם כן אפשר שייהרג גם באומד. ומתוך לשונו של בעל החינוך¹⁸⁹, שבני נוח נהרגים בהודאת פיהם 'ומן הדומה', אפשר אולי להסיק שכוונתו היא לשיפוט על פי אומדנה¹⁹⁰. בשו"ת מחנה חיים¹⁹¹, מוכיח שאין בן נוח נהרג על פי אומדנה, כיוון שיש צורך בעדות דווקא, ואין די בראיה אחרת. ולכן לדבריו אין להסתמך על דברי הט"ז¹⁹², האומר שכל אימת שאין צורך בעדות די בשאר הוכחה, כיון שדברי הט"ז אינם אמורים אלא כשאין צורך בהגדת עדות בבית דין, כמו למשל באיסורים - שאין בהם צורך בהגדת עדות ודי בהוכחה אחרת. 'אבל בדבר דצריך שם "עדות", דדוקא איש יוכל לחייב חבירו באמרי פיו אשר מעיד עליו, ולא אשה...'. אם כן צריך שם "עדות" בדבר ולא מהני [=מועיל] אומדנא. ובהמשך דבריו מוכיח שאין חוששים בעד אחד שמעיד 'בדדמי' [=בדומה; שלא ראה אלא מעיד מאומד לבו] אלא בעד אחד במלחמה אבל לא בעניין אחר. ועוד, שדווקא בעדות על אישה סומך העד שהאישה מדייקת, 'אבל כבן נח יודע שהדיין ישפוט שפוט על פיו, אם כן דייק שפיר [=ידייק יפה] ולא יאמר בדדמי'.

אומנם גדרה של 'עדות' זו בדיני נוח צריך ליבון: האם זוהי עדות במובן זה שהשופט חייב לפסוק על פי עד אחד, כשם שבישראל חייב השופט להכריע על יסוד עדותם של שני עדים? ומה הוא הדין כאשר בא עד אחר או עדים אחרים ומכחישים את העדות הראשונה¹⁹³? ומה הוא הדין כשעד אחר או עדים אחרים מזימים את העדות הראשונה? ספקות בעניין זה, מעלה ר' אליעזר זוסמן סופר¹⁹⁴. בספרו¹⁹⁵ הוא דן בשאלה 'אם ההורג הבן-נח טריפה, בודאי נהרג, כי בישראל פטור רק מצד שעדות שאי אתה יכול להזים, ובן נח נהרג בעד אחד בודאי דין הזמה לא שייך בו, כי גם בישראל חדוש הוא, אבל צריך עיון, בישראל צריכין תרי [=שני] עדים, ממילא מאה כשנים בעניין זה, ע"כ יש חדוש הזמה שאחרונים נאמנים, אבל כבן נח רק בעד אחד, אם מאה יבואו להזים ולהכחיש העד למה לא יהיו נאמנים, כי אין זה חדוש'¹⁹⁶.

ר"מ אריק¹⁹⁷, מבקש להוכיח¹⁹⁸ שדעת הרמב"ם היא שאין בן נוח נהרג בהודאת פיו, מתוך שהרמב"ם¹⁹⁹ מסביר שהריגת הגר העמלקי על ידי דוד, על יסוד הודאת פיו, הייתה הוראת שעה, ואינו תולה את הריגת הגר העמלקי בהיותו בן נוח. משום כך, על כורחך צריך אתה לומר, שהרמב"ם סובר שגם בן נוח אינו נהרג בהודאת פיו. ובזה הוא מסביר את המשך דבריו של הרמב"ם שנותן טעם לכך שאין להרוג אדם בהודאת פיו בדרך זו: 'שמא נטרפה דעתו בדבר זה, שמא מן העמלין מרי נפש הוא המחכים למוות שתוקעין החרבות

189 ספר החינוך, מצווה קצב.

190 וראה תורת המלך, עמ' רפא.

191 שו"ת מחנה חיים, חלק ב, יורה דעה, סימן ת, עמ' כח ואילך. וראה רי"ד בליך, 'משפט מוות בדיני בני נוח' (למעלה, הערה 109), עמ' רא ואילך.

192 ט"ז [על שולחן ערוך יורה דעה], סימן צח, ס"ק (א) [כ].

193 ראה מנחת חינוך, מצווה כו, אות ו.

194 שימש כרב וכראש ישיבה בהונגריה; תק"ץ (1830) - תרס"ג (1903).

195 ספר המקנה, חלק א, כלל ח, פרט יא.

196 וראה עוד בשו"ת מחנה חיים, חלק ב, יורה דעה, סימן ת, עמ' כט-ל.

197 מחשובי הרבנים בגליציה כדורו; תרט"ו (1855) - תרפ"ו (1926).

198 חידושי ר"מ אריק, על ספר החינוך, מצווה קצב, המובאים בספר ההשלמה לספר החינוך. וראה שו"ת קול מבשר, חלק ב, סימן כב, אות ג.

199 רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק יח, הלכה ו.

תוכן הדינים

בבטנם ומשליכין עצמן מעל הגגות, שמא כך זה יבוא ויאמר דבר שלא עשה כדי שיהרג'. ועל טעמים אלו שואל ר' מאיר אריק, מדוע אין הרמב"ם מסתמך על הטעם שאדם קרוב אצל עצמו ולכן אינו נאמן להעיד על עצמו? אלא על כורחך טעם זה ניתן לביסוס רק לפי ההלכה שאין מרשיעין בן נוח על פי הודאתו, ואף על פי שהורגין בן נוח בפסולי עדות, ואפילו על פי קרוב, אין הורגין אותו על פי הודאת פיו.

וכן היא דעת ר' חיים סופר²⁰⁰, שאף על פי שבן נוח נהרג על פי עדות קרוב, לא ייהרג בעדות עצמו, וזה מן הטעם המובא ברמב"ם, 'ואותו סברה שייך גם כן שלא להרוג בן נוח על פי עצמו'. שוב אנו רואים, כיצד הלכה שיסודה בהיגיון תחול גם על בן נוח²⁰¹. וכאן יש להעיר על תוספת מאלפת שהוסיף ר' מנחם המאירי²⁰². ב'בית הבחירה' לסנהדרין²⁰³ כתב: 'ויראה לי שאף לא בפסולי עדות של תורה'. כלומר, עבריינין שהעיד, אין להרשיע על פיו בדיני בני נוח, משום שאין לקבל עדותם של פסולי עדות. הרי לפנינו דוגמה נוספת לכך שעניין מושכל, אף שאינו מפורש, חל גם בבן נוח, שכיוון שהוא עבריינין אין להסתמך על עדותו.

שאלה מעניינת מעלה חזון איש²⁰⁴: מה דינם של בני נוח שאינם זהירים בשבע מצוות בני נוח, 'אבל שומרין את הדינין בממון ונפשות', האם ייפסלו מלהיות עד או דיין? ודעתו היא

²⁰⁰ שו"ת מחנה חיים, חלק ב, אורח חיים, סימן כב.

²⁰¹ וראה עוד במקורות שציין רז"ו לייטער, בהערותיו על ספר החינוך (המוכאות בספר ההשלמה לספר החינוך), מצווה כו, ובמה שציין בשו"ת קול מבשר, חלק ב, סימן מב, סוף ד"ה מ"ש הגאון. וראה עוד בעניין זה, שו"ת ברית יעקב (ליבשיץ), אורח חיים, סימן כ.

וב'חמדת ישראל' (קונטרס נר מצוה, דף ק ע"ב, סוף אות לב) מבקש לומר שכיוון שאין איסור 'מאבד עצמו לדעת' בבן נוח (עיין שם בדבריו), לכן תועיל הודאתו. וכן כתב גם ר"ש ישראל, עמוד הימיני (תל-אביב תשכ"ו), עמ' קצה-קצו, על פי מה שהראה שם (כעמ' קסז), שאין איסור 'מאבד עצמו לדעת' בבן נוח. וראה גם בשו"ת תורת מיכאל, סימן נה, בעניין הסכמת בן נוח שיחבלו בו.

וראה גליוני הש"ס, סנהדרין נו ע"ב, ד"ה אחיו, שמקשה על חכם צבי, סימן פד, שמשמע מרהיטות דבריו, שהמעיד על עצמו שרבע את שורו, ייהרג שורו על פי הודאתו והוא עצמו אינו נהרג על פי הודאת עצמו. ועל כך הוא מצריך עיון מן הירושלמי קידושין, פרק א, הלכה א (דף א ע"ב בדפוס וילנא), שבן נוח נהרג גם מפי עצמו, וכן הוא גם במדרש רבה, פרשת נוח [פרשה לד].

וראה שו"ת מחנה חיים, לר' חיים סופר, חלק ב, יורה דעה, סימן ח, עמ' כט, שאפשר שבבן נוח נאמן לעשות עצמו רשע, על פי רש"י לכתובות דף (כ) [יח ע"ב, ד"ה אין אדם משים עצמו רשע], שאין אדם משים עצמו רשע הוא מכוח חזקת כשרות, וכשאינרע החזקה - תועיל ההודאה: וכן ראה מאמרו של א' קירשנבאום, 'הכלל "אין אדם משים עצמו רשע" בהלכות בני נוח', דיני ישראל ב (תשל"א), עמ' 71-82, שהולך בדרך זו של ר"ח סופר (ושם הוא מסתמך על ר' אליעזר זוסמן סופר, ספר המקנה, חלק א, כלל ח, פרט י). ועדיין צריך לברר אם הראיות שהובאו שם הן ראיות שתועיל בהן הודאה גם כשצריך עדות - או רק כשאין צורך בעדות, כמו בענייני איסורים.

וראה 'חמדת ישראל' (קונטרס נר מצוה, דף ק ע"א), שאפשר שאין לחשוש שהמודה הוא מ'מרי נפש' אלא רק בישראל, וזה משום הציווי 'והצילו העדה', מה שאין כן בבן נוח. ובמקום אחר (בדף קה ע"א), הוא מבקש להסביר בדרך דומה את ההבדל בין ישראל לבן נוח לעניין הצורך בשני עדים: בישראל צריך שני עדים משום שנפש הישראלי יקר בעיני ה', ויש לחפש לו זכות. ועוד הוסיף טעם אחר, המזכיר את דבריו של בעל 'מחנה חיים', שהצורך בשני עדים בישראל הוא משום שאין להאמין שעבר ישראל עברה עד שיתאמת בבירור גמור. וראה שו"ת שרידי אש, חלק ב, סימן קד.

²⁰² ראה עליו למעלה, הערה 185.

²⁰³ בית הבחירה לסנהדרין נו ע"ב (עמ' 224 במהדורת ר"א סופר).

²⁰⁴ חזון איש, ב"ק, סימן י, אות טו. וכן ראה חזון איש, הלכות גיטין, סימן קא, אות מב, בסופה, והובא בחזון איש, חושן משפט, ליקוטים, סימן ב, אות ב.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

שאינן הם נפסלים בכך, ודיניהם - דין, ומקיימין בזה מצות דינין. ואף על גב דזה שאינו נזהר בז' מצוות הוא פגם בשכל הפשוט שבן נח חייבים לדון על פיו, מכל מקום אין הדין מפסל בזה ואין העד מפסל בזה, כיון שרובן אינן נזהרין בשאר המצוות, וחמורה עליהן גזל ורציחה ועדות שקר - דיניהן דין; והלכך כשמעידין בפני דיניהן והן דנין על פי נימוסיהן - דינן דין.

ולפי זה, בימינו, שאין בני נוח זהירים בכל שבע מצוות בני נוח, אין הדבר פוסלם, כיוון שהם זהירים בעניינים הנוגעים למשפט, ומה שאינם זהירים בשאר מצוות הוא מפני שרובם אינם נזהרים, ולכן אין להסיק מהתנהגותם 'פגם בשכל הפשוט', שבני נוח חייבים לדון על פי²⁰⁵.

אבל לעניין התכונות של השופט, סבור חזון איש שהן הכרחיות גם בבן נוח, ושופט שאין בו התכונות האישיות והבקיאות בדינים, פסול מלכהן כשופט בבני נוח: 'ונראה דגם לענין בני נח שאמרו, סנהדרין נו ע"ב, דנהרג בעד אחד ובדיין אחד, נראה שצריך שיהיה בדיין מדות הדיינים ושיהיה בקי בדיני בני נח'.

הצעה מקורית מעלה ר' שלמה יהודה טבק²⁰⁶, בתיבורו 'ערך ש"י'²⁰⁷. תחילה פירש שמשמעות המילה 'אדרשנו' - שלומדים ממנה שעד אחד נאמן בבן נוח ('אדרשנו ומיד האדם' - אפילו בעד אחד) - היא שיש צורך לדרוש אם העד אינו רמאי (כפי שהגמרא לומדת, במסכת בבא מציעא כח ע"ב, לעניין השבת אבדה - 'דרשהו אם אינו רמאי')²⁰⁸.

²⁰⁵ והשווה רמב"ם, הלכות עדות, פרק יב, הלכה א: 'כל הנפסל בעבירה, אם העידו עליו שני עדים שעשה עבירה פלונית, אע"פ שלא התרו בו, שהרי אינו לוקה, הרי זה פסול לעדות. במה דברים אמורים? שעבר על דברים שפשט בישראל שהן עבירה, כגון שנשבע לשקר או לשוא או גזל או גנב או אכל נבלה וכיוצא בו. אבל אם ראוהו עדים עובר על דבר שקרוב העושה להיות שוגג - צריכין להזהירו, ואח"כ יפסלו...: כללו של דבר, כל עבירה שהדברים מראים לעדים שזה ידע שהוא רשע ועבר בזדון, אף על פי שלא התרו בו - הרי זה פסול לעדות ואינו לוקה'. וראה און אהרן, מערכת ע, אות ט, שהביא כי 'עדות הפסול מחמת עבירה, אם היא עבירה שדשו בה רבים, אין לפוסלו מטעם זה, דאם כן לא הנחת בן לאברהם אבינו כגון מוסר ומזכיר שם שמים לבטלה'. וראה עוד באוסף פסקי דין של הרבנות הראשית לארץ ישראל, בעריכת ז' ורהפטיג, ירושלים תש"י, עמ' קלז-קלח, בעניין עדותו של מחלל שבת בימינו, שפסולי עדות מחמת עברות שבין אדם למקום - דינם כמעט כשוגגים; ואם הם נאמנים מקבלים עדותם. וראה המקורות שציטטו שם. וראה ר"ש ישראלי, 'בפסולי עדות בגלל עבירה', ברקאי ב (תשמ"ה), עמ' 91-97.

²⁰⁶ שימש אב בית דין בסיגט: תקצ"ב (1832) - תרס"ח (1908).

²⁰⁷ ערך ש"י, על סנהדרין נו ע"ב.

²⁰⁸ בדעה דומה מחזיק הנצי"ב מוולוז'ין (ראה עליו למעלה, הערה 149), בפירושו לתורה (העמק דבר, על בראשית ט, ו), על דברי תרגום אונקלוס, שתירגם את הפסוק 'שופך דם האדם באדם דמו ישפך': 'דיישוד דמא דאינשא בסהדין ממימר דיניא דמיה יתאשיד' [=שופך דם האדם בעדים מדברי הדיינים דמו ישפך]. לדבריו, מה שנאמר בסנהדרין, שדי בעד אחד ובדיין אחד, 'הוא דווקא אם מוחזקין בכשרות, דבישראל לא מהני ובדיני אומות העולם מהני, אבל סתם בני אדם אין נאמנות לעד אחד ודיין אחד שלא יטה את דינו'.

וכן ראה חלקת יואב, מהדורא תניינא, סימן יד, שמתקשה בדברי תרגום אונקלוס. ויש להעיר שאף שהפסוק מדבר בבני נוח, הובא הפסוק גם בזיקה לבני ישראל. ראה סנהדרין עב ע"ב, לעניין התראה ברודף: 'והתורה אמרה: "שופך דם האדם באדם דמו ישפך". אמרה תורה: הצל דמו של זה בדמו של זה'. ומכאן מבקש ר"י ענגיל (ראה עליו למעלה, הערה 55), ללמוד כי 'על כרחך דדין זה נוהג עדיין אצלנו ממה שנאמר לנח' (בית האוצר, חלק א, מערכת א-ב, אות ז, דף ה ע"א; וראה למעלה, פרק שני, ליד ציון הערה 56). וראה חזון איש, בבא קמא, סימן י, אות טו, דף פג ע"א, שנסתפק בשאלה אם גר תושב, או בן נוח השומר שבע מצוות, שהן נרדפין, אם מותר להרוג את הרודף אותם אפילו אם הוא גר תושב או בן נוח, והוא מוכיח את הדבר מסוגייתנו: 'ואמנם מהא דאמר לקמן ע"ב ב' בהתראת נרדף, דמתרינן [=שאנו מתרים] בו מקרא ד"שופך דם האדם באדם

תוכן הדינים

לשם כך צריך שיבוא עד ויעיד על העד שאינו רמאי; שאם נאמר שעד אחד נאמן בכל מקרה – לא שבקת חיים לכל בריה! ולאחר מכן הוא מעלה אפשרות שעד אחד מספיק רק כשהדין הוא גם העד, משום שהוא ראה את הדבר²⁰⁹, אבל כשהדין לא ראה בעצמו, אפשר עד אחד אינו נאמן דאם כן איש את רעהו חיים בלעו. אם כן, גם כאן אנו רואים כיצד נקבעים גדרי השיפוט בבני נוח על פי הסברה.

כמה מן האחרונים העלו שאלה חדשה: האם יש צורך במינויו של אדם לשופט כדי שיהיה רשאי לענוש עבריינים בבני נוח? או שמא כל אדם יכול לעשות עצמו 'שופט' של העבריינים?

דמו ישפך... משמע דלכן נח נאמרה, ועיקר קרא לבן נח, דלישראל ילפינן שם מקרא דמחלתת [מ] הפסוק שנאמר בעניין מחלתת] דאמרינן "והוכה" בכל אדם ומהיקשא דנערה המאורסה... ואי לאו הני קראי הוה אמינא: לישראל נאמרה ולא לבן נח, כדין דבר שלא נשנית בסיני. והא דמתרינן לרודף מהאי קרא משום דרטיט ליה טפי [=משום שהוא שגור יותר] (לשאלה אם דין רודף נוהג בבני נוח, ראה: שדי חמד, מערכת ג, אות ג), סעיף מד, בשם ספר בן יהודה, סימן כא, שכיוון שמהיקש רוצח לנערה המאורסה לומדים את דין רודף, משמע שמסברא לא היה הדין כן. ואם כן בבן נוח, שאין בו היקש – לא נאמר כן. וכן ראה בפאת השדה, מערכת ג, סימן ו, אות יג).

וראה קושיית ר"י פיק (המובאת בשו"ת נודע ביהודה, מהדורא תניינא, חלק חו"מ, סימן נט), על המובא בסנהדרין נו ע"ב, שלומדים מן הפסוק 'שופך דם האדם באדם', שבן נוח חייב על העוברים, מניין לנו שישראל אינו נהרג על העוברים? ואי משום דלא נשנית בסיני, אדרבה לישראל נאמרו ולא לבן נח. וראה תשובת בעל 'נודע ביהודה', שם. וראה תורת נביאים למהר"ץ חיות, פרק יא, ספרי מהר"ץ חיות, כרך א, עמ' סג ואילך. וראה ספר החינוך, מצווה תקכג (=תקכו במהדורת שעוועל), על המצווה שלא לחתוך את הדין על פי עד אחד: 'משרשי המצווה, לפי שיצר לב האדם רע, ולפעמים יעלה בלבו טינא על חבירו ואפילו יהיה האדם בתכלית הכושר לא ינצל מחטא לפעמים, ואף כי יעמוד אדם ימים רבים בדרכי היושר אינו מן הנמנע להתהפך במחשבתו ולהרשיע... אבל בהיות המעידים שנים אנשים כשרים חזקה בכל זרע ישראל שלא יסכימו שנים להעיד בשקר, וגדולה חזקה בכל הדברים' (וראה רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרק ת, הלכה ב: 'כמו שציונו לחתוך הדבר על פי שני עדים, ואף על פי שאין אנו יודעים אם העידו אמת אם שקר').

והשווה המובא להלן, פרק שמיני, ליד ציון הערה 257, מ'ספר החינוך, שהצריך שני עדים בבן נוח. וראה שו"ת חכם צבי, סימן פד, שבבן נוח לא תהא שמיצה גדולה מראיה, ועד נעשה דיין (אבל ראה חזון איש, נזיקין, ליקוטים, סימן ב, סעיף ב, ש'קרוב הדבר שאין עד נעשה דיין, ולא אמרינן בזה "לא תהא שמיצה גדולה מראיה").

וראה שו"ת חכם צבי, שם, מה שהשיג על תשובת הב"ת, סימן קיא. וראה עוד בעניין זה ב'חמדת ישראל', קונטרס נר מצוה, דף ק ע"ב.

ר' מאיר דן פלוצקי סבור שבבן נוח עד נעשה דיין, על פי הטעם שאסור בדרך כלל שייעשה העד דיין משום שהדין לא יקבל על עצמו עדות הזמה, והרי זו עדות שאי אתה יכול להזימה (ראה תוספות לכבא קמא צ ע"ב, ד"ה כגון שראוה כלילה [הראשון]), אבל בבן נוח, שאין צורך בעדות שאתה יכול להזימה, יכול להיעשות העד דיין.

וראה שו"ת מחנה חיים, חלק ב, אורח חיים, סימן כג, שדן בסברת השואל הסבור כי 'סברה חיצונית' (=סברה אנושית בלא ציווי התורה) היא שלא תהא שמיצה גדולה מראיה, ורק בישראל לומדים מן הפסוק שאין העד נעשה דיין. לדעת המשיב אין לדמות זאת לנאמר במסכת סנהדרין 'לא תהא שמיצה גדולה מראיה', שלא נאמר כן אלא 'באנשים רבים (לכל הפחות שלושה...)', אבל דנאמר לא תהיה שמיצה גדולה מראיה להיות איש אחד עד וגם דיין, זה אינו, דאם כן לא שבקת חיי לכל אדם דאיש את רעהו חיים בלעו, כדברי הנביא 'וחעשה אדם כדגי הים' [חבקוק א, יד], שהגדול בולע את הקטן, אבל אם צריך עד ודיין אז הוי דבר דבי תרי [=זה דבר של שניים] דאינם מכוונים לשקר ולענות ולשפוך דם נקי, דהוא קדירה דבי תרי. כלומר, אם ראו שופטים אחדים אדם עובר עברה, אזי יש לומר לא תהא שמיצה גדולה מראיה (ראה שם בהמשך דבריו, בד"ה ולפמ"ש למעלה). וראה שם, בד"ה והנה, שבפירוש 'ידי משה' סובר כנראה שאפשר שיהיה העד דיין, אבל נראה שגרסתו במדרש רבה הייתה שונה. ועיין עוד בדבריו שם.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

ולהענישו, שכיוון שבבן נוח די בדיין אחד, אם כן, יהיה כל אדם דיין? ויש שהרחיקו לכת ואמרו, שאם כן, אפשר גם שהעברייין עצמו ידון את עצמו בהודאת פיו²¹⁰.

בשו"ת מתנה חיים, לר' חיים סופר²¹¹, העלה, ש'דווקא'²¹² מי ששמו "דיין", שיודע לדון על פי דת הניתן בבני נח, אבל הדיוט - אין רשאי להרוג חבירו בן נח, כי מי שם אותו לאיש שר ושופט או דיין ומוכית, הלא יש שופטים בארץ. אבל אם לא עשו משפט למי שגוזל - כולם חייבים, יען שראו הגזילה בעיניהם ולא מושיבים לשפוט את האיש... וכן משה רבינו ראה שאין שופט לעשות דין, דכתיב "ויפן כה וכה וירא כי אין איש" [שמות ב, יא], אז עשה הוא את הדין, כי היה מומחה לרבים, שהיה משבט לוי אשר היו המורים במצריים... אבל אם יש שופטים בארץ אז אם גוי עבר עבירה צריך לדון אותו דיין דווקא, ולא שכל מוצאו יהרגהו'.

וראה עוד בדבריו²¹³, שמוסיף להוכיח שהדיין צריך להיות ממונה היודע לשפוט על פי כל הכללים הנוגעים לדיני העונשין, כפי שהוא מפרט שם, 'ולא כל הרוצה ליטול את השם "דיין" יכול לשפוט בבן נח'²¹⁴. ובהמשך דבריו שם²¹⁵, סותר את דברי השואל, הסבור שאפשר שהרואה יהיה גם עד וגם דיין: 'ואני אומר המשפט לאלוקים הוא, ולולא שהקב"ה צוה לבן נח על הדינים, בן נח שחטא באחת ממצותיו ובא חבירו והרגו - הוי רוצח, התחת אלקים הוא? הלא אין ערבות חבירו עליו, מה איכפת ליה אם חבירו חוטא נפשו? היפלא מד' דבר לענוש עושי רשעה? רק הקב"ה נתן מצות הדין לבן נח, היינו שהמה יבחרו שופטים בארץ, לדון כל איש העומד תחת דגלם, ודי אי אמרינן [=שנאמר] דבן נח נהרג בעד אחד ודיין אחד, אבל דנימא הוא העד והוא הדיין לשפוך דם רעהו, הוא סברא רחוקה'.

²¹⁰ ראה מלא הרועים, מערכת בן נח, אות ד. וראה גליוני הש"ס לעבודה זרה סד ע"ב, תוספות ד"ה איזהו, וזה לשונו: 'עייין שו"ת חכם צבי, סי' פד, מה שכתב שם תוך דבריו, וז"ל: וכיון שכן, בן נח שראה את חבירו עובר על אחת מז' מצוות שנהרג עליהם מותר לו להורגו שהרי הוא עד הוא הדיין כו', עכ"ל: וכמדומה דבמחכת"ה אישתמיטי' [=דבמחילת כבוד תורתו הרמה נשמט ממנו] תוס' דכאן ואילו הי' מקום לדברי החכם צבי אלה א"כ בהצטרף דברי הירושלמי קידושין פ"א ה"א דב"נ נהרג מפי עצמו יומצא חידוש דב"נ שעבר אחת מז' מצוות אפי' בינו לבין עצמו מותר ומחויב ג"כ מעתה להרוג את עצמו דנימא ג"כ הוא העד הוא הדיין דמ"ש הח"צ מותר פשוט דלאו דוקא מותר רק דמחויב להרגו מטעם דינים'. וראה מנחת חינוך, סוף מצוה לד: שו"ת משנה הלכות, חלק ז, סימנים קטו, רנה.

²¹¹ תלמידו של החתם סופר: מחשובי הרבנים בהונגריה; תקפ"א (1821) - תרמ"ו (1886).

²¹² שו"ת מחנה חיים, חלק ב, אורח חיים, סימן כב, עמ' סב.

²¹³ שו"ת מחנה חיים, שם, סימן כג.

²¹⁴ שם, עמ' סח. וראה במאמרו של ר"א ליעבעס, 'ע"ד עונש מוות לרוצחים', נועם כא (תשל"ט), עמ' קכד (וכן הובא בספרו שו"ת בית אבי, חלק ג, סימן קסא, עמ' רפ), שבן נח שאינו שופט מקצועי, אינו חייב להעניש, ואפשר גם שאסור לו להיות דיין, וכי החיוב למנות שופטים הוא חיוב המוטל על הציבור, ואילו על היחיד אין מוטלת חובה לשפוט. ובכך הוא מסביר שלא יקשה על הרמב"ם מדברי הירושלמי שהביא הרמב"ן. וכבר קדמו בשו"ת יד אליהו (מלובלין), סימן לח (ראה להלן, פרק שביעי, הערה 241): אבל ראה פירושו של ר"פ פרלא לספר המצוות לרס"ג, עונש סח-סט (כרך ג, צא ע"א), שמשווה את דין המקנא לה', שרשאי להרוג אף בלא בית דין, לדינו של בן נח שנהרג בדיין אחד ובעד אחד, "וא"כ המקנא עצמו הוא העד והדיין ועליו מצוה זו מוטלת כמו שעשה פנחס'. וכן ראה שו"ת משנה הלכות, חלק ט, סימנים שטו, שנה, שנו. וראה להלן, פרק שביעי, ליד ציון הערה 240.

²¹⁵ שו"ת מחנה חיים, שם, סימן כג.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

פרק שישי

סמכות בני נוח לדון את ישראל

לאור חיובם של בני נוח לקיים מערכת משפט, עולה השאלה בדבר הסמכות של מערכת משפט זו לדון את ישראל. עניין זה נידון בשאלות דרב אחאי, ונקבע שם כי סמכותם של בתי המשפט של אומות העולם חלה רק על בני אומות העולם, ולא על בני ישראל שמצווים לקיים מערכת משפט עצמאית משלהם ואסור להם להתדיין בערכאות של נכרים.

תחילה מדבר בעל השאלות על עצם החובה להביא סכסוכים בפני בית משפט ולא לנהוג באלימות עם חברו²¹⁶, ושכבר נצטווה אדם הראשון על כך. וזה לשון בעל השאלות²¹⁷: 'שאלתא²¹⁸. דאילו מאן דאית ליה דינא כהדי חבריה, אסיר ליה למיעביד בהדיה באלימותא, אלא מיבעי ליה למיזל לגבי דינא ומיפסק להון דינא דאורייתא וקבולי עליהון דינא, דעל קושטא מתקיים עלמא, כדתנן: "רשב"ג אומר: על שלושה דברים העולם קיים, על הדין ועל האמת ועל השלום"; וכד ברייה קוב"ה לאדם הראשון פקדיה עילויה דינא [=וכשברא הקב"ה את אדם הראשון, ציווהו על הדין], דכתיב: "ויצו ה' אלוהים על האדם לאמור", ואמר רבי יוחנן: "ויצו" - אלו הדינין²¹⁹, שנאמר: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו וגו', מה צוואה דהתם דינא, אף צוואה דהכא דינא'.

ומוסיף בעל השאלות ואומר שהחובה באומות העולם היא לדון את עצמם, ואילו ישראל אסור להם להתדיין בבתי משפט של גויים: 'ואע"ג דפקידי עובדי כוכבים עילוי דינא, הני מילי למידן אינהו אהדדי, אבל למידן ישראל, אע"ג דקא דיינין דינא דאורייתא - אסיר לאיזדקוקי להון [=ואף על גב שמצווים גויים על הדין, אין הדברים אמורים אלא בציווי לדון את עצמם, אבל לדון את ישראל, אף על פי שהם דנים דין תורה - אסור להיזקק להם], דתניא: היה ר' מאיר אומר, כל מקום שאת מוצא אגוראות של עובדי כוכבים אף על פי שדינן כדיני ישראל אי אתה רשאי להיזקק להן...'

שאלה שיש לדון בה היא, כיצד מתיישבים דברים אלה עם הכלל דינא דמלכותא דינא? שהרי אם החובה לקיים מערכת משפט היא חובה המוטלת על פי התורה, אז לכאורה קיימת חובת ציות גם על בני ישראל. ואם כן אף על פי שציוותה התורה גם על בני ישראל להקים מערכת משפטית ומערכת חוקים שישפטו השופטים על פיה, אבל כשיש מערכת שהוקמה על פי דין המלכות שמא ידחו הדינים המיוחדים שנאמרו לישראל מפני דין המלכות²²⁰?

²¹⁶ ראה שער רביעי, אלים בהליך השיפוט, במבוא.

²¹⁷ רב אחאי משבחא; מחכמי ישיבת פומבדיתא ובבל; נפטר בשנת ד"א תקי"ב (752) או ד"א תקכ"ב (762).

²¹⁸ שאלות דרב אחאי גאון, שאלתא ב.

²¹⁹ בשאלות, מהדורת מירסקי, מצייין המהדיר כי בשני כתבי-יד הנוסח הוא 'הדינים', והמהדיר, שם, סבור שעמדה גרסה זו לפני הרמב"ם (ראה להלן, פרק שביעי, ליד ציון הערה 230).

²²⁰ ואמנם ראה אור זרוע, הלכות ערכאות (המובאות בראש חלק ג), סימן ג, שאם קיבלו עליהם התובע והנתבע להישפט בפני שופט נכרי, והשופט דן אותם כדין ישראל, בדיעבד - דיניהם דין, אף שלכתחילה אסור לעשות כן: 'אבל היכא שקבלו מרצונם, אע"ג דעברו א"לפניהם ולא לפני עכומ"ז [=עובדי כוכבים ומזלות]', אעפ"כ הואיל וישנם בתורת דיינים, כדתנו רבנן [=כמו ששנו חכמינו] כפרק ארבע מיתות: "שבע מצות נצטוו בני נח, דינים וברכת השם" וכו', דיניהם דין בדיעבד. והוא מביא ראיה לדבריו מן הגמרא בגיטין י ע"ב, ומדברי רש"י לגיטין ט ע"ב, ד"ה חוץ מגיטי נשים (ראה למעלה, פרק רביעי, ליד ציון הערה 79). וראה עוד על תוקפה של התחייבות להתדיין בערכאות, בספרו של א' שוחטמן, מעשה הכא בעבירה, ירושלים תשמ"א, עמ' 183.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

באספקט אחד של השאלה דן הרשב"ץ, ר' שמעון בר' צמח דוראן²²¹, בתשובתו הידועה בדבר מינויו של הריב"ש כדיין מטעם המלך²²². בתשובתו עוסק הרשב"ץ בשאלת מינוי שופט יהודי לישראל על ידי המלך הנכרי, והוא מבקש להוכיח כי למינוי השופט על ידי המלך אין תוקף על פי ההלכה היהודית, וזאת אף על פי שדינא דמלכותא דינא. וכמה טעמים בדבר: ראשית, אין דינו של המלך דין אלא בדבר שמנהג המלכים כן, 'והדבר ידוע שאין זה מהדברים הנהוגים לאומה זו כמלכותם להעמיד לישראל דיין לדון בין איש יהודי לאחיהו; וכיון שאין דרכן בכך ולא הורגלו בזה ואינו מחוקי המלכות אם המלך רוצה עתה להנהיג זה מיום זה ואילך - דיניה לאו דינא הוא [=דינו אינו דין]'.²²³

ועתה מחדש הרשב"ץ דבר: שגם מינוי שופטים על ידי המלך לכלל התושבים אינו מצד דין המלכות אלא מצד הדת, ולכן אין לומר בזה דינא דמלכותא דינא: 'וגדולה מזו יש לך לומר שאף במה שנהג לאו דיניה דינא [=אין דינו דין] כלומר שאפילו מינוי השופט שהוא ממונה על העיר אינו מחמת דינא דמלכותא דינא, אלא שכן הוא מחיוב דתם ונימוסם, לא שיהיה מחוקי המלכות לעשות כן'.

כיצד מגיע הרשב"ץ לקביעה זו? דבריו בזה טעונים בירור. הוא מגיע למסקנה זו על דרך השלילה, 'שאם היה מחוקי המלכות - היית מבטל דיני התורה כולם, שהרי בכל המקומות נהגו המלכים למנות שופטים בכל עיר ועיר לדון על פי ספריהם; ואם דינא דמלכותא דינא בזה נמצאת מבטל כל דיני תורה. אלא על כרחין [=כורחנן] יש לנו לומר שאין אלו ממשפטי המלוכה אלא מחוק דתם למנות שופט ידון להם על פי ספריהם. וכ"כ [=וכן כתב] הרשב"א ז"ל בתשובה'.

הרשב"ץ מסתמך על תשובתו הידועה של הרשב"א²²³ בעניין ירושה²²⁴, שתבע בה חותן מחתנו שיחזיר לו את הנדוניה שנתן לאשתו, לאחר שמתה אשתו. ואף על פי שלפי דיני ישראל הבעל יורש את אשתו, טוען החותן 'שאין לחוש לירושת הבעל כיון שהכל יודעים שהם הולכים בדיני הגויים'. הרשב"א דוחה בחריפות את ההסתמכות על הכלל דינא דמלכותא דינא, וממשיך: 'ואם נאמר כן בטלת ירושת בנו הבכור ובכלל עוקר כל דיני התורה השלמה, ומה לנו לספרי הקודש המקודשים שחברו לנו רבי ואחריו רבינא ורב אשי ילמדו את בניהם דיני הגויים ויבנו להם במות טלואות בבית מדרסי הגויים, חלילה לא תהיה כזאת בישראל ח"ו שמא תחגור התורה עליה שק'.

²²¹ תשב"ץ, נולד בספרד; כיהן ברבנות באלג'יר; קכ"א (1361) - ר"ד (1444).

²²² חלק א, סימן קנח-קסב; וראה ש' שילה, דינא דמלכותא דינא, ירושלים תשל"ה, עמ' 422-423.

²²³ תלמידם של ר' יונה גירונדי והרמב"ן; מגדולי רבני ספרד; ד"א תתקצ"ה (1235) - ה"א ע' (1310).

²²⁴ שו"ת הרשב"א, חלק ו, סימן רנד. ראה להלן, שער שני, על שלטון החוק, ליד ציון הערה 79.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

פרק שביעי

סמכות ישראל לדון את בני נוח

האם קיימת זיקה בין חיובם של בני נוח לקיים את מצוות דינים, לבין חיובם של ישראל? זיקה זו תיתכן בכמה דרכים: במינוי שופטים לנכרים, בענישת נכרים על שלא מינו שופטים, ובענישת נכרים על עברות שעברו.

אשר ל'גרים תושבים' - קובע הרמב"ם בפירושו²²⁵, שיש חובה למנות להם שופטים: 'חייבין בית דין של ישראל לעשות שופטים לאלו הגרים התושבים לדון להם על פי המשפטים אלו, כדי שלא ישחת העולם. אם ראו בית דין שיעמידו שופטיהם מהם - מעמידין; ואם ראו שיעמידו להם מישראל - מעמידין'²²⁶.

מצד אחר מגיע אחד האחרונים לחיוב בית דין של ישראל לדון נכרים על עברות שעברו, והוא מן הטעם שבענייני הענשת פושעים אין לשים גבולות, ואם לא ייענשו עבריינים נכרים, יפגע הדבר בישראל. וזה לשונו של מהר"ם שיק²²⁷: 'ובלאו הכי נראה לי, כל שהוא לעשות דין בעוברי עבירה אפילו הוא בנח הוא נוגע גם לנו, שהרע הנעשה בפרהסיא ילמדו גם אחרים ממנו ויעשו, ולכל הפחות ראיית עשיית הרע מזיק לנפש, ומקרי "לך". כן נראה לעניות דעתי; ועל כל פנים בוודאי הדריים ויושבים בעיר אי אפשר שיהא איש אחד מופקר שלא יהא לבית דין רשות וחיוב עליו'. ואפשר שזו משמעות דברי הרמב"ם, שהובאו למעלה, שביסס את החיוב 'לעשות שופטים לאלו הגרים התושבים... כדי שלא ישחת העולם'²²⁸.

²²⁵ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק י, הלכה יא.

²²⁶ וראה גם רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ח, הלכה י: 'וכן ציוה משה רבינו מפי הגבורה לכוף את כל באי העולם לקבל מצוות שנצטוו בני נח'. אבל כאן אין הרמב"ם מדבר על קיום המצוות אלא על קבלת עול המצוות, ולא נאמר כאן שחייב בית דין של ישראל לדון את בני נוח. וראה תורה שלמה, מילואים לכרך יז, עמ' רך, שנאמרה הלכה זו לעתיד לבוא לימות המשיח. וראה עמוד הימיני, לר"ש ישראלי, סימן יב, פרק א, סעיף יב.

וראה רמב"ם, הלכות מילה, פרק א, הלכה ו: 'לקח עבד גדול מן העכר'ם ולא רצה העבד למול, מגלגלין עמו כל שנים עשר חדש... ואם התנה עליו מתחלה והוא אצל רבו העכר'ם שלא ימול אותו - מותר לקיימו והוא ערל, ובלבד שיקבל עליו שבע מצוות שנצטוו בני נח ויהיה כגר תושב, אבל אם לא קיבל עליו שבע מצוות - יהרג מיד...'. ובהשגות הראב"ד, שם, כתב: 'מכר מיד, אין לנו עתה להרוג איש'. וראה כסף משנה, אור שמח, צפנת פענח, ויד פשוטה, על הרמב"ם, שם. וראה רי"ד בלייך, 'משפט מוות בדיני בני נוח', ספר היוכל להרי"ד סולובייצ'ק, ירושלים תשמ"ד, כרך א, עמ' קצו, בהסברת דברי 'צפנת פענח'. וראה השגות הראב"ד למשנה תורה, מהדורת ב' נאור, ירושלים תשמ"ה, להלכות מילה, שם.

וראה מאמרו של ר"א סולובייצ'ק 'בעניין בני נוח', בית יצחק יט (תשמ"ז), עמ' 335, שמסביר כי הרמב"ם והראב"ד חלוקים בשאלה: האם כשם שבאשראל אין עונשין אלא כשיש מקדש וכהן מקריב - ראה רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק יד, הלכה יא - כך הוא גם בכך נוח: אם לאו. ועוד, הוא מוסיף שאפשר שאף הרמב"ם סובר שכדי לענוש בני נוח יש צורך במקדש וכהן מקריב, אלא שהרמב"ם סבור שהריגתו של העבד אינה בתורת עונש, אלא כתורת כפייה לקבלת המצוות, וכפייה זו תיתכן גם כשאין מקדש וכהן. בעוד שהראב"ד סבור שאין לכוף את כל באי עולם לקבל עליהם שבע מצוות בני נוח.

וראה דברי האדמו"ר מליובאביץ' על 'שבע מצוות בני נוח', שצוינו למעלה, בהערה 97.

²²⁷ שו"ת מהר"ם שיק, חלק אורח חיים, סימן קמד.

²²⁸ וראה מאמרו של רי"ד בלייך, 'הסגרת פושע יהודי שברח לארץ ישראל', אור המורה לה, חוברת ג-ד (ניסן-תמוז תשמ"ז), בעמ' 262, שאמר דבר זה מדעתו, כיוון שהחיוב להושיב שופטים לבני נוח כדי שלא יישחת העולם, הוא עניין שכלי, בגדר סברא.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

ביחס למי שאינו גר תושב יש לדון בדברי הרמב"ם²²⁹, בהגדרתו את מצוות דינים: 'וכיצד מצווין הם על הדינין? חייבים להושיב דיינים²³⁰ ושופטים בכל פלך ופלך²³¹ לדון בשש מצוות אלו ולהזהיר את העם²³². וכן נח שעבר על אחת משבע מצוות אלו - יהרג בסייף. ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה, שהרי שכם גזל, והם ראו ולא דנוהו'²³³. ראשית, לשונו צריך ביאור, מהו 'חייבים להושיב דיינים ושופטים'? והרי הם הם השופטים הם הם הדיינים; שהרי כתב בראש הלכות סנהדרין²³⁴: 'מצוות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ובכל פלך ופלך, שנאמר: "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך" (דברים טז, יח). שופטים - אלו הדיינים הקבועים בבית דין ובעלי דינין באים לפניהם...'

ועתה, מה המשמעות של 'יהרג בסייף'? האם לדעת הרמב"ם, חובה על בית דין של ישראל להענישם, או שזה בגדר רשות. ושמה החובה להעניש את מי שעבר על מצוות בני נוח היא חובת בן נוח?

הרמב"ם²³⁵ הבין מדברי הרמב"ם, שחייבים בני ישראל לעשות דין בבני נוח. על מעשה שמעון ולוי שהרגו את אנשי שכם, אומר הרמב"ם²³⁶: 'ורבים ישאלו, ואיך עשו בני יעקב הצדיקים המעשה הזה לשפוך דם נקי?'. ועל כך הביא את דברי הרמב"ם הנזכרים, והוא משיג עליהם: 'ואין דברים אלו נכונים בעיני, שאם כן - היה יעקב אבינו חייב להיות קודם

²²⁹ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה יד.

²³⁰ וראה בראשית רבה, פרשה טז, ו: 'אלוהים - אלו הדיינים'. וראה עוד מקבילות בהערות תיאודור שם. יש להעיר כי רש"י בסנהדרין נו ע"ב, ד"ה אי הכי מאי הוסיפו עליהן דינין, אומר: 'אין אלו דינין אלא מצות דיינים', הרי שהבחין בין דינים לדיינים. ולכאורה דברי רש"י אינם כשיטת הרמב"ם שהגדיר מצוות דינים כמצוות דיינים.

וראה אבי עזרי, על הרמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה יד, שמחדש בזה שלפי שיטת הרמב"ם המצווה אינה למנות שופטים, אלא לדון את המחויב (שלא כמשתמע מלשון הרמב"ם).

²³¹ ראה למעלה, פרק ראשון, ליד ציון הערה 6, את התוספתא עבודה זרה ט, ד: וכן השווה רש"י לסנהדרין נו ע"ב, ד"ה כך נצטוו עכו"ם: 'דהא משפט כתיב ביה, והכא נמי כתיב "ושפטו את העם משפט צדק"'.
²³² ראה שו"ת מחנה חיים (סופר), חלק ב, אורח חיים, סימן כב, עמ' סב, שעניין האזהרה הוא כדי 'שידעו מה ה' שואל מאתם, שיהיו יודעים עונש כל עבירה, עם כל הסעיפים, מה שנכלל בכל מצות ואזהרות שלהם, וגם לידע שעל עבירה זה בא מיתה בידי אדם, ועל עבירה זה - מיתה בידי שמים, וגם שבר דעת יומת קודם י"ב שנים אם הוא בר דעת [כדעת חתם סופר - ראה שם למעלה], וכדו', שעל ידי כך שיש לו ממי ללמוד ולא למד - יומת אחר כך אפילו אם אמר מותר'. וראה גם חמדת ישראל, קונטרס נר מצווה, דף צט, שמטרת האזהרה היא מניעת עברות.

וראה מאמרו של ר"א סולובייציק (שצויין למעלה, בהערה 226), שבבני נוח החיוב 'להזהיר את העם' שייך למצוה של 'דינים', ואין הדיינים חייבים לענוש עונש מיתה - 'עונש המקסימום' - אלא כשיש בדבר צורך שעה ומגדר מילתא. ולכן, לפי הרמב"ם, יעקב כעס על בניו, משום שלא היה צריך באותה שעה לנקוט עונש מקסימאלי כדי להוות מעצור בעד העבריינים.

²³³ וכן ראה פירוש חזקוני לבראשית לד, כה: ובפירוש התורה לבעלי התוספות (מהדורת גליס), לבראשית לד, יג: 'ויש לומר דבדין הרגו אותם, שהרי היו מבני נח שמוזהרים על הגזל... ואף האחרים שהיה להם למחות ולא מחו'.

²³⁴ רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק א, הלכה א. וראה הצעתו של ר"ד בלייך, 'משפט מוות בדיני בני נוח' (למעלה, הערה 109), הערה 18.

²³⁵ ראה עליו למעלה, הערה 47.

²³⁶ פירוש הרמב"ם לבראשית לד, יג (פרשת וישלח).

סמכות ישראל לדון את בני נוח

וזוכה במיתתם'. כלומר, שהבין מדברי הרמב"ם, שמוטלת על ישראל חובה להענישם²³⁷. ויש לרמב"ן גישה שונה בנקודה זו. הרמב"ן משיג על הרמב"ם בנקודות אחדות: ראשית, 'הדינין שמנו לבני נח בשבע מצוות אינם להושיב דיינים בכל פלך ופלך בלבד, אבל ציוה אותם בדיני גניבה ואונאה... ומכלל המצוה הזאת שיושיבו דיינין גם בכל עיר ועיר כישראל'²³⁸; שנית, 'אם לא עשו כן - אינן נהרגין, שזו מצוה עשה בהם'²³⁹. זאת ועוד, יש להבחין בין עצם החובה למנות שופטים, לבין חובתו של השופט לשפוט בעניין מסוים; ואף בעניינים שחובה על השופט בישראל לשפוט, רשאי השופט בן נוח להסתלק מן הדין. הרמב"ן מסתמך על דברי התלמוד הירושלמי²⁴⁰: 'בדיני ישראל, כל דין שאתה יודע שאתה שלם ממנו, אי אתה רשאי לברוח ממנו, וכל שאתה יודע שאי אתה שלם ממנו אתה רשאי לברוח ממנו; אבל בדיניהם, אף על פי שאתה יודע שאתה שלם ממנו - אתה רשאי לברוח ממנו'. ומסיק הרמב"ן: 'נראה מכאן שרשאי הגוי לאמר לבעלי הדין "איני נזקק לכם", כי תוספת היא בישראל "לא תגורו מפני איש" - "אל תכניס דבריך מפני איש"²⁴¹, וכל שכן שלא יהרג כשלא יעשה עצמו קצין שוטר ומושל לשפוט את אדוניו'²⁴².

²³⁷ וראה דעתו של בעל ספר החינוך, מצווה קצב (=סימן קצא במהדורת שעוועל), שחובה מוטלת על ישראל לענוש את בני נוח: 'וכלל זה יהיה בידך בכל מה שנצטוו האומות, שכל זמן שהם תחת ידינו - עלינו לעשות דין בהם כעוברים על מצוותם'. וראה שו"ת משנה הלכות, חלק ג, סימן רנה; חלק ט, סימן שצו (ובטעות צוין שם ספר החינוך מצווה כו במקום קצב). וראה עוד בעניין השאלה אם מוטלת חובה על בית דין של ישראל לאכוף את קיום מצוות בני נוח, בספר המקנה, חלק א, כלל ח, פרט ה, ובדברי תלמוד, לר' א"א קפלן, חלק א, עמ' רפב, אות ח. וראה למעלה, סוף הערה 232.

וראה ר"י גרשוני: עונשם של המחבלים הערבים לאור ההלכה, קול צופיך, ירושלים תש"ם, עמ' רכו-רלא; הנ"ל: אם יש חיוב על בית דין של ישראל לדון בני נח, שם, עמ' רלב-רלד; שו"ת משיב מלחמה, כרך א, סימן א, עמ' כז; ר"י אריאל, 'הענשת נכרים', תחומין ה (תשמ"ד), עמ' 350-363.

²³⁸ וראה לחם משנה, על הלכות מלכים, פרק ט, הלכה יד, המסביר כיצד תומכת הסוגיה בסנהדרין נו ע"ב בשיטת הרמב"ן. וראה על כך גם: ר' א"ב שולמן, 'מצוות דינים בכך נוח', כרקאי ב (תשמ"ה), עמ' 166-168.

²³⁹ ראה השגתו של ר' אליהו מלובלין (רב בבריסק וכאייבשיץ; עלה ארצה בסוף ימיו), בשו"ת יד אליהו, אמשטרדם תק"ם, סימן לח, מדין גוי ששבת, שהוא מצוות עשה, וחייב מיתה. ועוד, שהרי פירשו כגמרא שמצוות דינים היא "קום ועשה" משפט ר"ש ואל תעשה" עול' (לשון רש"י לסנהדרין נט ע"א ד"ה ומשני קום עשה; וראה על דברי רש"י אלה, באבי עזרי, על הרמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה יד).

²⁴⁰ בירושלמי שלפנינו אין דברים אלו. וראה למעלה, פרק חמישי, הערה 214.

²⁴¹ וראה שו"ת יד אליהו, שם, שמסביר שהירושלמי מדבר בישראל הדין את הנכרי, 'אבל גוי מגוי אינו רשאי לברוח ממנו בשום ענין, וצריך לדנונו אפילו כשאנו שלם', או שהירושלמי סובר שנצטוו להושיב דיינים בכל פלך ועיר, אבל היחיד אינו מצווה עליו, אבל ישראל כל אחד מצווה עליו.

²⁴² וכן ראה חידושי הר"ן לסנהדרין נו ע"ב, ד"ה ויצו: 'אלא שלפי שהיה שכם בן חמור אדון עליהם לא יכלו לשופטו, כמו שמצינו בכמה (חכמי) [מלכני] ישראל שהיו עושים הרע בעיני ה' ולא היו הורגים אותם ישראל'. וראה גור אריה, למהר"ל, לבראשית לד, יג, השואל על דברי הרמב"ם: 'ובאמת דבר תימה הם אלו הדברים, כי איך אפשר להם לדון את בן נשיא הארץ, כי היו יראים מהם, ואע"ג שנצטוו על הדינין, היינו לכשיוכלו לדון, אבל אונס רחמנא פטריה, ואיך אפשר לדון אותם'.

וכן השווה אור החיים, לבראשית לד, כה: 'וקשה מי אמר להרב [=הרמב"ם] שחייבין לדון האלם עליהם מלך וכיוצא בו, והלא גם בדיני ישראל פטורים מכיוצא בזה לא דנים ולא מעידים אותו' (וראה שו"ת שכות יעקב, חלק א, סימן קמג, שדן בשאלה מהו הדין כשיש חשש שאחד מן הבעלי דינים אלם מאד בענין שיש לך חשש סכנת נפשות או אפילו היזק ממון. והוא מבחין שם בין סכנת נפשות לבין היזק ממון. וראה שו"ת זקן אהרן (ואלקין), חלק ב, סימן קכו, הדין באפשרות שהציווי 'לא תגורו' אמור אפילו בסכנת נפשות. וראה מאמרו של א"ס אברהם, 'פיקוח נפש ומצוות שבין אדם לחברו', המעיין כ, גיליון ב (טבת תש"ם), עמ' 17, בעמ' 25, ובהערות למאמרו, שם, גיליון ג (ניסן תש"ם), עמ' 49-54. וכן ראה J. David Bleich, Current Responsa

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

לפי דברי הרמב"ן, מותר אפוא לשופט כן נוח להסתלק מן הדין. ואם כן, העובדה שנמנעו אנשי שכם מלדון את שכם, לא זו בלבד שאינה מחייבת אותם מיתה, אלא אפילו עברה אין בידם. ולא זו אף זו; אף על עברות שאנשי שכם חייבים בהן מיתה, והן עבודה זרה וגילוי עריות, אומר הרמב"ן 'שאיין הדבר מסור ליעקב ובניו לעשות בהם הדין'. והסברו של הרמב"ן להריגת אנשי שכם הוא, 'כי בני יעקב, בעבור שהיו אנשי שכם רשעים, ודמם חשוב להם כמים, רצו להתנקם מהם בחרב נוקמת, והרגו המלך וכל אנשי עירו כי עבדיו הם וסורים אל משמעתו... ויעקב אמר להם כי בכאן הביאוהו בסכנה,

etc., JLA 6 (1987) p. 177-183. וכן ראה להלן, שער רביעי, אלים בהליך השיפוטי, פרק שלישי, סעיף א. וראה בחמדת ישראל, לר' מאיר דן פלוצקי (קונטרס נר מצווה, דף קב ע"א-ע"ב), שדן בשאלה אם כן נוח חייב לסכן את עצמו לקיים מצוות דינים, שאף אם נאמר שבן נוח פטור באונס (כדברי הרמב"ם, הלכות מלכים, פרק י, הלכה ב), אין זה אלא באיסור לא תעשה, שאז הוא פטור, אבל במצוות עשה, שהכלל הוא שאונס אינו נחשב כאילו נעשה הדבר, כי אז עשוי בן נוח להתחייב למסור את נפשו, כיוון שלא נאמר בו 'וחי בהם'. והוא מבקש לחדש שאף על פי שהיה חיוב בן נוח למסור את נפשו לפני מתן תורה על קיום המצוות, לאחר מתן תורה, שנכתב בה 'וחי בהם', ולמדו מפסוק זה גם לעניין בן נוח, שאם הוא עוסק בתורה, היינו בשבע מצוות, הרי הוא ככהן גדול (ראה סנהדרין נט ע"א), אם כן גם לעניין זה כן נוח גם הוא ככלל הדרשה 'וחי בהם' - ולא שימות בהם' (ועיין עוד בשאלה אם אומרים בכך נוח 'וחי בהם', בשו"ת חתם סופר, חלק יורה דעה, סימן ע. וכן ראה רמ"צ נריה, 'משפטי ישראל', תחומין ב (תשמ"א), עמ' 221 ואילך, בירורים בשאלה זו מן הצד ההלכתי והרעיוני).

והשלמה לדעתו של ר' מאיר דן פלוצקי, אפשר למצוא בחיבורו על התורה, 'כלי חמדה' (פרשת דברים, ז ע"א), שם הוא סותר את דעתו של בעל 'מנחת חינוך', מצווה תטז, ולאחר שהוא מסביר את מהותו של הציווי 'לא תגורו מפני איש', הוא מסיק שהחיוב 'לא תגורו' האמור בדיינים אינו אמור בבני נוח: 'דהנה באמת צריך עיון, בלאו ד"לא תגורו" דדרשי ב' בספרי: "אפילו הורג את בנו או מדליק את גדישו", לכן משישמע הטענות אסור לסלק את עצמו, ואמאי? הא חזינן בהשבת אבידה אינו חייב אם מפסיד משלו, ואפילו בהשבת גופו דעת הרמ"ה ז"ל דאינו חייב להפסיד ממונו להציל את חברו, וכן כתב הרא"ש ז"ל, אם כן מאי שנא במצות דינים אסור להיות שב ואל תעשה, שלא לזקק אפילו מחשש הפסד גדול. לכן נראה ברור דהכתוב מבאר זאת במה שאמר "כי המשפט לאלקים הוא", היינו שאין זה מפני "בין אדם לחבירו", רק להעמיד המשפט שהוא לאלוקים; ונראה דלפי זה, אם הדיין ירא מהבעל דין, שהוא גבר אלים, ויחזיר משלו להבעל דין האחר, ולא יהיה לו היזק על ידי זה שמסלק את עצמו מהדין, גם כן עובר בלאו הנ"ל, כי אין הלאו מפאת הפסידו של חברו, דא"כ שלו קדים, רק כי השי"ת חפץ להעמיד המשפט שיהיה משפט התורה בישראל, א"כ בזה שמחזיר לחבירו את ההפסד בזה אינו מתקן את הלאו ד"לא תגורו", ומעתה נראה ברור דזה דווקא בישראל שהמשפט לאלוקים הוא, אבל בבני נח אפילו אי נימא דמצוין על הדיין, אבל ברור הדבר שאין זה אלא מפני ישוב העולם, ואין זה משפט התורה, כמאמר הכתוב "מגיד דבריו ליעקב" וגו' "לא עשה כן לכל גוי" וגו' (השווה דבריו למעלה, ליד ציון הערה 107, וכן ראה בדברי הר"ן, למעלה ליד ציון הערה 33), א"כ נראה פשוט דל"ש [=דלא שייך] בזה לאו ד"לא תגורו", לפי דרשת חז"ל אפילו הורג את בנו ושורף גדישו, וזה ברור... (וכן השווה ישועת דוד [פוברסקי], בני ברק תשכ"ח, סימן כג: 'דהלאו הזה [ד"לא תגורו"] הוי לאו לשמים, כמו כל איסורי לאוין, ואין זה בשביל חברו, שלא כמצוות 'בצדק תשפוט עמיתך', שהיא בשביל 'עמיתך', ולכן כל זמן שאין בזה משום פיקוח נפש, חייב לדון.

וראה מאמרו של הרב ש' ישראלי, 'פעולות צבאיות להגנת המדינה', עמוד הימיני, תל-אביב תשכ"ז, בעמ' קעד, שמבחין בין אונס מיתה לאונס אחר, ובין חובת הפרט לדון וחובת הכלל לדון. ואשר לשאלה ששאל מהר"ל, וכי נתחייבו בני שכם על כך שלא דנו את אדונם? מסביר מהר"ל את הריגת בני שכם כמלחמה בין שתי אומות, שנפגעים בה גם בני אדם שלא עשו רע, כיון שהיו באותה אומה שעשה רע להם, מותרין לבוא עליהם למלחמה, וכן הם כל המלחמות. וראה העמק דבר, לבראשית ט, ה: "מיד איש אחיר", פירש הקב"ה אימתי האדם נענש, בשעה שראוי לנהוג באחווה, מה שאין כן בשעת מלחמה ועת לשנוא, אז עת להרוג ואין עונש על זה כלל, כי כך נוסד העולם, וכו'. אבל שלא בשעת מלחמה, ראה תשובת הריב"ש - בשו"ת הריב"ש החדשות, סימן ט - המובאת להלן, שער שני, על שלטון החוק, ליד ציון הערה 70.

סמכות ישראל לדון את בני נוח

שנאמר: "עכרתם אותי להבאישני", ושם ארר אפם כי עשו חמס לאנשי העיר... והרגו אותם תנם, כי לא הרעו להם כלל²⁴³. לפי הרמב"ן, אם כן, כל זמן שלא הרעו בני נוח לישראל, אין לישראל להעניש אותם.

וראה בשו"ת חתם סופר²⁴⁴, האומר שלא נחלקו הרמב"ם והרמב"ן בשאלה אם בן נוח מצווה בדיני ממונות, אלא רק בשאלה האם חיוב זה הוא בכלל דינים או בכלל גזל, הכולל איסור גזל וכל אבזרייהו²⁴⁵. ואשר להשגת הרמב"ן שאין בן נוח נהרג על ביטול מצוות עשה, מחדש חתם סופר, שאף על פי שאינו נהרג בשל כך בבית דין, מכל מקום הוא חייב מיתה, 'נמצא אנשי שכם היו חייבים מיתה, אבל אין מצוה על בית דין להורגם, וכיון שנתחייבו מיתה על כל פנים אין אשם על שמעון ולוי שהרגו מי שנתחייבו מיתה, ומכל מקום הואיל ולא נתחייבו בית דין לטפל בהריגתם כעס עליהם יעקב על שהכניסו עצמם לסכנה על מצוה שאינה מוטלת עליהם, ונסתלק השגת הרמב"ן מכל וכל'.
ומכאן מסיק חתם סופר שאסור לשחד שופט נכרי להטות משפט, שכן לא רק שהוא עושה עוול עם בעל דינו, אלא גם עובר על 'לפני עוור', שמכשיל את השופט, המקבל את השוחד, וגורם לו לעוות משפט צדק²⁴⁶.

פרק שמיני

התדיינות בני נוח בבית דין של ישראל

בין אם נניח שיש חובה על בית דין של ישראל לדון את בני נוח, וכין שנאמר שאין חובה כזו אבל ישנה רשות לכך, נשאלת השאלה לפי אילו כללים ידון בית הדין? שאלה זו נחלקת לשתיים: מה יהא הדין המהותי? ומהם דיני הראיות שידון בית הדין על פיהן²⁴⁷?

²⁴³ וראה גם פירוש הרמב"ן לבראשית מט, ה: והלשון שם טעון בירור. וראה מנחת חינוך, מצווה תטו, שלפי דעת הרמב"ן, שבני נוח מצווים בדינים כמו ישראל, אם כן יתחייבו גם בציווי של 'לא תגורו', ולא הזכיר כלל את דברי הרמב"ן לפרשת וישלח.

²⁴⁴ שו"ת חתם סופר, חלק ו, סימן יד. על ר' משה סופר, ראה למעלה, הערה 137.

²⁴⁵ וראה חמדת ישראל, קונטרס נר מצווה, דף צט ע"ב, שמצביע על כך שיש נפקא מינה בין הרמב"ם לרמב"ן. וראה בעניין מתן שוחד לשופט נכרי, בשו"ת חוות יאיר, סימן קלו, דברים שהשיב גיסו, הרב ממנהיים, לדוכס

²⁴⁶ הגדול. ושם: 'דאפילו לא נאמר איסורו בתורה, ראוי לאסרו מצד השכל וישוב העולם ותיקון המדינה כמו רציחה וגזילה וגניבה ואונאה וזנות ועול מדות, וכלם דברים שהשכל מחייב, ודין ודת חק ומשפט עולה על כלנה, שאם יקולקל המשפט איש הישר בעיניו יעשה'. ויש לעיין היטב בתשובה, בהגדרתה של עברת השוחד. וראה עוד בעניין איסור שוחד בבני נוח, בשו"ת שואל ומשיב, מהדורא קמא, חלק א, סימן רל, בדבר הסתירה כביכול שכין הירושלמי שהביא הרמב"ן בדבר איסור שוחד, לבין דברי רש"י על הפסוק: 'לא אוכל לכדי שאת אתכם' (דברים א, ט), שמשמע ממנו כביכול, שאין איסור הטיית דין בבן נוח: ודעתו היא שבבן נוח האיסור אינו על לקיחת השוחד אלא על הטיית הדין הנובעת מכך. וכן ראה חמדת ישראל, שם, וכן בדף ק ע"א, אות

לב, ושם העלה ספק שמא יהא קרוב כשר רק לחובה אבל לא לזכות. וראה עוד שדי חמד, מערכת ו, כלל כו, אות לא: פתחי תשובה, חושן משפט, סימן ט, ס"ק ג: הלכה פסוקה,

חלק ב, ירושלים תשמ"ז, חושן משפט, סימן ט, עמ' 4, הערה 38, ועמ' ה, הערות 68, 71.

²⁴⁷ בנושא קרוב לענייננו עוסקת סוגיית הירושלמי (מסכת קידושין, פרק א, הלכה א: א ע"ב בדפוס וילנא).

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

הרמב"ם מבחין בין רצו הצדדים להתדיין לפי דין תורה לבין לא רצו בזה²⁴⁸: 'שני גויים שבאו לפניך לדון בדיני ישראל²⁴⁹ ורצו שניהם לדון דין תורה - דנין. האחד רוצה והאחד אינו רוצה - אין כופין אותו לדון אלא בדיניהם'²⁵⁰. ניתן לומר שדברי הרמב"ם מוסבים על

התלמוד הירושלמי דן במי שנידון בבית דין של נכרים על מעשה שיש להענישו כדין ישראל: "איש", מה תלמוד לומר: "איש איש"? אלא להביא את הגויים שבאו על עריות האומות שידונו כדיני האומות, ואם באו על העריות ישראל שידונו אותם כדיני ישראל. אמר ר' לעזר [=אלעזר] מכולם אין לך אלא ארוסת ישראל בלבד, שאם בא על ארוסת גוים - פטור, אם בא על ארוסת ישראל - חייבין.

ועתה לעניין הנוגע לנו כפרק זה: 'במה הוא מתחייב בדיניהן בדיני ישראל? אין תימר [=אם תאמר] בדיני ישראל - בשני עדים ובעשרים ושלושה דיינים ובהתרייה ובסקילה; ואין תימר [=ואם תאמר] בדיניהן - בעד אחד ובדיין אחד ושלא בהתרייה ובסיף'. כלומר, או שיענישו בעונש הנהוג בישראל - בסקילה - ועל פי כללי הראיות שבבית דין ישראל, או שיענישו בעונש הנהוג בבני נוח - בסיף - ועל פי כללי הראיות שבבית דין של נוח (וראה רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה ז).

אבל מדברי רש"י, הרמ"ה והר"ן לסוגיית הבבלי (סנהדרין נו ע"ב), משתמע שאף על פי שהעונש הוא כישראל - בסקילה - 'אבל לעניין עדה ועדים והתראה נשאר, כדינו, דנהרג בעד אחד ודיין אחד' (תמדת ישראל, קונטרס נר מצווה, סימן טו"ב, דף צב ע"א).

זאת ועוד, ר' מאיר דן פלוצקי (תמדת ישראל, שם, דף צב ע"ב) סבור שאף על פי שלעניין עדה ועדים והתראה מסתפק התלמוד הירושלמי בדבר, נראה שלא יהיה צורך בעדים ישראלים, אלא אף עדים נכרים יהיו כשרים, לדעת הסוברים שעדים נכרים כשרים לעדות מדין תורה (הגהות אשר"י לגיטין, פרק א, סימן י; ראה על כך למעלה, פרק רביעי, הערה 104). ואדרבה, לדעת הסוברים שהצורך בעדות שאתה יכול להזימה הוא כשל החשש שישקר העד, אם כן עדותו של נכרי טובה יותר, שיחשוש לשקר משום שהוא עלול להיענש על גרם מיתה, אם ימיתו על פי עדותו, מה שאין כן בעד ישראל שלא יחשוש מכך, שהרי לא ייענש על זה, משום שתהיה עדותו שאתה יכול להזימה.

ועיין שם, שתמה על דעת הרא"ש שאין דנים בעניין שור של נכרי שנגח שור של ישראל אלא על פי עדים כשרים (ראה על כך להלן, ליד ציון הערה 255): 'לא אדע אמאי לא יהיו כשרים עדים עכו"ם ואמאי כשרים יותר עדים בני ברית לעניין בני נח, כיון דליכא לאו ד"לא תענה".'

וראה מ' ברואר, 'דין בני נוח בבית דין של ישראל', המעיין כה, גיליון א (תשרי תשמ"ה), עמ' 33-45, ובייחוד בעמ' 35, 43.

²⁴⁸ רמב"ם, הלכות מלכים, פרק י, הלכה יב.

²⁴⁹ בכתב"ד של הספריה המלכותית בשטוקהולם, הנוסח הוא 'כדייני', ראה מאמרו של ד' פרימר (שצוין למעלה, פרק ראשון, הערה 63), עמ' 100, הערה 62, שהביא את הערתו של ב' ליפשיץ על כך.

²⁵⁰ בהמשך דבריו דן הרמב"ם בשאלה של דין בין ישראל לנכרי. והשווה גם רמב"ם, הלכות נזקי ממון, פרק ח, הלכה ה: 'שור של ישראל שנגח שור של גוי - פטור, לפי שאין הגויים מחייבין את האדם על בהמתו שהזיקה והרי אנו דנין להם כדיניהם. ושור של גוי שנגח של ישראל - בין תם בין מועד - משלם נזק שלם. קנס זה הוא לגויים לפי שאינם זהירים במצוות ואינם מסלקין הנזק, ואם לא תחייב אותם על נזקי בהמתם אין משמדין אותה ומפסידין ממון הבריות'. אף הלכה זו אינה אמורה אלא בגוי שלא קיבל עליו שבע מצוות, כמבואר במסכת בבא קמא לח ע"א.

לגופה של ההלכה, בדבר ההפליה כביכול בין יהודי לנכרי, ראינו שהרמב"ם נותן טעם להלכה הראשונה, בהסתמכו על דברי ר' אבהו, בתלמוד ירושלמי (בבא קמא, פרק ד, הלכה ג), שדנים את הגוי 'כדיניהם'. ואשר להלכה השנייה, הטעים הרמב"ם, שנעשה הדבר כאמצעי למניעת נזקים מצד בהמת הגוי, ושוב אין כאן הפליה אלא הבחנה. וראה עוד מה שכתבו כזה באבן האזל, על הרמב"ם, שם: נחל יצחק, סימן צא, ענף א-כ; תורה תמימה לשמות כא, אות רעז; דברי אברהם (שדמי), חלק ג, סימן ה; טל תחיה, משפטי גר תושב, עמ' עד; מהר"ל, באר גולה, באר השביעי (עמ' קמה, בהוצאת ירושלים תשל"א); מי מרום, כרך א, עמ' קלג; תורה שלמה, מילואים לדרך יז, עמ' רכא. וראה מאמרו של ד' פרימר (שצוין למעלה, פרק שני, הערה 63), והדברים ארוכים ולא נדון בהם כאן.

וראה משנת ר' אליעזר [לר' אליעזר טולידו, מרכבי קושטא: תק"ל (1770) בערך - תר"ח (1848)], חלק א, חושן משפט, סימן קכט (דף קצח ואילך), שדן כשאלה מהם 'דיני ישראל', שעל פיהם דנים את הישראל והגוי:

התדיינות בני נוח בבית דין של ישראל

הדין המהותי, שאם שני הצדדים רוצים שידונו להם על פי דין תורה, ידונו על פי דין תורה, ואם אין שני הצדדים רוצים בדין תורה, ידונו אותם לפי דיניהם²⁵¹.

אבל מהן הראיות שעל פיהן ידון בית הדין? בהיבטים שונים של השאלה דן חזון איש²⁵², ולעניין עדות נכרי הוא סבור שבבית דין של ישראל צריך גם העד להיות מישראל²⁵³: 'והנה בן נח דן את חברו בעדות בן נח (השומר שבע מצוות), אבל ישראל נראה דאינו דן בן נח בעדות בן נח, כיון דלדידן אין זו עדות, והרי אנו מוזהרין על גר תושב להחיותו ואין אנו רשאים להרגו אלא בעדות כשר'.

מתוך הנמקתו של חזון איש ברור שדבריו אמורים בדיני נפשות, אלא שגם בדיני ממונות הוא מעלה את הסברה שהבירור צריך להיות על פי דין תורה: 'ויש לעיין לפי זה אם ישראל דן את העכו"ם בדיני ממונות בעדות גר תושב, ואפשר דאין זה בכלל "אם"²⁵⁴ אתה יכול לזכהו בדיניהם זכהו ואמור לו: כך דינכם', דעדות מילתא אחרייתא היא וצריך בירור המועיל על פי התורה, ולפי זה ניחא דברי הרא"ש²⁵⁵, דאין גובין נזקין מעכו"ם אלא בעדות כשר²⁵⁶.

ועתה ממשיך חזון איש ומסתפק גם בעניין הדין האומר שבדיני בני נוח די בעד אחד, האם די בעד אחד בבית דין של ישראל? והוא מעלה נימוקים לכאן ולכאן: 'ויש לעיין בעד אחד ובדיין אחד, דאמרו בסנהדרין נ"ז ב' וברמב"ם פרק ט מהלכות מלכים, אי [=אם] זה דין בני נח על חברו, או אפילו ישראל דן את בן נח על פי עד אחד ישראל [דפסול עד אחד גזירת מלך ולא ניתן לבני נח, שהרי הן מקבלין עדות מפי בן נח, שאין הוא עד בדיני תורתנו, ובבני נח חד ותרי [=אחד ושניים] שוין לפי דיני תורתנו, והלכך סגי [=די] בעד אחד, אבל לדידן שאנו מוזהרים שלא להרוג בן נח ששומר ז' מצוות ואנו צריכים עדים כשרים לדינם, אם כן לא סגי לן [=לא די לנו] בעד אחד]. ובס' החינוך מצוה (קצ"ה) [קצ"ב] כתב דצריך ב' עדים, ואפשר דכונתו דישראל אינו דן בן נח אלא בעדים'.

סיום דבריו מתייחס לדברים תמוהים, המובאים ב'ספר החינוך'²⁵⁷: 'וכלל זה יהיה בידך בכל מה שנצטוו האומות, שכל זמן שהם תחת ידינו עלינו לעשות דין בהם כעוברים על מצותם, וכבר כתבתי למעלה בסדר "וישמע יתרו" שהדין שלהם לעולם היתה מיתה בין מזידין בין שוגגין ושאין צריך התראה אלא ב' עדים צריכין והודאת פיהם ומן הדומה שאף על פי שלא היו כשרים להעיד על ישראל ראויים היו להעיד זה על זה. וכן הורה זקן'.

האם הכוונה היא לדינים שבין ישראל לישראל, או לדינים החלים על התדיינות עם בני נוח (שהם אינם כדינים שחקקו הגויים לעצמם). ושם דן גם במה שנסתפק בספר בני דוד, סוף פרק כב מהלכות מכירה, האם 'כך דינכם', האומר בהתדיינות שבין ישראל לגוי, עניינו דינים שסידרו לעצמם הגויים, או דינים של בני נוח. ועדיין צריך בירור אם 'דיניהם' הוא הדין שמצווים עליו בתורת בני נוח, או שגם אם יש להם דין 'דתי' משלהם ישפטו לפיו? (ראה למעלה, פרק חמישי, ליד ציון הערה 133).

²⁵² ראה עליו למעלה, הערה 89.

²⁵³ חזון איש, בבא קמא, סימן י, אות טז.

²⁵⁴ בבא קמא קיג ע"א.

²⁵⁵ פסקי הרא"ש, בבא קמא, פרק א, סימן יט. והובא בטור, חושן משפט, סימן תח.

²⁵⁶ וראה דבריו של רמ"ש מדווינסק, שהובאו למעלה, פרק רביעי, ליד ציון הערה 115. וראה ב'חידושים ומקורים' על הרמב"ם, מבעל 'מנחת חינוך' (להלכות מלכים, פרק ט, הלכה יד), שמסתפק אם עד אחד נאמן גם להקל 'כגון בן נח שיעיד שמת בעלה ומותרת לינשא, או אמרינן [=האם אנו אומרים] רק לחומרא אבל לא לקולא'.

²⁵⁷ ספר החינוך, מצוה קצב.

המשפט כערך אוניברסאלי - 'דינים' ב'בני נוח'

כמה מן האחרונים דנו בדברי בעל 'החינוך' שאמר 'אלא ב' עדים צריכים'²⁵⁸, ויש שהגיהו את דבריו, כגון בעל 'מנחת חינוך'²⁵⁹ שכתב: 'אי אפשר ליישבם בלי "טעות סופר", והיא גמרא ערוכה בסנהדרין ופסקה הרמב"ם, הלכות מלכים, דבן נח נהרג על פי עד אחד'²⁶⁰. חזון איש מציע אפוא פתרון לתמיהה, והוא שדברי בעל החינוך אמורים בדינו של בן נוח בבית דין של ישראל.

הדעה שבבית דין של ישראל יש צורך בשני עדים, אף כשהמתדיינים הם בני נוח, המתדיינים לפי דין ישראל, היא גם דעתו של בעל 'חלקת יואב'²⁶¹. וכך הוא לדבריו גם כדיני נפשות וגם כדיני ממונות. ועל פי זה הוא מסביר גם את דינו של הרא"ש שהצריך שני עדים בתביעת נזיקין מנכרי²⁶².

ואשר לדיני נפשות, הוא סבור שמה שנאמר בבן נוח, שנהרג על פי עד אחד, היינו רק לגבי בני נוח שמצווים על הדינים, אבל לגבי בית דין של ישראל, שיהיה מוטל עליו חיוב להרגו, בזה לעולם צריך שני עדים כשרים, ועדה של עשרים ושלושה, כיוון שלגבי ישראל עד אחד אינו נאמן²⁶³.

פרק תשיעי

סיכום

עסקנו כאן באחת השאלות הבסיסיות בקיומה של החברה האנושית. ניסינו לברר נקודות אחדות בדבר היקפה של החובה לקיים מערכת משפט מנקודת ההשקפה היהודית. ראינו שחובה זו מוטלת על כל בני אנוש, והיא מגיעה עד למה שנאמר על אברהם בדבר עשיית 'צדקה ומשפט', ועד לציווי שנצטווה אדם הראשון שלא לאכול מפרי עץ הדעת.

²⁵⁸ ראה למשל, שער משפט, לחושן משפט, סימן תח:

²⁵⁹ מנחת חינוך, על ספר החינוך, שם, אות ה.

²⁶⁰ והשווה המובא למעלה, פרק חמישי, הערה 208, מתרגום אונקלוס, שהצריך עדים ודיינים, ואת דברי הנצי"ב מוולוז'ין, שם. וראה אמונות ודעות, לרס"ג, מאמר ג, פרק ט, בעניין עונשו של קיין, 'כי הקב"ה לא צוה להרוג את הרוצח כי אם בדין ועדים, וכיון שלא נמצא זה בעת הרוג קין את הבל, לא נתחייב ההרג, אך ענשו בזולתו, הלא תראה שאמר לנח: "שופך דם האדם באדם דמו ישפך"'.
²⁶¹ חלקת יואב, מהדורא תניינא, סימן יד (על בעל 'חלקת יואב' ראה למעלה, הערה 176). וראה בעניין זה גם באבני מילואים, תשובה כד.

²⁶² ראה למעלה, ליד ציון הערה 255.

²⁶³ ושם, דן בעל 'חלקת יואב' בשאלה ששאל במקום אחר, כיצד הורגים בני נוח על פי עד אחד, הלא העד הוא בחזקת משקר, על פי הכתוב: 'אשר פיהם דיבר שוא' (תהילים קמד, ח: יא). ועל כך הוא משיב כי אין הדבר אמור אלא רק בבן נכר, אבל לא בגר תושב. ומה שבן נוח נהרג על ידי עדות בן נוח, שאינו גר תושב, זה אינו קשה, שודאי גם סתם בן נוח שמוחזק כמקיים שבע המצוות אינו בחזקת משקר, ש'בן נכר' פירושו שנתנכרו מעשיו, ומה שהוא פסול בעיגון אישה, אין זה אלא משום שלא חילקו חכמים בתקנתם בינו לבין עובד כוכבים. זאת ועוד, בעל 'חלקת יואב' סבור שבן נוח העובד עבודה זרה, ודאי שאין בן נוח אחר נהרג על פיו, ואפילו אם אינו עובד עבודה זרה - רק שהוא בן נוח רשע - אינו נאמן, משום שרשע הוא בחזקת משקר, והוא הדין לעניין נוגע בעדות, שגם הוא אינו נאמן. וראה מאמרו של ר"מ ברויאר, שצוין למעלה, בסוף הערה 247.

סיכום

'המשפט לפי עצם מהותו הרי הוא עניינו של העולם כולו, ונצטוינו: "הוי מתפלל בשלומה של מלכות" (אבות ג, ב), שהיא המשליטה חוק ומשפט במדינה, "מלך במשפט יעמיד ארץ" (משלי כט, ב), והדברים אמורים גם במלכויות אומות העולם, שהרי גם בני נח נצטוו על הדינים²⁶⁴.

החובה המוטלת על בני נוח לקיים מצוות 'דינים' יוצרת מכנה משותף בין ישראל ואומות העולם בנקודה בסיסית ביותר של חיי החברה (עד כמה המכנה הוא משותף והיכן הם ההבדלים - ראינו בזה דעות שונות).

שאלות מעניינות עולות בתחום זה, בדבר התנגשות חוקים, הן בשאלת סמכות השיפוט (של יהודי בבית משפט של נכרים, ושל נכרי בבית משפט של ישראל), והן בתוכן הדין, שיחול בהתדיינות מסוג זה. עמדנו כאן רק על אחדות משאלות אלו. עניין המקבל משמעות מיוחדת, הוא מקורו של הדין. האם יסודו הוא בסברה - בהיגיון - או שמא מקורו בפסוק במקרא? אם מקורו של הדין הוא בסברה, יחויבו בו גם בני נוח; ואילו אם מקורו במקרא או באחת מן המידות שהתורה נדרשת בהן, אין בני נוח מחויבים בו.

אבל דומה שעיקרה של מצוות דינים בבני נוח, היא גדרה של חובה זו, שהיא, כפי שראינו, קיום משפט צדק, משפט של יושר טבעי ושל השכל הישר.

²⁶⁴ מרן הרב קוק זצ"ל, בפתיחה למסכת סנהדרין, משנת תרצ"ד, כפי שנרשם על ידי רמ"צ נריה, ונתפרסם בתחומין ז' (תשמ"ו), עמ' 275.